

CORNELII NEPOTIS

VITAE

EXCELLENTIUM IMPERATORUM

CUM ADNOTATIONIBUS

HENRICI OTTINI

EDITIO STEREOTYPA

AUGUSTAE TAURINORUM
EXCUDEBAT HYACINTHUS MARIETTI
AN. M. DCCC. LXVI.

HENRICUS OTTINUS

HUMANISSIMO LECTORI

S. D.

Historiam, veterum praesertim populorum, e longinquo salutantibus, fit interdum, ut, depressa cetera multitudine et caligine, paene dixerim, obvoluta, pauci tantummodo sive opibus sive virtute et animo sive sapientia praeclarissimi viri augustiori et praeter humanam speciem habitu exstent. Illis enim potissimum aetatibus, sapientia et omnia, quibus humanitas maxime constare visa est, non adeo aequabiliter serpere, seque per omnes populorum artus et venas penetrare consueverunt; sed ut vis est subterranei ignis, qua non omnis ubique terra dehiscit, sed vulcani passim aluntur, ita singulares quosdam mortales prae ceteris mira indulgentia fovent, eosque praeclaros in primis imperio, legibus, armis, placitis, carmine praestant.

Hinc propria illius historici generis ratio, quod, non in gentis populive, sed in unius tantummodo viri vitam inquirens, a Plutarcho apud Graecos, a Cornelio vero Nepote apud Romanos illustrationem accepit. Ille tamen, quum, Graecorum ingenium secutus, poëticam quamdam formam adfectaret, fictis iuxta atque veris rebus est delectatus; Noster pro romana moderatione in recentiori, eoque magis certo, argumento versatus, et, quod scriptorem decebat, in romana civitate et tot bellorum luce viventem, *Vitas excellentium imperatorum* persecutus, acerrimum iudicium et in scribendo libertatem et civilis prudentiae penum abundans adeo etiam satis nitido atque eleganti stylo commendavit, ut nullus desiderio possit esse modus reliquorum Cornelii operum, quae tempus nobis invidit.

Huiusmodi est hic latinus scriptor, quem Thomae Vallaurii, magistri mei elegantissimi, verbis commendo tibi, candide lector, commoda animadversionum supellectile auctum. Utere et vale.

Dab. Aug. Taur. XIII kal. febr. MDCCCLIV.

DE CORNELIO NEPOTE *

Cornelius Nepos Hostiliae natus est, qui pagus olim Veronensium fuit in transpadana Italiae regione (1). Quo anno et quibus parentibus, non constat. Hoc tamen est compertum, et ante Caesaris dictaturam, et eo dictatore, et postea vixisse, Catullo et Ciceroni maxime amicum et familiarem; atque a Callisthene liberto veneno interceptum obiisse anno urbis conditae ferme septingentesimo, quarto et vicesimo; quum videlicet Augustus iam rerum omnium potestatem obtineret (2).

Extant eius *Vitae excellentium Graeciae imperatorum* (3), quas graeco fonte (4) deduxit. Hisce

* *Ex Historia critica litter. latin.* Th. Vallaurii, *lib.* II, c. 9, § 3.

(1) V. Maffei, *Verona illustrata*, vol. III, Milano, in-8°.

(2) De Corn. Nepolis aetate, vita, moribus, doctrina et scriptis videsis Commentarium perpetuum in Corn. Nepotis excell. imperatorum vitas, conscriptum a Car. Henr. Tzschucke. Gottingae, 1804, in-8°. — Cf. C. F. Rankii, Comm. de Cornel. Nep. vita et scriptis. Quedlinburg. 1827, in-4°.

(3) Viginti enumerantur: Miltiadis videlicet, Themistoclis, Aristidis, Pausaniae, Cimonis, Lysandri, Alcibiadis, Thrasybuli, Cononis, Dionis, Iphicratis, Chabriae, Timothei, Datamis, Epaminondae, Pelopidae Agesilai, Eumenis, Phocionis et Timoleontis.

(4) Vid. R. H. Wichers, Disquisitio crit. de fontib. et auctoritate Corn. Nepotis. Groning., 1828, in-8°. — Heinze, Corn. Nepos ex Thucydide emendandus atque iudicandus. Ed. Eichesl., 1825, vol. I, p. 432 454.

subtexuit brevem narratiunculam de regibus Persarum et Graecorum, ubi nonnulla obiter tangit de Cyro et Dario, de Xerxe, de duobus Artaxerxibus, de Macrochire, Mnemone, Philippo, Alexandro Magno, Pyrrho, Antigono, Demetrio, Lysimacho, Seleuco et Ptolemaeo. Hanc subsequuntur vitae Hamilcaris et Hannibalis, imperatorum carthaginiensium (1). Constat Nepotem litteris etiam prodidisse vitas romanorum belli ducum (2). Verum ex his sola aetatem tulit vita Catonis maioris, in cuius extrema parte ait, se de Catone librum separatim fecisse, qui temporis iniuria etiam desideratur. Denique exstat T. Pomponii Attici vita, in qua conscribenda videtur historicus praecipuum studium posuisse (3).

Qui ieiunitatem quandam in Nepote reprehendunt, inique illi quidem faciunt. Namque unusquisque ex mente, qua scripsit, omnino est iudicandus. Hic autem testatur (4), se, multo plura proferre quum posset, idcirco modum adhibuisse,

(1) Fuere qui existimarent, huiusmodi vitas aut omnino ab Aemilio Probo fuisse profectas, qui Theodosii aequalis fuit, aut ab eodem in compendium fuisse redactas. Sed aliud suadent operis concinnitas, et illa quae leguntur in vita Epaminondae, ubi historicus iustam brevitatem pollicetur. Hac de re vide LAMBINUM in parisiaca editione, quae inscribitur: Aemilii Probi, seu Cornelii Nepotis Excell. Imp. vitae. Paris., 1569. — LIEBERKÜHN, Vindiciae librorum iniuria suspectorum. Lipsiae, 1844, in-8° — Cf. BAHR, *Storia della letterat. rom.*, vol. ii, § 207, 208.

(2) A. GELL., N. A. xv, 28.

(3) Alia etiam scripserat noster, inter quae *Chronicorum* et *Exemplorum* libri a Gellio (vii, 18; xvii, 21) memorantur, quorum pauca tantummodo supersunt fragmenta.

(4) In vita Epamin. iv.

quod uno volumine vitas excellentium virorum complurium concludere constituisset. Quamquam vero in temporum et locorum notatione interdum claudicat Noster; nemini tamen iure in dubium veniet illius auctoritas et fides, quam vel ipsi veteres (1) laudarunt. Caeterum Cornelii vitae praestantissimorum virorum imagines nobis exhibent graphice depictas, atque egregia ad imitandum exempla. In his autem dictio elegans est, facilis, plana, perspicua, et nativa quadam simplicitate sponte fluens, unde tirones germanam pure loquendi consuetudinem haurient (2).

(1) Gell. N. A. xv, 28. — Pomp. Mela, De situ orbis, iii, 5.
(2) Olaus Borrich., Conspect. auct. ling. lat. — Wyttenbach., Bibl. critic., P. xii, pag. 116.

INDEX

CORNELII NEPOTIS

PRAEFATIO

AD TITUM POMPONIUM ATTICUM

Non dubito, fore plerosque, ATTICE (1), qui hoc genus scripturae leve et non satis dignum summorum virorum personis iudicent, quum relatum legent, quis musicam docuerit Epaminondam, aut in eius virtutibus commemorari, saltasse eum commode, scienterque tibiis cantasse. Sed hi erunt fere, qui expertes litterarum graecarum, nihil rectum, nisi quod ipsorum moribus conveniat, putabunt. Hi si didicerint, non eadem omnibus esse honesta atque turpia, sed omnia maiorum institutis iudicari, non admirabuntur, nos, in Graiorum (2) virtutibus exponendis, mores eorum secutos. Neque enim Cimoni fuit turpe, Atheniensium summo viro, sororem germanam habere in matrimonio, quippe quum cives eius eodem uterentur instituto: at id qui-

(1) T. hic Pomponius cognomine Attici donatus est, tum quod diu Athenis, Mario Sullaque certantibus, mansit et, tum vero quod graeca lingua elegantissime uteretur. Praeclarae in illo artes multae, ac laudibus memorandae fuere, ut ex eius vita patet, quam Cornelius amicitiae ergo exaravit. Illud vero parum tolerabile fuit, quod Sullam cum Bruto, Ciceronem cum Clodio, Fulvia et Antonio, virtutes ipsas cum vitiis, suae quodammodo amicitiae nexu sociarit.

(2) Hac appellatione Hellenes italicis gentibus innotuere.

dem nostris moribus nefas habetur. Laudi in Graecia ducitur adolescentulis quam plurimos habere amatores (1). Nulla Lacedaemoni (2) tam est nobilis vidua, quae non ad scenam eat, mercede conducta (3). Magnis in laudibus tota fuit Graecia victorem Olympiae (4) citari; in scenam vero prodire, et populo esse spectaculo, nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini. Quae omnia apud nos partim infamia, partim humilia atque ab honestate remota ponuntur (5). Contra ea, plera-

(1) Scilicet, cum Graeci omnigenam pulcritudinem, non tantum pro illorum exquisitissimo iudicio spectarent, sed et quodammodo colerent, fiebat, ut laudi sua formoso cuique adolescentulo pulcritudo maxime esset, eodem plane pacto, quo athletis in solemnibus Graeciae ludis aptae corporis vires. Hunc autem amorem, quo, cum erga ceteram pulcritudinem, tum vero erga ingenuos et scitae formae pueros Graeci accendebantur, nihil prae se turpe tulisse, vel Socratis, gravissimi illius viri, exemplo probatur; qui, quum Alcibiadem, adolescentem adhuc, amaret, nulla amoris sui signa tamen ostendit, quam quae illius educandi, optimisque artibus, ut pulcritudini corporis animi quoque pulcritudo constaret, instituendi fuere. Ita enim amorem Graeci, praesertim vero Socraticae sectae philosophi, intelligebant, quasi amator amato, vel amatori amatus vehiculum quodammodo ad speciem contemplandam divinae universaeque pulcritudinis esset, materia omni ac sordida cupiditate procul amota. Hinc vero patet qua de causa Romani, cum ad sublimiores Graecorum cogitationes, ut qui magis dediti sensibus essent, minime assurgerent, hanc Graecorum adolescentium laudem, perverse interpretati, praeter opinionem rem esse putarent.

(2) Lacedaemoni pro Lacedaemone. Apud vetustiores casus ablativus tertiae declinationis desinebat in *e* vel in *i;* fortasse quod alter hic casus reliquia esset casus locativi, antiquitus apud latinos obsoleti. Cf. adnot. ad Epam. cap. X.

(3) Quid hic sibi velit Cornelius, quum praesertim ludi scenici minime apud Lacedaemones ex Lycurgi legibus obtinerent, iam multum est, quum disputant eruditi. Dum lis sub iudice est, animadverte sis, insolentem verbi *adire* tmesin in hoc *ad scenam eat.*

(4) Urbs Elidis Pisatidis, quae quarto quoque anno solemnes Graeciae ludos instauraret; nunc inter illius ruinas pagus *Miraca* nomine surgit.

(5) Namque, ut Victorellii nostri verba dicamus:

..... ai severi figli del Tarpeo
Era delitto passeggiar le scene.

D. vero Laberius, eques romanus, a I. Caesare coactus mimos ipse

que nostris moribus sunt decora, quae apud illos turpia putantur. Quem enim Romanorum pudet uxorem ducere in convivium? aut cuius materfamilias non primum locum tenet aedium, atque in celebritate versatur? Quod multo fit aliter in Graecia: nam neque in convivium adhibetur, nisi propinquorum; neque sedet, nisi interiore parte aedium, quae gynaeconitis (1) appellatur, quo nemo accedit, nisi propinqua cognatione coniunctus. Sed plura persequi, tum magnitudo (2) voluminis prohibet, tum festinatio, ut ea explicem quae exorsus sum. Quare ad propositum veniemus, et in hoc exponemus libro vitas excellentium imperatorum.

in scena agere, qui scripserat, adeo non tulit iniuriam, ut hunc in Caesarem versum iaceret:

Porro, Quirites, libertatem perdidimus;

atque ita tyrannum haud dubie appellaret.

(1) Aut gynaeceum, graeca voce, a γυνή, ἐκός, *mulier;* subaudiitur οἴκημα, *conclavium;* penitiorem autem eam aedium partem significat, in qua Graeci, si tamen Lacedaemonios excipias, uxores filiasque adservarent.

(2) Intellige *modicam* voluminis magnitudinem, in quo vitas excellentium virorum complurium concludere constituit, quorum separatim multis millibus versuum complures scriptores ante eum explicarunt. Haec sunt eius verba in vita Epaminondae, c. IV.

I.

MILTIADES.

I. Miltiades, Cimonis (1) filius, atheniensis, cum et antiquitate generis, et gloria maiorum (2), et sua modestia unus omnium maxime floreret; eaque esset aetate, ut non iam solum de eo bene sperare, sed etiam confidere cives possent sui, talem futurum, qualem cognitum (3) iudicarunt: accidit, ut Athenienses Cherso- A. C.
nesum (4) colonos vellent mittere. Cuius generis cum a. 512
magnus numerus esset, et multi eius demigrationis peterent societatem, ex his delecti Delphos (5) deliberatum (6) missi sunt, qui consulerent Apollinem, quo potissimum duce uterentur: nam tum Thraces eas regiones tenebant, cum quibus armis erat dimicandum. His consulentibus nominatim Pythia praecepit, ut Mil-

(1) Hoc idem Miltiadis filio nomen impositum est. Fuit namque Graecis mos alternis avum et nepotem nominibus appellare, quod Itali *rifare l'avolo* appellant.

(2) Quippe genus ab Aeaco, Aiace et Codro ducere habitus est.

(3) Ital.: *alla prova.*

(4) Graeca vox, a *χέρσος*, *terra continens*, et *νῆσος insula.* Complures Chersonesi fuere, ut *aurea* in India transgangetica, sive *la penisola di Malacca; Taurica* in ponto Euxino, sive *la Crimea: Cimbrica* in germanicum mare procurrens, sive *il Jutland; Thracia* demum ad Hellespontum, de qua nunc sermo est, sive *la penisola di Gallipoli.*

(5) Urbs Phocidis, intra Helicona montem et Parnassum.

(6) Haec vox apud latinos scriptores hoc sensu, nisi a Cornelio, non usurpatur, qui eam, ut Dübnerus animadvertit, ad significandum detorsit, quod Graeci *θεωρεῖν* dicunt, ubi de consulendis oraculis sermo sit. Hinc fit, ut insequentia verba *qui consulerent* tamquam supervacanea haberi possint.

tiadem (1) sibi imperatorem sumerent; id si fecissent, incepta prospera futura. Hoc oraculi responso, Miltiades cum delecta manu classe Chersonesum profectus, cum accessisset Lemnum (2), et incolas eius insulae sub potestatem redigere vellet Atheniensium, idque, Lemnii sua sponte facerent, postulasset; illi irridentes responderunt, tum id se facturos, cum ille, domo navibus proficiscens, vento Aquilone venisset Lemnum: hic enim ventus a septentrionibus oriens, adversum tenet Athenis proficiscentibus. Miltiades, morandi tempus non habens, cursum direxit quo tendebat, pervenitque Chersonesum.

II. Ibi, brevi tempore, barbarorum (3) copiis disiectis, tota regione, quam petierat, potitus, loca castellis idonea communivit, multitudinem, quam secum duxerat, in agris collocavit, crebrisque excursionibus locupletavit. Neque minus in ea re prudentia, quam felicitate, adiutus est: nam, quum virtute militum devicisset hostium exercitus, summa aequitate res constituit, atque ipse ibidem manere decrevit. Erat enim inter eos dignitate regia, quamvis carebat nomine. Neque id magis imperio quam iustitia consecutus (4). Neque eo secius Atheniensibus, a quibus erat profectus, officia praestabat. Quibus rebus fiebat, ut non minus eorum

(1) Rem omnem paullo aliter narrat Herodotus, qui Miltiadem quidem, verum Cypseli filium, non Cimonis, memorat hist. lib. VI.

(2) Insula est maris Aegaei, contra Chersonesum, quam recentiores *Stalimene* appellant.

(3) Barbarorum nomine, primum a Graecis postmodum vero a Romanis externae nationes appellabantur; quum autem hae nationes, rudiores vel haberentur vel essent, factum ut *barbarus*, quae vox *externum* proprie significat, lapsu temporis ad feras plerumque et indomitas gentes pertineret.

(4) Herodotus tamen (loc. cit.), a quo Cornelius interdum discedit, manifestariam hanc fuisse Miltiadis tyrannidem narrat; sic Plutarchus in opusculo *De sera numinis vindicta*.

voluntate perpetuo imperium obtineret, qui miserant, quam illorum, cum quibus erat profectus. Chersoneso tali modo constituta, Lemnum revertitur, et ex pacto postulat, ut sibi urbem tradant. Illi enim dixerant, quum vento Borea domo profectus eo pervenisset, sese dedituros: se autem domum Chersonesi habere. Cares (1), qui tum Lemnum incolebant, etsi praeter opinionem res ceciderat, tamen non dicto, sed secunda fortuna adversariorum capti, resistere ausi non sunt, atque ex insula demigrarunt. Pari felicitate ceteras insulas, quae Cyclades nominantur (2), sub Atheniensium redegit potestatem.

III. Eisdem temporibus, Persarum rex Darius (3), ex a. 506
Asia in Europam exercitu traiecto, Scythis (4) bellum inferre decrevit: pontem fecit in Istro (5) flumine, qua copias traduceret; eius pontis, dum ipse abesset, custodes reliquit principes, quos secum ex Ionia et Aeolide (6) duxerat, quibus singulis ipsarum urbium perpetua dederat imperia. Sic enim putavit, facillime se graeca

(1) Quos etiam ad Pelasgorum gentem pertinuisse et Herodotus testatur et ex eo patet, quod cyclici poëtae de hospitio narrant, quo appulsos ad sua littora Argonautas Lemnii excepere.

(2) Propterea quod circa, sacram natali Dianae et Apollinis, Deli insulam, *εἰς κύκλον*, idest in circulum dispositae quodammodo essent.

(3) Darius, Hystaspis filius, qui etiam Assuerus in sacris litteris est appellatus. Hic post subrutam Magorum dominationem, qui Cambisi successerant, inter septem competitores regnum equi hinnitu est adeptus. Pepigerant enim eum fore regem, cuius equus orientem solem primus salutaret hinnitu.

(4) Qui eam Europae partem incolerent, quae est inter Istrum (*il Danubio*) et Iaxartem (*l'Oural*), ac *la piccola Russia* nunc appellatur.

(5) Quem Danubium etiam veteres, verum in superiore tantum parte fluentem, appellant.

(6) Provinciae sunt Asiae minoris, iuxta oram maris Aegaei, a graecis coloniis Ioniorum et Aeolidarum occupatae, postquam Dorienses et Heraclidae Peloponnesum, turbata priscis cultoribus ubique sede, invaserant anno ante Christum natum ferme MCXXIV.

lingua loquentes, qui Asiam incolerent, sub sua retenturum potestate, si amicis suis oppida tuenda tradidisset, quibus, se oppresso, nulla spes salutis relinqueretur. In hoc fuit tum numero Miltiades, cui illa custodia crederetur. Hic (1), cum crebri afferrent nuncii, male rem gerere Darium, premique ab Scythis, Miltiades hortatus est pontis custodes, ne a fortuna datam occasionem liberandae Graeciae dimitterent; nam, si cum his copiis, quas secum transportaverat, interiisset Darius, non solum Europam fore tutam, sed etiam eos qui Asiam incolerent Graeci genere, liberos a Persarum futuros dominatione et periculo: et id facile effici posse; ponte enim rescisso, regem vel hostium ferro vel inopia paucis diebus interiturum. Ad hoc consilium cum plerique accederent, Histiaeus milesius (2), ne res conficeretur, obstitit, dicens, non idem ipsis, qui summas imperii tenerent, expedire, et multitudini; quod Darii regno ipsorum niteretur dominatio; quo extincto, ipsos, potestate expulsos, civibus suis poenas daturos. Itaque adeo se abhorrere a ceterorum consilio, ut nihil putet ipsis utilius, quam confirmari regnum Persarum. Huius cum sententiam plurimi essent secuti, Miltiades, non dubitans, tam multis consciis, ad regis aures consilia sua perventura, Chersonesum, reliquit, ac rursus Athenas demigravit; cuius ratio etsi
a. 507 non valuit, tamen magnopere est laudanda, cum amicior omnium libertati, quam suae fuerit dominationi (3).

(1) Adverbium locum proprie significans, sed eleganter ad tempus translatum.

(2) Tyrannus Mileti, urbis Ioniae principis et opulentissimae.

(3) Laudandus procul dubio Miltiades, quod amicior omnium libertati, quam suae dominationi fuerit. Sed Darii proditionem vel paganus Aristides, rem utilem eam, at non honestam esse, dixisset.

IV. Darius autem, cum ex Europa in Asiam rediisset (1), hortantibus amicis (2), ut Graeciam redigeret in suam potestatem, classem quingentarum navium comparavit, eique Datim praefecit et Artaphernem (3); hisque ducenta peditum millia et decem equitum dedit: causam interserens, se hostem esse Atheniensibus, quod eorum auxilio Iones Sardes (4) expugnassent, suaque praesidia interfecissent. Illi praefecti regii, classe ad Euboeam (5) appulsa, celeriter Eretriam ceperunt, omnesque eius gentis cives abreptos in Asiam ad regem miserunt. Inde ad Atticam accesserunt, ac suas copias in campum Marathona deduxerunt. Is abest ab oppido (6) circiter millia passuum decem. Hoc tumultu (7) Athenienses tam propinquo tamque magno permoti, auxilium nusquam nisi a Lacedaemoniis petiverunt; Philippidemque, cursorem eius generis, qui hemerodromi (8) vocantur, Lacedaemonem miserunt, ut nun-

a. 491

a. 490

(1) Octoginta hominum millibus in eo bello contra liberam gentem amissis.

(2) Inter quos Hippias qui, tamquam tyrannus ab Atheniensibus pulsus, Darium stimulis urgere non destitit, donec hoc bellum pararet; ipse vero in marathonia pugna turpi morte procubuit.

(3) Hi satrapae fuere, sive praesides provinciarum, quibus ad regiam potestatem, nil plerumque, nisi nomen, deesset. Hic vero Artaphernes frater Darii erat.

(4) Urbem Lydiae caput, ad Pactolum flumen, atque Tmoli montis radices.

(5) Insula maris Aegaei, quae *Negroponte* a recentioribus appellatur: Eretria vero princeps insulae urbs, quae septimo oppugnationis die, vel tertio, ut alii malunt, ab Euphorbo quodam et Philagro prodita, capta est.

(6) Oppidum, quum de insigni urbe sermo sit, ut hic, ubi Athenae intelliguntur, optimae notae scriptores rarius, immo nunquam, usurpant.

(7) Tumultum proprie bellum subitaneum vocat, in quo nihil provisum, omnia festinationis plena sint et erroris. Sic apud Romanos historiae scriptores solemne est irruentium Gallorum bella tumultus appellare.

(8) Graeca vox ab *ἡμέρα*, *dies*, et *δρέμω*, curro; genus hi cursorum

ciaret, quam celeri opus esset auxilio. Domi autem creati decem praetores (1), qui exercitui praeessent; in eis Miltiades. Inter quos magna fuit contentio, utrum moenibus se defenderent, an obviam irent hostibus, acieque decernerent. Unus Miltiades maxime nitebatur, ut primo quoque tempore castra fierent. *Id si factum esset, et civibus animum accessurum, cum viderent de eorum virtute non desperari, et hostes eadem re fore tardiores, si animadverterent, auderi adversus se tam exiguis copiis dimicare.*

V. Hoc in tempore (2) nulla civitas Atheniensibus auxilio fuit, praeter Plataeensium (3); ea mille misit militum. Itaque horum adventu decem millia armatorum completa sunt; quae manus mirabili flagrabat pugnandi cupiditate: quo factum est, ut, plus quam collegae, Miltiades valuerit. Eius enim auctoritate impulsi, Athenienses copias ex urbe eduxerunt, locoque idoneo castra fecerunt; deinde postero die, sub montis (4) radicibus, acie e regione instructa, nova arte, vi summa proelium commiserunt. Namque arbores multis locis erant stratae, hoc consilio, ut, et montium tegerentur

fuere, qui magnum itineris spatium per diem emensi, alii deinde cursori epistolas nunciosque, pari modo deferendos, commendarent.

(1) Intellige decem belli duces, sive στρατηγούς. Hic Cornelius romano utitur verbo, quo ii primum appellarentur, qui ius dicerent inter cives, vel inter cives et peregrinos, dum res romana Italiae finibus contenta fuit; postea vero quam plures provinciae in Romanorum ditionem concessere, et plura bella fuere, quam consules, qui ea agere possent; praetorum auctus est numerus et potestas eorum a civili re ad militarem etiam prolata.

(2) Ital.: *In quelle strette.* Tempus enim interdum pro difficili et ancipiti re usurpatur.

(3) Plataea Boeotiae urbs fuit ad Citeronis montis radices et Atticae fines: *Liradia* recentiores appellant.

(4) Cui a Pane deo factum nomen esset; immo, festum in illius honorem institutum, narrat Pausanias, eo quod, hostibus panico, quem vocant, terrore fugatis, victoriam Atheniensibus detulisset.

altitudine, et arborum tractu equitatus hostium impediretur, ne multitudine clauderentur. Datis, etsi non locum aequum videbat suis, tamen, fretus numero copiarum suarum, confligere cupiebat; eoque magis, quod, priusquam Lacedaemonii (1) subsidio venirent, dimicare utile arbitrabatur. Itaque in aciem peditum centum, equitum decem millia produxit, proeliumque commisit. In quo tanto plus virtute valuerunt Athenienses, ut decemplicem numerum hostium profligarent; adeoque perterruerunt, ut Persae non castra, sed naves peterent. Qua pugna nihil adhuc est nobilius (2): a. 490
nulla enim unquam tam exigua manus tantas opes prostravit.

VI. Cuius victoriae non alienum videtur, quale praemium Miltiadi sit tributum, docere, quo facilius intelligi possit, eamdem omnium civitatum esse naturam. Ut enim populi nostri honores quondam fuerunt rari et tenues, ob eamque causam gloriosi, nunc autem effusi atque obsoleti; sic olim apud Athenienses fuisse reperimus (3). Namque huic Miltiadi, qui Athenas, totamque Graeciam liberavit, talis honos tributus est, in

(1) Qui religionem quamdam afferentes, negabant fas esse sibi, exercitum educere, antequam plenilunium esset. Peractis igitur omnibus, non pugnatum, sed exceptum laeta Atheniensium carmina de victoria advenere.

(2) Prima haec alea, qua vires suas adversus Persas experti sunt, adeo Graecorum mentes extulit, ut vel quum maiora virtutis facinora edidissent, *Marathonam* tamen memorarent, per marathoniam pugnam et eos, qui ibi pugnaverant, iurarent: ἄνδρας denique Μαραθωνομάχους in medium afferrent, quotiescumque insequentium temporum ignaviam arguere vellent.

(3) Aliis verbis: dum viget populi vel reipublicae virtus, statque alte in illis suae dignitatis opinio, privatorum virtutes non immodice extolluntur, et parvis, honestissimis tamen propter raritatem, praemiis condecorari maxime solent. Cum vero illa paullatim, senescente virtute, dignitatis opinio defecerit, et singulorum, vel honesta, vel impotentia facinora commovent animos multitudinis magis, et plebi,

porticu, quae Poecile (1) vocatur, cum pugna depingeretur marathonia, ut in decem praetorum numero prima eius imago poneretur; isque hortaretur milites, proeliumque committeret. Idem ille populus, posteaquam maius imperium est nactus, et largitione magistratuum corruptus est, trecentas statuas Demetrio Phalereo (2) decrevit (3).

a. 489 VII. Post hoc proelium, classem septuaginta navium Athenienses eidem Miltiadi dederunt, ut insulas, quae barbaros adiuverant, bello persequeretur; quo imperio plerasque ad officium redire coëgit, nonnullas vi expugnavit: ex his Parum (4) insulam, opibus elatam, cum oratione (5) reconciliare non posset, copias e navibus eduxit, urbem operibus clausit, omnique commeatu privavit; deinde, vineis ac testudinibus (6) constitutis, propius muros accessit. Cum iam in eo esset, ut

vel divinos conferre mortali homini honores, nil intus vetat, quum contra huiusce rei turpitudinem nil sui magnanimum, nil severum, nil liberum denique pugnet.

(1) A graeca voce ποικίλη idest *variis coloribus picta*; Polygnoti pulcherrimum opus.

(2) Quum hic rhetor a Cassandro, Macedoniae rege, Athenis praefectus est. Verum, quum, decem post annis Demetrius Poliorcetes, Antigoni filius, caussa abducendae illius urbis a societate Cassandri, Athenas in libertatem vindicavit, pulsus est Demetrius Phalereus; et illius statuae deturbatae.

(3) Probe rem omnem tenemus; hoc est, quasi dicas, Corneli: Roma pauca terrae iugera Horatio Cocliti, servatae reipublicae ergo, concessit; I. Caesari et Augusto templa et divinos honores.

(4) Insignem inter Cycladas propter pulcherrimum marmoris genus, cuius mentio frequens apud poëtas occurrit.

(5) Ital.: *Colle pratiche.*

(6) Vinea instrumentum bellicum fuit forma quadrilatera, vimineum tabulis in superiore parte contectum, quo tuti milites expugnandis muris succederent. Testudinis duplex genus fuit, ad nocendum, vel ad defendendum comparatum. Vel enim testudinem fieri dicebant, quum milites, iunctis in capite scutis, muros scanderent; vel testudo erat capsa cum trabe acuti capitis, quae, funibus alterna vice reducta laxataque, muros tunderet aditumque aperiret.

oppido potiretur, procul in continenti lucus, qui ex insula conspiciebatur, nescio quo casu, nocturno tempore incensus est: cuius flamma, ut ab oppidanis et oppugnatoribus est visa, utrisque venit in opinionem signum a classiariis regiis datum. Quo factum est, ut, et Parii a deditione deterrerentur, et Miltiades, timens ne classis regia adventaret, incensis operibus, quae statuerat, cum totidem navibus atque erat profectus, Athenas magna cum offensione civium suorum rediret. Accusatus ergo proditionis, quod, cum Parum expugnare posset, a rege corruptus, infectis rebus, a pugna discessisset. Eo tempore aeger erat vulneribus, quae in oppugnando oppido acceperat. Itaque, quoniam ipse pro se dicere non posset, verba pro eo fecit frater eius Tisagoras. Causa cognita, capitis absolutus, pecunia mulctatus est. Eaque lis quinquaginta talentis (1) aestimata est, quantus in classem sumptus factus erat. Hanc pecuniam quod solvere in praesentia non poterat, in vinculà publica (2) coniectus est, ibique diem obiit supremum.

VIII. Hic etsi crimine Pario est accusatus, tamen alia fuit causa damnationis. Namque Athenienses propter Pisistrati (3) tyrannidem, quae paucis annis ante fuerat, omnium suorum civium potentiam (4) extime-

(1) Talentum atticum, si cum nostra pecunia compares, est 5500 *fr.*; erunt ergo quinquaginta talenta ferme 275,000 *franchi.*

(2) Namque aere alieno obligati, quin solvere possent, in vincula coniiciebantur; ea autem, vel privata erant, vel publica, prout privatus vel respublica contra obaeratum egisset. Hinc verba *obligati*, *solvere* et alia quibus Latini propria significatione usi sunt.

(3) Qui, conciliato sibi populi favore, Athenis res usurpavit, tenuitque triginta ferme non continuos annos, usque ad DXXVII ante Christum natum. Exinde assidua Atheniensium in principes civitatis viros solicitudo, donec tandem huius avertendae caussa ostracismum invenere.

(4) *Potentiam* ait, non *potestatem*, quae legitima est.

scebant. Miltiades, multum in imperiis magistratibusque versatus, non videbatur posse esse privatus, praesertim cum consuetudine ad imperii cupiditatem trahi videretur. Nam, Chersonesi omnes illos, quos habitarat, annos, perpetuam obtinuerat dominationem, tyrannusque fuerat appellatus, sed iustus. Non erat enim vi consecutus, sed suorum voluntate, eamque potestatem bonitate retinuerat. Omnes autem et habentur et dicuntur tyranni, qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quae libertate usa est (1). Sed in Miltiade erat cum summa humanitas, tum mira comitas, ut nemo tam humilis esset, cui non ad eum aditus pateret: magna auctoritas apud omnes civitates, nobile nomen, laus rei militaris maxima. Haec populus respiciens, maluit eum innoxium plecti, quam se diutius esse in timore.

II.

THEMISTOCLES.

I. Themistocles, Neocli filius, atheniensis. Huius vitia ineuntis adolescentiae magnis sunt emendata virtutibus; adeo ut anteferatur huic nemo, pauci pares putentur. Sed ab initio est ordiendum. Pater eius Neoclus (2)

(1) Vel regno, non haereditate, sed alio quolibet casu, potirentur. Sic Oedipus Graecis τύραννος est appellatus, quod patri, tamquam externus, neque populari regum stirpe prognatus, successisse videretur.

(2) Graece Νεοκλῆς; sed latini aureae aetatis scriptores horatianum praeceptum servabant de parce detorquendis ad latinam rationem vocibus, quae graeco fonte caderent (V Ep. ad Pis. v. 52 et seq.).

generosus fuit Is uxorem halicarnassiam (1) civem duxit, ex qua natus est Themistocles. Qui, cum minus esset probatus parentibus, quod et liberius vivebat, et rem familiarem negligebat, a patre exheredatus est. Quae contumelia non fregit eum, sed erexit. Nam cum iudicasset, sine summa industria non posse eam extingui, totum se dedidit reipublicae, diligentius amicis, famaeque serviens. Multum in iudiciis privatis versabatur, saepe in concionem populi prodibat; nulla res maior sine eo gerebatur; celeriterque, quae opus erant, reperiebat, facile eadem oratione explicabat. Neque minus in rebus gerendis promptus, quam excogitandis, erat; quod et de instantibus (2) (ut ait Thucydides (3) verissime iudicabat, et de futuris callidissime coniiciebat. Quo factum est ut brevi tempore illustraretur.

II. Primus autem gradus fuit capessendae reipublicae, bello Corcyraeo (4): ad quod gerendum praetor a populo factus, non solum praesenti bello, sed etiam a. 481

(1) Halicarnassi, Cariae nobilissimae urbis in Asia minore; *Boudroum* recentiores appellant.

(2) Quod Graeca illa loquendi ratio plenissime est: περὶ μὲν τῶν μαρόντων.

(3) Peloponnesiaco bello flagrante maxime floruit, et Atheniensium res aliquamdiu in Thracia gessit; postea vero adversa belli fortuna circa Amphipolim usus, ideoque a suis civibus exilio mulctatus, totum se ad historiam scribendam contulit, vehementissime, ut vulgo fertur, laudibus, quibus Graecia novem Herodoti musas fuerat prosecuta in solemni Olympiae concilio, permotus. Historiam peloponnesiaci belli viii libris digessit, ea et fide et elegantia et gravitate, ut non immerito habitus sit, primas in historia cum Herodoto et Xenophonte tulisse.

(4) Narrat quidem Plutarchus controversiam inter Corinthios et Corcyrenses (*i Corfiotti*), Themistocle arbitro, disceptatam fuisse, ab eoque postremis adiudicatam; sed de bello nusquam mentio. Contra Herodotus et Thucidides, non corcyrense bellum, sed aegineticum gestum a Themistocle narrant; nostrum igitur aut memoria fefellit aut parum diligens auctor.

reliquo tempore, ferociorem (1) reddidit civitatem. Nam cum pecunia publica, quae ex metallis (2) redibat, largitione magistratuum quotannis interiret, ille persuasit populo, ut ea pecunia classis centum navium aedificaretur. Qua celeriter effecta, primum Corcyraeos (3) fregit, deinde, maritimos praedones consectando, mare tutum reddidit. In quo cum divitiis ornavit, tum etiam peritissimos belli navalis fecit Athenienses. Id quantae saluti fuerit universae Graeciae, bello cognitum est
a. 480 persico. Nam cum Xerxes (4) et mari et terra bellum universae inferret Europae, cum tantis eam copiis invasit, quantas neque antea neque postea habuit quisquam: huius enim classis mille et ducentarum navium longarum fuit, quam duo millia onerariarum sequebantur; terrestres autem exercitus septingentorum millium peditum, equitum quadringentorum millium fuerunt. Cuius de adventu cum fama in Graeciam esset perlata, et maxime Athenienses peti dicerentur, propter pugnam marathoniam, miserunt Delphos consultum, quidnam facerent de rebus suis. Deliberantibus (5) Pythia respondit, ut moenibus ligneis se munirent. Id responsum quo valeret, cum intelligeret nemo, Themistocles persuasit, consilium esse Apollinis, ut in naves se suaque conferrent; eum enim a Deo significari murum ligneum. Tali consilio probato, addunt ad superiores to-

(1) Ital.: *Meglio agguerrì la città. Ferox* enim tum latinis tum italis scriptoribus non semper est *saevus*, sed saepe etiam, qui, virium ac iuris sibi conscius laudandam prae se fert dignitatem. Horatius (Od. III, 3, 42):

> . . . . stet Capitolium fulgens, triumphatisque possit
> Roma ferox dare iura Medis.

(2) Montis Laurii, qui in regione attica erat.
(3) Corcyra Ionii maris insula fuit, recentioribus *Corfù*.
(4) Darii filius; paternam cladem ulturus.
(5) Cf. notas ad MILTIAD. cap. I.

tidem naves triremes: suaque omnia, quae moveri poterant, partim Salamina (1), partim Troezena (2), asportant; arcem sacerdotibus paucisque maioribus natu, ac sacra procuranda tradunt (3), reliquum oppidum relinquunt.

III. Huius consilium plerisque civitatibus displicebat et in terra dimicari magis placebat. Itaque missi sunt delecti cum Leonida Lacedaemoniorum rege, qui Thermopylas (4) occuparent, longiusque barbaros progredi non paterentur. Hi vim hostium non sustinuerunt, eoque loco omnes interierunt. At classis communis Graeciae trecentarum navium, in qua ducentae erant Atheniensium, primum apud Artemisium (5), inter Euboeam continentemque terram, cum classiariis regis conflixit: angustias enim Themistocles quaerebat, ne multitudine circumiretur. Hinc, etsi pari proelio discesserant, tamen eodem loco non sunt ausi manere, quod erat periculum ne, si pars navium adversariorum (6) Euboeam superasset, ancipiti premerentur pe-

(1) Insula fuit maris Aegaei, recentioribus *Colouri*.

(2) Urbs fuit Argolidis in Peloponneso, recentioribus *Damala*. Ad Graeci accusativi indolem haec duo propria nomina cadunt, ut solet interdum Cornelius graecae syntaxi indulgere.

(3) Ut continui ritus et patria religio manerent. Ceterum par in romana historia exemplum editum est, quum, anno ante Christum natum CCCLXXXVII, Gallis Romae appropinquantibus, romani senes non arcem petunt, sed in vacua et silenti urbe Gallorum impetum excipiunt ac unam patriae suorumque corporum futuram stragem obstinant. Videsis Livii narrationem, v, 51.

(4) Termopylae in Locride Opuntia, angustae fauces fuere inter Oetae montis radices et Maliacum sinum, sic appellatae a graecis vocibus *θερμὸς calidus*, quod ibi Herculi sacrati calidi fontes essent, et *πύλη porta*, quod illic tamquam aditus interioris Graeciae pateret.

(5) Euboeae (*Negroponte*) promontorium, sic a quodam Artemidis sive Dianae templo appellatum. Halonnesum insulam et septemtrionem spectans.

(6) Idest Persarum.

riculo. Quo factum est, ut ab Artemisio discederent, et exadversum (1) Athenas, apud Salamina, classem suam constituerent.

IV. At Xerxes, Thermopylis expugnatis, protinus accessit Astu (2): idque, nullis defendentibus, interfectis sacerdotibus, quos in arce invenerat, incendio delevit. Cuius fama perterriti classiarii, cum manere non auderent, et plurimi hortarentur, ut domos suas quisque discederent, moenibusque se defenderent; Themistocles unus restitit, et universos pares esse posse (3) aiebat, dispersos testabatur perituros. Idque Eurybiadi regi Lacedaemoniorum, qui tum summae imperii praeerat, fore affirmabat. Quem cum minus quam vellet moveret, noctu de servis suis, quem habuit fidelissimum, ad regem (4) misit, ut ei nunciaret suis verbis, adversarios eius in fuga esse: qui si discessissent, maiore cum labore et longinquiore tempore bellum confecturum, quum singulos consectari cogeretur: quos si statim aggrederetur, brevi universos oppressurum. Hoc eo valebat, ut ingratiis ad depugnandum omnes cogerentur. Hac re audita, barbarus nihil doli subesse credens, postridie, alienissimo sibi loco, contra opportunissimo hostibus, adeo angusto mari conflixit (5), ut eius multitudo navium explicari non potuerit. Victus est ergo magis consilio Themistoclis, quam armis Graeciae.

V. Hic (6) barbarus, etsi male rem gesserat, ta-

(1) Insolens adverbium pro eo quod esset *contra*, *e regione*.

(2) Graeca vox *urbem* significans; κατ' ἐξοχὴν vero Athenas.

(3) Exercitui Persarum.

(4) Xerxem nempe, Graeci enim populari imperio rempublicam administrantes, regem illum κατ' ἐξοχὴν appellabant.

(5) Inter Atticam regionem et Salaminam insulam, a qua id proelium nomen accepit.

(6) Cf. adnot. ad Miltiadis, cap. III.

men tantas habebat reliquias copiarum, ut etiam cum his opprimere posset hostes. Interim ab eodem gradu depulsus est (1). Nam Themistocles, verens ne bellare perseveraret, certiorem eum fecit, id agi, ut pons, quem ille in Hellesponto (2) fecerat, dissolveretur, ac reditu in Asiam excluderetur. Idque ei persuasit. Itaque, qua sex mensibus iter fecerat, eadem minus diebus triginta in Asiam reversus est, seque a Themistocle non superatum, sed conservatum iudicavit. Sic unius viri prudentia, Graecia liberata est, Europaeque succubuit Asia. Haec altera victoria, quae cum Marathonio possit comparari tropaeo (3): nam pari modo apud Salamina parvo numero navium, maxima, post hominum memoriam, classis est devicta.

VI. Magnus hoc bello Themistocles fuit, nec minor a. 478
in pace. Cum enim Phalereo portu (4), neque magno, neque bono, Athenienses uterentur, huius consilio triplex (5) Piraeei portus constitutus est: isque moenibus circumdatus, ut ipsam urbem dignitate aequipararet (6), utilitate superaret. Idemque muros (7) Athe-

(1) Gradus ea arenae pars fuit in qua, firmatis vestigiis et toto corpore ad pugnam intento, gladiatores invadentem eos adversarium manerent. Hic translate de opportunitate, copiis et ceteris usurpatur, quae Xerxi felicem secundi proelii exitum quandoque portenderent.

(2) Hellespontus (*i Dardanelli*) angustae fauces vocantur, quibus Aegaeum mare (*l'Arcipelago*) Propontidi (*il mar di Marmara*) iungitur. Nomen autem accepit ab Helle, Athamantis filia, quae dum ariete per aërem cum Phryxo fratre in Colchidem veheretur, in pontum, sive mare delapsa est.

(3) Tropaeum graeca vox, a verbo τρέπω, *verto* dictum est, quod versis in fugam hostibus, statueretur.

(4) Qui ad ostium Cephisi amnis esset, atque ab urbe duo ferme passuum millia distaret.

(5) Portus nempe Phalerus et Munychia muro cum Piraeeo portu coniuncti sunt.

(6) Piraeei namque suburbium brevi adeo eorum, qui mercaturam facerent, frequentia crevit, ut fere Athenas incolarum numero superaret.

(7) A Xerxe deiectos.

niensium restituit praecipuo periculo suo. Namque Lacedaemonii, causam idoneam nacti, propter barbarorum excursiones, qua negarent oportere extra Peloponnesum (1) ullam urbem haberi, ne essent loca munita, quae hostes possiderent, Athenienses aedificantes prohibere sunt conati. Hoc longe alio spectabat atque videri volebant. Athenienses enim duabus victoriis, Marathonia et Salaminia, tantam gloriam apud omnes gentes erant consecuti, ut intelligerent Lacedaemonii de principatu sibi cum his certamen fore: quare eos quam infirmissimos esse volebant. Postquam autem audierunt muros instrui, legatos Athenas miserunt, qui id fieri vetarent. His praesentibus, desierunt (2), ac se de ea re legatos ad eos missuros dixerunt. Hanc legationem suscepit Themistocles, et solus primo profectus est; reliqui legati ut tum exirent, cum satis altitudo muri exstructa videretur, praecepit: interim omnes servi atque liberi opus facerent, neque ulli loco parcerent, sive sacer esset, sive profanus, sive privatus, sive publicus; et undique, quod idoneum ad muniendum (3) putarent, congererent. Quo factum est, ut Atheniensium muri ex sacellis sepulcrisque constarent.

VII. Themistocles autem, ut Lacedaemonem venit, adire ad magistratus noluit, et dedit operam, ut quam longissime tempus duceret, causam interponens se col-

(1) Graeca vox a *νῆσος*, *insula*, et Pelope: qui, ingentibus opibus a Phrygia allatis, Elidis regnum, totamque sui nominis fama Peloponnesum tenuit, quae praeterea Apia fuerat appellata. Recentioribus est *la Morea*.

(2) Nempe murorum opus urgere Athenienses.

(3) Munire proprie est moenibus sepire; namque idem est ac moenire paullum immutata scribendi ratione a Romanis, qui graecam diphthongum *οι* non semper latina *oe*, sed interdum *u* retulere, ita ut promiscue *Poenos* et *Punicos* (a Φοίνιξ), *poena* et *punio* usurparent.

legas expectare. Cum Lacedaemonii quererentur, opus nihilominus fieri, eumque in ea re conari fallere, interim reliqui legati sunt consecuti. A quibus cum audisset, non multum superesse munitionis, ad ephoros (1) Lacedaemoniorum accessit, penes quos summum imperium erat, atque apud eos contendit, falsa his esse delata; quare aequum esse illos viros bonos nobilesque mittere, quibus fides haberetur, qui rem explorarent; interea se obsidem retinerent. Gestus est ei mos; tresque legati, functi summis honoribus, Athenas missi sunt. Cum his collegas suos Themistocles iussit proficisci: eisque praedixit, ut ne prius Lacedaemoniorum legatos dimitterent, quam ipse esset remissus. Hos postquam Athenas pervenisse ratus est, ad magistratum senatumque (2) Lacedaemoniorum adiit, et apud eos liberrime professus est, Athenienses, suo consilio, quod communi iure gentium (3) facere possent, Deos publicos, suosque patrios, ac penates (4), quo facilius ab hoste possent defendere, muris sepsisse: neque eos, quod inutile esset Graeciae, fecisse; nam illorum urbem, ut propugnaculum, oppositam esse barbaris

(1) Ab ἐπὶ et ὁράω *in* et *spicio*, ephori quinqueviri sunt appellati quorum vel in reges, nullaque provocatione data, valeret auctoritas. Primo autem messenico bello instituti fuisse dicuntur, ut, pugnantibus contra Messenios regibus, opem turbatis populi rebus afferent.

(2) Ad magistratum ephororum et senatum octo et viginti civium, qui, ut senatores apud Romanos, γέροντες *senes*, ducto ab aetate nomine, appellarentur.

(3) Latinum et scriptorem augusteae illius aetatis agnoscimus, qua iura gentium in universa illa romani imperii mole animadverti coepta sunt. Sed Themistoclis aetate nondum rerum et doctrinarum indoles illa vigebat, qua postmodum factum est, ut ius gentium paullatim adolesceret et tacito quodam populorum consensu sanctum firmatumque denique esset.

(4) Ital.: *Gli dei della Grecia, degli Ateniesi, e i famigliari penati.*

apud quam iam bis classis regia fecisset naufragium (1). Lacedaemonios autem male et iniuste facere, qui id potius intuerentur, quod ipsorum dominationi, quam quod universae Graeciae utile esset. Quare, si suos legatos recipere vellent, quos Athenas miserant, se remitterent; aliter illos numquam in patriam recepturi.

VIII. Tamen non effugit civium suorum invidiam: namque ob eumdem timorem, quo damnatus erat Miltiades, testularum suffragiis (2) e civitate eiectus, Ar-
a. 471 gos habitatum concessit. Hic cum propter multas eius virtutes magna cum dignitate viveret, Lacedaemonii legatos Athenas miserunt, qui eum absentem accusarent, quod societatem cum rege Persarum, ad Graeciam opprimendam, fecisset. Hoc crimine absens proditionis est damnatus. Id ut audivit, quod non satis tutum se Argis videbat, Corcyram demigravit. Ibi, cum eius principes civitatis animadvertisset timere, ne propter se bellum his Lacedaemonii et Athenienses indicerent, ad Admetum, Molossorum (3) regem, cum quo ei hospitium fuerat (4), confugit. Huc cum venisset, et in praesentia rex abesset, quo maiore religione se receptum tueretur, filiam eius parvulam arripuit, et cum ea se

(1) Minus proprie loquitur hic Cornelius; nam semel terrestris exercitus ad Marathonam fuerat superatus, semel classis ad Salamina.

(2) Graecam vocem *ὀστρακισμὸν* latinis verbis effert Cornelius; *ὄστρακον* enim idem Graecis fuit, quod Latinis testae fragmentum, cera illitum, in quo mulctandi exsilio civis nomen inscriberent. Non tamen hoc tamquam poena probrumve irrogabatur, sed nimiam interdum hominis fortunam castigabat, ut ne patriae libertati formidolosus in republica mutabili esset.

(3) Gens Epiri, recentioribus *gli Albanesi*.

(4) Nullis hoc Cornelius auctoribus narrat; quod vero ceteri Admetum Themistocli infestum, affirmant, id vel reliqua Cornelii narratione probatur: non enim, nisi regiae puellae pignore arrepto, et sacrarii invocata religione, tutum hospitium sibi Themistocles praestitisse videtur.

in sacrarium, quod summa colebatur caeremonia, coniecit. Inde non prius egressus est, quam rex eum, data dextra, in fidem reciperet. Quam praestitit. Nam cum ab Atheniensibus et Lacedaemoniis exposceretur publice, supplicem non prodidit, monuitque, ut consuleret sibi: difficile enim esse in tam propinquo loco tuto eum versari. Itaque Pydnam (1) eum deduci iussit, et, quod satis esset praesidii, dedit. Hac re audita, hic in navem omnibus ignotus nautis ascendit: quae cum tempestate maxima Naxum (2) ferretur, ubi tum Atheniensium erat exercitus (3), sensit Themistocles, si eo pervenisset, sibi esse pereundum. Hac necessitate coactus, domino navis, qui sit, aperit, multa pollicens, si se conservasset. At ille, clarissimi viri captus misericordia, diem noctemque procul ab insula in salo navem tenuit in anchoris, neque quemquam ex ea exire passus est. Inde Ephesum (4) pervenit, ibique Themistoclem exponit: cui ille pro meritis gratiam postea retulit.

IX. Scio plerosque (5) ita scripsisse, Themistoclem, Xerxe regnante, in Asiam transisse. Sed ego potissimum Thucydidi credo, quod aetate proximus erat his, qui illorum temporum historiam reliquérunt (6), et eiusdem civitatis fuit. Is autem ait ad Artaxerxem (7)

(1) Macedoniae maritima urbs fuit in sinu Thermaico (nunc *il golfo di Salonichi*), recentioribus *Ketro*.

(2) Maxima fuit inter Cycladas et celebratissima poëtis propter Bacchi et Ariadnae fabulas insula maris Aegaei; *Nicsia* recentiores appellant.

(3) Tunc enim forte Naxum, insulae caput, oppugnabant.

(4) Asiae Minoris (*l'Anatolia*) in Ionia, opibus et Dianae templo nobilissimam urbem.

(5) Ephorum, Dinonem, Clitarchum, Heraclidem, a Plutarcho memoratos, nec non Diodorum Siculum (xI, 59) aliosque.

(6) Natus est ante quatuor annos, quam Themistocles exsul e patria iret.

(7) Xerxis filium, Μακρόχειρα, seu Longimanum, appellatum eo quod dextra illi manus paullo productior esset.

eum venisse, atque his verbis epistolam misisse: *The-*
a. 471 *mistocles veni ad te, qui plurima mala omnium Graiorum in domum tuam intuli, cum mihi necesse fuit adversus patrem tuum bellare, patriamque meam defendere. Idem multo plura bona feci, postquam in tuto ipse, et ille in periculo esse coepit. Nam cum in Asiam reverti nollet, proelio apud Salamina facto, litteris eum certiorem feci, id agi, ut pons, quem in Hellesponto fecerat, dissolveretur, atque ab hostibus circumiretur; quo nuncio ille periculo est liberatus. Nunc autem confugi ad te, exagitatus a cuncta Graecia, tuam petens amicitiam: quam si ero adeptus, non minus me bonum amicum habebis, quam fortem inimicum ille expertus est. Ea autem rogo, ut de his rebus* (1) *de quibus tecum colloqui volo, annum mihi temporis des, eoque transacto, me ad te venire patiaris* (2).

X. Huius rex animi magnitudinem admirans, cupiensque talem virum sibi conciliari, veniam dedit. Ille omne illud tempus literis sermonique Persarum dedit: quibus adeo eruditus est, ut multo commodius dicatur apud regem verba fecisse, quam hi poterant, qui in Perside erant nati. Hic cum multa regi esset pollicitus, gratissimumque illud, si suis uti consiliis vellet, illum Graeciam bello oppressurum, magnis muneribus ab Arta-

(1) Loquendi ratio graecam syntaxin redolens. Magis latine scripsisset: *Quod vero ad res pertinet*, etc., *rogo ut* etc.

(2) Hanc epistolam fere ad verbum Noster e Thucidide translulit; in qua id non mediocriter quidem Themistoclis famam delibrat, quod nuncium, quem exitiosum Xerxi de proelio ad Salamina, antequam Graecorum classis dispergeretur, committendo, deque ponte solvendo miserat, nunc tamquam beneficium Xerxis filio proponat. Hoc minime

Ingegno leonino, ma di volpe

eam Graecis turpem vafritiae notam inussit, ut Romanis, penes quos similia Sex. Tarquinii et Coriolani exempla paullo probabiliora fuere, fides graeca iuxta et punica essent.

xerxe donatus, in Asiam (1) rediit, domiciliumque Magnesiae (2) sibi constituit. Namque hanc urbem ei rex donaverat, his usus verbis, *quae ei panem praeberet* (3); ex qua regione quinquaginta ei talenta (4) quotannis redibant: Lampsacum (5), unde vinum sumeret; Myuntem (6), ex qua obsonium haberet. Huius ad nostram memoriam monumenta manserunt duo; sepulcrum prope oppidum (7), in quo est sepultus; statuae in foro Magnesiae. De cuius morte multimodis apud plerosque scriptum est; sed nos eumdem potissimum Thucydidem auctorem probamus, qui illum ait Magnesiae morbo mortuum: neque negat fuisse famam, venenum sua sponte sumpsisse, cum se, quae regi de Graecia opprimenda pollicitus esset, praestare posse desperaret (8). Idem ossa eius clam in Attica ab amicis esse sepulta, a. 460
quoniam legibus non concederetur, quod proditionis esset damnatus, memoriae prodidit.

(1) *Minorem* intellige, cis montem Taurum.

(2) Urbs fuit Ioniorum in Caria.

(3) Ital.: *Con questi termini:* Che gli servisse pel pane.

(4) Ferme 275,000 *franchi.*

(5) Urbs Mysiae fuit contra Chersonesum thraciam, recentioribus eodem ferme nomine *Lamsaki.*

(6) Urbem Ioniorum in Caria haud longe ab ostio Meandri.

(7) Iam vidimus Cornelium hanc vocem etiam de magnis urbibus usurpare; hic Athenas intellige, si quidem Pausaniae fides habenda de Themistoclis sepulcro, quod iuxta Piraeeum vel aetate sua exstitisse narrat (Att. I).

(8) Est quoddam historicorum genus, quemadmodum Guicciardinius et Macchiavellius seculo XVI apud nos, qui, rebus narrandis unice intenti, virtutis aut vitii spectaculo non commoventur; quoties vero in rerum caussas inquirunt, eas ad humanae naturae pravitatem, potiusquam ad virtutem referre conantur. Hoc interdum vitio etiam Cornelius laborat. Quam frigide immo dissimulanter Leonidam trecentosque Spartanos vim hostium minime sustinuisse narrat (Milt. III), quos tamen Iustinus ait (II, 11), non victos, sed vincendo fatigatos? Anne subdolam Themistoclis in epistola ad Artaxerxem (cap. IX) vafritiam notat? Hic demum timidum eumdemque impium nobis Themistoclem

III.

ARISTIDES.

I. Aristides, Lysimachi filius, atheniensis, aequalis fere fuit Themistocli. Itaque cum eo de principatu con-
a. 483 tendit. Namque obtrectarunt inter se. In his autem cognitum est quanto antistaret eloquentia innocentiae (1). Quamquam enim adeo excellebat Aristides abstinentia, ut unus post hominum memoriam, quod quidem nos audiverimus, cognomine Iustus sit appellatus; tamen, a Themistocle collabefactus, testula illa (2), exilio decem annorum mulctatus est. Qui quidem cum intelligeret, reprimi concitatam multitudinem non posse, cedensque animadverteret quemdam scribentem, ut patria pelleretur, quaesisse ab eo dicitur, quare id faceret, aut quid Aristides commisisset, cur tanta poena dignus duceretur. Cui ille respondit: *se ignorare Aristidem; sed sibi non placere, quod tam cupide elaborasset, ut praeter caeteros iustus appellaretur*. Hic decem annorum legitimam poenam non pertulit: nam postquam Xerxes in Graeciam descendit, sexto fere anno postquam erat expulsus, populiscito in patriam restitutus est. Interfuit

pingit, cuius virtutem et Caesarum adsentator ille Valerius Maximus asserere non dubitavit (V. 6, ext. 5), mortis eius caussam afferens, non, quod, quae regi pollicitus esset, praestare se posse desperaret, sed ne, quamvis ingratam infestamque, patriam oppugnaret. Hoc monitum oportuit, ne Cornelium imprudentes secuti, a debita vel laude vel infamia in quemquam temperemus.

(1) Hisce dictis, Cornelius eloquentiam ictu gravissimo petit. Quem tamen acerbiorem minime dicas, spectantem ad id maxime tempus, quo Graecia iam sophistarum luem illam amaram educaret intimo sinu.

(2) Idest ὀστρακισμῷ.

autem pugnae navali apud Salamina, quae facta est priusquam poena liberaretur.

II. Idem praetor fuit Atheniensium apud Plataeas, in proelio, quo Mardonius fusus, barbarorumque exerci- a. 479
tus interfectus est (1). Neque aliud est ullum huius, in re militari, illustre factum, quam huius imperii memoria: iustitiae vero, et aequitatis, et innocentiae, multa; in primis, quod eius aequitate factum est, cum in communi classe esset Graeciae simul cum Pausania (2), quo duce Mardonius erat fugatus, ut summa imperii maritimi a Lacedaemoniis transferretur ad Athenien- a. 477
ses. Namque ante id tempus, et mari et terra duces erant Lacedaemonii: tum autem et intemperantia Pausaniae et iustitia factum est Aristidis, ut omnes fere civitates Graeciae ad Atheniensium societatem se applicarent, et adversus barbaros hos duces deligerent sibi, quo facilius repellerent, si forte bellum renovare conarentur.

III. Ad classes aedificandas exercitusque comparandos, quantum pecuniae quaeque civitas daret, Aristides delectus est qui constitueret. Eius arbitrio quadringena et sexagena talenta (3) quotannis Delum (4) sunt collata. Id enim commune aerarium esse voluerunt (5). Quae omnis pecunia postero tempore Athenas translata est (6). Hic qua fuerit abstinentia nullum est certius

(1) Post navale proelium ad Salamina, Xerxes, accepto Themistoclis nuncio de interrumpendo ponte, trepidus, in regnum rediit Mardoniumque ducem cum trecentis hominum millibus ad profligandum in Graecia bellum reliquit. Horum vero quadraginta tantum millia post plataeense proelium superfuere.

(2) Rege Spartanorum, cuius hanc excipit vita.

(3) Ferme 2,530,000 *franchi.*

(4) Media fuit inter Cycladas insula maris Aegaei, Dianae et Apollinis ortu Graecis maxima olim religione celebrata.

(5) Quod pecunia loci sanctitale ibi tutior esset.

(6) Quo tempore amicitiae inter Lacedaemonios Atheniensesque

indicium, quam quod, cum tantis rebus praefuisset, in tanta paupertate decessit, ut, qui efferretur, vix reliquerit. Quo factum est, ut filiae eius publice alerentur, et
a. 467 de communi aerario dotibus datis collocarentur. Decessit autem fere post annum quartum quam Themistocles Athenis erat expulsus.

IV.

PAUSANIAS.

I. Pausanias lacedaemonius, magnus homo, sed varius in omni genere vitae fuit: nam ut virtutibus eluxit, sic vitiis est obrutus. Huius illustrissimum est proelium
A. C. a. 479 apud Plataeas: namque, illo duce, Mardonius, satrapes (1) regius, natione Medus, regis gener, in primis omnium Persarum et manu fortis, et consilii plenus, cum ducentis millibus peditum, quos viritim legerat (2), et viginti millibus equitum, haud ita magna manu Graecia fugatus est, eoque ipse dux cecidit proelio. Qua victoria elatus (3), plurima miscere coepit, et maiora concupiscere. Sed primum in eo est reprehensus, quod ex praeda tripodem aureum Delphis posuisset, epigrammate scripto, in quo erat haec sententia: *suo ductu barbaros apud Plataeas esse deletos, eiusque victo-*

turbatae sunt res, propterea quod illi, tertium cum Messeniis bellum adgressi, accitum horum auxilium, nulla sat probabili huius iniuriae causa, remisissent.

(1) *Satrapae* apud Persas provinciarum praefecti appellabantur.

(2) Ital.: *Il fiore scelto.*

(3) Pausanias.

riae ergo Apollini donum dedisse (1). Hos versus Lacedaemonii exculpserunt (2); neque aliud scripserunt, quam nomina earum civitatum, quarum auxilio Persae erant victi.

II. Post id proelium, eumdem Pausaniam cum classe a. 477
communi Cyprum (3) atque Hellespontum miserunt, ut ex his regionibus barbarorum praesidia depelleret. Pari felicitate in ea re usus, elatius se gerere coepit, maioresque appetere res. Nam cum, Byzantio (4) expugnato, cepisset complures Persarum nobiles, atque in his nonnullos regi propinquos, hos clam Xerxi remisit, simulans ex vinculis publicis effugisse; et cum his Gongylum Eretriensem, qui litteras regi redderet, in quibus haec fuisse scripta Thucydides memoriae prodidit: *Pausanias, dux Spartae, quos Byzantii ceperat, postquam propinquos tuos cognovit, tibi muneri misit; seque tecum affinitate coniungi cupit. Quare, si tibi videtur, des ei filiam tuam nuptum. Id si feceris, et Spartam et ceteram Graeciam sub tuam potestatem, se adiuvante, te redacturum, pollicetur. His de rebus si quid geri volueris, certum hominem ad eum mittas face, cum quo colloquatur.* Rex, tot hominum salute, tam sibi necessariorum, magnopere gavisus, confestim cum epistola Artabazum ad Pausaniam mittit, in qua eum collaudat, ac petit, ne cui rei parcat ad ea perficienda,

(1) Duo Graeci fuerunt Simonidis poëtae versus:

Ἑλλήνων ἀρχηγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,
Παυσανίας Φοίβῳ μνῆμ' ἀνέθηκε τόδε.

Duce dei Greci, poi che il Medo ha spento,
Pausania a Febo questo monumento.

(2) Eraserunt.

(3) Insulam Mediterranei maris contra Ciliciam in Asia Minore.

(4) Fuit urbs Thraciae caput inter Bosphorum thracium (*il mar di Marmara*) et pontum Euxinum (*il Mar nero*), nobis *Costantinopoli* appellata; Turcis vero *Stamboul*.

quae pollicetur. Si fecerit, nullius rei a se repulsam laturum. Huius Pausanias voluntate cognita, alacrior ad rem gerendam factus, in suspicionem cecidit Lacedaemoniorum. In quo facto domum revocatus, accusatus capitis, absolvitur; mulctatur tamen pecunia: quam ob causam ad classem remissus non est.

III. At ille, post non multo, sua sponte ad exercitum rediit, et ibi non callida, sed dementi ratione, cogitata patefecit. Non enim mores patrios solum, sed etiam cultum vestitumque, mutavit. Apparatu regio utebatur; veste medica (1): satellites Medi et Aegyptii sequebantur: epulabatur more Persarum, luxuriosius quam qui aderant (2) perpeti possent: aditum petentibus conveniendi non dabat: superbe respondebat, et crudeliter imperabat: Spartam redire nolebat. Colonas, qui locus in agro Troadis est, se contulerat; ibi consilia, cum patriae, tum sibi inimica, capiebat. Id postquam Lacedaemonii resciverunt, legatos ad eum cum scytala (3) miserunt, in qua, more illorum, erat scriptum, nisi domum reverteretur, se capitis eum damnaturos. Hoc

(1) Medi mollitie et luxu labefactati, seculo sexto ante Christum natum, in Persarum ditionem concesserant, quibus antea imperarent; sed Persae quoque, devictae gentis moribus illecebrisque corrupti sunt. Hinc Graeci Persas ac Medos promiscue memorabant, ubi de aliqua re molliter et ignave facta sermo fuisset.

(2) Nam convivia Spartanorum, mirae ceterum frugalitatis, publica erant.

(3) Graeca vox; erat autem epistolae proprium quoddam Graecis genus. Surculo tereti ac polito fasciola pellis vel pergamenae simplici volumine ita circumvolvebatur, ut eius adamussim iuncturae colrent. Postea vero per transversas fasciolae iuncturas, quae scripta oporterent, a summo ad imum exarabant; explicataque fasciola, in qua nil, nisi truncae dissipataeque litterarum formae, adpareret, imperatori mittebant. Cum autem hic solus pari crassitudine et indole surculum haberet, quo fasciolam ad pristinum circumvolveret modum, fiebat omnino, ut nullis oculis usurpata ad illum magistratum imperia pervenirent.

nuncio commotus, sperans se etiam tum pecunia et potentia instans periculum posse depellere, domum rediit. Huc ut venit, ab ephoris in vincula publica coniectus est. Licet enim legibus eorum cuivis ephoro hoc facere regi. Hinc tamen se expedivit: neque eo magis carebat suspicione: nam opinio manebat, eum cum rege habere societatem. Est genus quoddam hominum, quod Helotes (1) vocatur quorum magna multitudo agros Lacedaemoniorum colit, servorumque munere fungitur. Hos quoque sollicitare spe libertatis existimabatur. Sed quod harum rerum nullum erat apertum crimen, quo argui posset, non putabant de tali tamque claro viro suspicionibus oportere iudicari; sed expectandum, dum se ipsa res aperiret.

IV. Interim Argilius quidam adolescentulus, quem puerum Pausanias amore venereo dilexerat, cum epistolam ab eo ad Artabazum accepisset, eique in suspicionem venisset áliquid in ea de se esse scriptum, quod nemo eorum redisset, qui super tali causa eodem missi erant, vincula epistolae laxavit, signoque detracto cognovit, si pertulisset, sibi esse pereundum (2). Erant in eadem epistola, quae ad ea pertinebant, quae inter regem Pausaniamque convenerant. Has ille litteras ephoris tradidit. Non est praetereunda gravitas Lacedaemoniorum hoc loco: nam ne huius quidem indicio impulsi sunt, ut Pausaniam comprehenderent; neque prius vim adhibendam putaverunt, quam se ipse indicasset. Ita-

(1) Quum Dorienses et Heraclides (an. ante Christum natum MCXXIV) ex Thessalia Peloponnesum invasere, duae praesertim iis urbes obstitere, Helos et Amictes, quarum propterea cives, multo quam ceteri gravius servitium experti sunt. Helotes vero ex illius urbis nomine servi omnes appellari coepti sunt.

(2) Pausanias enim Artabazo praecipiebat, ut nuncium perimeret, ne proditionis aliquando index esse posset.

que huic indici, quid fieri vellent, praeceperunt. Fanum Neptuni est Taenari (1), quod violari nefas putant Graeci. Eo ille index confugit: in ara consedit. Hanc iuxta, locum fecerunt sub terra, ex quo posset audiri, si quis quid loqueretur cum Argilio. Huc ex ephoris quidam descenderunt. Pausanias, ut audivit Argilium confugisse in aram, perturbatus eo venit; quem cum supplicem Dei videret in ara sedentem (2), quaerit causae quid sit tam repentino consilio. Huic ille, quid ex litteris comperisset, aperit. Tanto magis Pausanias perturbatus, orare coepit, ne enunciaret, nec se, meritum de illo optime, proderet. Quod si eam veniam sibi dedisset, tantisque implicitum rebus sublevasset, magno esse ei praemio futurum.

V. His rebus ephori cognitis, satius putaverunt in urbe eum comprehendi. Quo cum essent profecti, et Pausanias, placato Argilio, ut putabat, Lacedaemonem reverteretur; in itinere, cum iam in eo esset, ut comprehenderetur, e vultu cuiusdam ephori, qui eum admonere cupiebat, insidias sibi fieri intellexit. Itaque, paucis ante gradibus, quam qui sequebantur, in aedem Minervae, quae *Chalciechos* vocatur (3), confugit. Hinc ne exire posset, statim ephori valvas eius aedis obstruxerunt, tectumque sunt demoliti, quo facilius sub dio interiret. Dicitur eo tempore matrem Pausaniae vixisse: eamque iam magno natu, postquam de scelere filii com-

(1) Urbs Laconiae fuit, a quo extremum Peloponnesi promontorium ad meridiem vergens, Taenarium est appellatum (*il Capo di Matapan*). Quum autem in his locis atra quaedam caverna pestilentes vapores ederet, factum ut poëtae infernas sedes ibi esse memorarent, et Taenarias fauces (Virg. Georg. IV, 467) pro ipso Averno usurparent.

(2) Solemne verbum, quum de supplicibus agitur.

(3) A χαλκὸς, *aes*, et οἶκος, *domus* quod illa aedes aerea esset; alii sic appellatam narrant a Chalcidensibus, Euboeae populo, qui eam exstruxerint.

perit, in primis, ad filium claudendum, lapidem ad introitum aedis attulisse. Sic Pausanias magnam belli gloriam turpi morte maculavit. Hic cum semianimis de templo elatus esset, confestim animam efflavit. Cuius mortui corpus cum eodem nonnulli dicerent inferri (1) oportere, quo hi, qui ad supplicium essent dati, displicuit pluribus: et procul ab eo loco infoderunt, in quo erat mortuus. Inde posterius, dei Delphici (2) responso, erutus, atque eodem loco sepultus, ubi vitam posuerat.

V.

CIMON.

I. Cimon, Miltiadis filius, atheniensis, duro admodum initio usus est adolescentiae. Nam, cum pater eius litem aestimatam (3) populo solvere non potuisset, ob eamque causam in publicis vinculis decessisset, Cimon eadem custodia tenebatur, neque legibus Atheniensium (4) emitti poterat, nisi pecuniam, qua pater mulctatus esset, solvisset. Habebat autem in matrimonio sororem

(1) Solemne verbum de sepultura, a quo etiam manavit *inferias facere;* locus autem de quo hic mentio est, *Ceada* appellabatur; in altitudinem editus erat, ex eoque capitis damnati deiiciebantur, ut Romae, ex rupe Tarpeia reipublicae temporibus, ex Gemoniis scalis sub imperatoribus.

(2) Apollinis Pythici.

(3) Idest poenam, quae quinquaginta talentis fuerat aestimata.

(4) Quae patris infamiam, vel non soluti aeris alieni poenam, cum filiis communicarent. Sed illi potiores mihi videntur, qui Cimonem narrant patris vincula sublisse, ut illius corpus redimeretur ad funus.

suam germanam, nomine Elpinicem, non magis amore quam patrio more ductus. Nam Atheniensibus licet eodem patre natas uxores ducere. Huius coniugii cupidus Callias quidam, non tam generosus quam pecuniosus (1), qui magnas pecunias ex metallis (2) fecerat, egit cum Cimone, ut eam sibi uxorem daret; id si impetrasset, se pro illo pecuniam soluturum. Is cum talem conditionem aspernaretur, Elpinice negavit se passuram, Miltiadis progeniem in vinculis publicis interire, quoniam prohibere posset; seque Calliae nupturam, si ea, quae polliceretur, praestitisset.

II. Tali modo custodia liberatus Cimon, celeriter ad principatum (3) pervenit. Habebat enim satis eloquentiae, summam liberalitatem, magnam prudentiam, cum iuris civilis, tum rei militaris, quod cum patre a puero in exercitibus fuerat versatus. Itaque hic et populum urbanum in sua tenuit potestate, et apud exercitum plurimum valuit auctoritate. Primum imperator apud flumen Strymona (4) magnas copias Thracum fugavit: oppidum Amphipolim (5) constituit eoque decem millia Atheniensium in coloniam misit. Idem iterum (6) apud Mycalen (7) Cypriorum et Phoenicum ducentarum

(1) Ital.: *Un cotal gentiluomo di borsa.*

(2) Ital.: *Nell'appaltar le miniere.*

(3) Principes civitatis dignitate aequavit.

(4) Thraciae flumen, quod in monte Emo oritur, insignis Orphaei fabulis; recentioribus *Cara-Son.* Thraces autem, de quibus hic sermo, cum Persis militabant.

(5) In Thracia ad Strymonis ostium, ut Atheniensium commerciis illic inserviret. Nunc Turcae *Emboli* appellant.

(6) Iterum imperator.

(7) Ioniae promontorium et mons fuit contra Samum; sed, rem a Cimone ad Eurymedonta flumen in Pamphylia gestam, narrant omnes, qui haec litteris tradidere. Ita verba *apud Mycalen* glossam redolent, nisi cum Tzchuckio Mycalen, locum ad Cyprum ignotum, dicere velimus.

navium classem devictam cepit: eodemque die pari for-
tuna in terra usus est; namque hostium navibus ca-
ptis, statim ex classe copias suas eduxit, barbarorum
uno concursu maximam vim prostravit. Qua victoria, a. 476
magna praeda potitus, cum domum reverteretur, quod
iam nonnullae insulae propter acerbitatem imperii de-
fecerant, bene animatas confirmavit, alienatas ad offi-
cium redire coëgit. Scyrum (1), quam eo tempore
Dolopes incolebant, quod contumacius se gesserant,
vacuefecit; sessores veteres urbe insulaque eiecit, agros
civibus divisit. Thasios (2) opulentia fretos suo adventu a. 461
fregit. His ex manubiis arx Athenarum, qua ad meri-
diem vergit, est ornata.

III. Quibus rebus cum unus in civitate maxime flo-
reret, incidit in eamdem invidiam, quam pater suus ce-
terique Atheniensium principes: nam testarum suffra-
giis, quod illi ostracismum vocant, decem annorum a. 460
exilio multatus est. Cuius facti celerius Athenienses,
quam ipsum, poenituit: nam cum ille, forti animo, in-
vidiae ingratorum civium cessisset, bellumque Lace-
daemonii Atheniensibus indixissent, confestim notae
eius virtutis desiderium consecutum est. Itaque post
annum quintum quam expulsus erat, in patriam revo-
catus est (3). Ille, quod hospitio Lacedaemoniorum ute-
batur, satius existimans eos et cives suos inter se una
voluntate consentire, quam armis contendere, Lacedae-

(1) Insulam maris Aegaei contra Euboeam (recent. *Skiro*) quae incolas piraticam exercentes ex Dolopibus Thessaliae populo acceperat, quorum sedes ad Pindi radices.

(2) Incolas Thasi, quae fuit insula maris Aegaei, Thraciae etiam, quod illic Thraciam alluit, appellati.

(3) Adnitente eodem, qui in exsilium antea egisset, Pericle, ut popularem invidiam effugeret et grato plebi Cimonis nomine ad res uteretur.

monem sua sponte est profectus, pacemque inter duas
a. 455 potentissimas civitates conciliavit. Post, neque ita multo, Cyprum cum ducentis navibus imperator missus, cum eius maiorem partem insulae devicisset, in morbum implicitus, in oppido Citio (1) est mortuus.

a. 449 IV. Hunc Athenienses, non solum in bello, sed in pace diu desideraverunt. Fuit enim tanta liberalitate, cum compluribus locis praedia hortosque haberet, ut nunquam in eis custodem imposuerit fructus servandi gratia, ne quis impediretur quominus eius rebus, quibus quisque vellet, frueretur. Semper eum pedissequi cum nummis sunt secuti, ut, si quis opis eius indigeret, haberet quod statim daret, ne differendo videretur negare. Saepe, cum aliquem offensum fortuna videret minus bene vestitum, suum amiculum dedit. Quotidie sic coena ei coquebatur, ut, quos invocatos (2) vidisset in foro, omnes devocaret; quod facere nullum diem praetermittebat. Nulli fides eius, nulli opera, nulli res familiaris defuit. Multos locupletavit; complures pauperes mortuos, qui, unde efferrentur, non reliquissent, suo sumptu extulit. Sic se gerendo, minime est mirandum, si et vita eius fuit secura, et mors acerba.

(1) Urbe in insula Cypri.

(2) Non vocatos; idest *ad coenam*. Verba haec ad parasitos spectant, qui vias et frequentissima quaeque loca obsidebant, salutaturi quemquam vacivi ventris eorum aerumnis larga dape subvenire posse putarent.

VI.

LYSANDER.

I. Lysander, lacedaemonius, magnam reliquit sui famam, magis felicitate, quam virtute partam. Athenienses enim, in Peloponnesios sexto et vicesimo anno bellum gerentes, confecisse apparet. Id qua ratione consecutus sit, latet. Non enim virtute sui exercitus, sed A. C. a. 405
immodestia factum est adversariorum (1); qui, quod dicto audientes imperatoribus suis non erant, dispalati in agris, relictis navibus, in hostium venerunt potestatem. Quo facto, Athenienses se Lacedaemoniis dediderunt. Hac victoria Lysander elatus, cum antea semper factiosus audaxque fuisset, sic sibi indulsit, ut eius opera in maximum odium Graeciae Lacedaemonii pervenerint(2). Nam cum hanc causam Lacedaemonii dictitassent sibi esse belli, ut Atheniensium impotentem dominationem refringerent; postquam apud Aegos flumen (3) Lysander classis hostium est potitus, nihil aliud molitus est, quam ut omnes civitates in sua teneret potestate, cum id se Lacedaemoniorum causa facere simula-

(1) Atheniensium, qui quum classem ad Aegos, Chersonesi flumen, haberent, quindecim a Lampsaco stadiis distantem, quam paulo ante Lysander occupaverat, nimia securitate in terram egressi, desertas naves victoriamque ultro Lacedaemoniis obtulere. Videsis rem omnem in Alcibiadis vita, cap. VII.

(2) *In maximum odium Graeciae Lacedaemonii pervenerint.* Mera graeca loquendi ratio, quamquam haud ita latinae linguae repugnat.

(3) Quod *Aegospotamos* etiam integro vocabulo graeco appellatur ab *αἴξ αἰγός, capra*, et *πόταμος, flumen;* sed illic et urbs fuit, quae hoc ex eo nomen accepit, quod eius conditores caprae ductu ad illud flumen consederint.

ret. Namque, undique, qui Atheniensium rebus studuissent, eiectis, decem delegerat in unaquaque civitate, quibus summum imperium potestatemque omnium rerum committeret. Horum in numerum nemo admittebatur, nisi qui, aut eius hospitio contineretur, aut se illius fore proprium fide confirmaret. Ita, decemvirali potestate in omnibus urbibus constituta, ipsius nutu omnia gerebantur.

II. Cuius de crudelitate ac perfidia satis est unam rem, exempli gratia, proferre, ne, de eodem plura enumerando, defatigemus lectores. Victor ex Asia (1) cum reverteretur, Thasumque (2) devertisset, quod ea civitas praecipua fide fuerat erga Athenienses, proinde ac si iidem firmissimi solerent esse amici, qui constantes fuissent inimici (3), eam pervertere concupivit. Vidit autem, nisi in eo occultasset voluntatem, futurum, ut Thasii dilaberentur (4), consulerentque rebus suis. Itaque (fraudem clementia ac religione velandam censuit. Erat apud Thasios templum Herculis, quod summa ipsi caeremonia colebant. Huc vocatis civibus, insidiosae humanitatis plenissima oratione veniam omnibus anteactorum pollicetur: *consternatione et tempore facile excusari, quae in isto rerum articulo accidissent; igitur frustra timere quemquam, aut latere; siquidem haecce, teste Deo ipsorum patrio, et in Herculis, atavi sui, urbe, profiteretur*. Talia tam accurata simulatione

(1) Lampsaco, ubi peloponnesium bellum confecerat.

(2) Quae a Cimone (Cim. cap. II) debellata, in Atheniensium deinde fide permanserat.

(3) Thasii enim praeter ea tempora gravissimas cum Atheniensibus inimicitias exercuerant, quas pacatis utrinque animis, Lysander in firmissimam eos amicitiam fidemque convertisse, suspicabatur.

(4) Vacua moenia efferatae illius libidini traderent, seque alio conferrent.

affirmanti creditum est, et prodierunt ex latebris, qui, Atheniensium studio, graviora extimuerant. Quos ille, post paucos dies, nihil amplius suspicantes, salutisque penitus securos, adortus omnes interfecit) (1).

III. Decemviralem suam potestatem sui (2) ab illo constitutam sustulerunt. Quo dolore incensus, iniit consilia, reges Lacedaemoniorum tollere; sed sentiebat, id se sine ope deorum facere non posse, quod Lacedaemonii omnia ad oracula referre consueverant. Primum itaque Delphos corrumpere est conatus. Cum id non potuisset, Dodonam (3) adortus est. Hinc quoque repulsus dixit se vota suscepisse, quae Iovi Ammoni (4) solveret, existimans se Afros facilius corrupturum Hac spe cum profectus esset in Africam, multum eum antistites Iovis fefellerunt. Nam non solum corrumpi non potuerunt, sed etiam legatos Lacedaemona miserunt, qui Lysandrum accusarent, quod sacerdotes fani cor-
rumpere conatus esset. Accusatus hoc crimine, iudi- a. 403
cumque absolutus sententiis, Orchomeniis (5) missus subsidio, occisus est a Thebanis apud Haliartum (6). Quam vere de eo foret iudicatum, oratio indicio fuit,
quae post mortem in domo eius reperta est, in qua a. 395
suadet Lacedaemoniis, ut, regia potestate dissoluta, ex omnibus dux deligatur ad bellum gerendum; sed

(1) Haec, uncis inclusa, a Polyaeno (Strategm. I, 45, 4) deprompta lacunam explent, qua hic Cornelii locus, a verbo *itaque*, hiat.

(2) Sui cives, Lacedaemonii.

(3) Vetustissimum oraculorum, a Pelasgis in Epiro constitutum; cuius tamen fama aliquantum, Delphis inclarescentibus, exoleverat.

(4) Regi hominum Deorumque apud Aegyptios; eius templum in amoenissima Libyae regione erat, quae irriguis fontibus et palmis ab universa torridi deserti specie distingueretur.

(5) Orchomenus, Boeotiae urbs, bellum contra Thebanos gerebat.

(6) Fuit haec quoque Boeotiae urbs, ad Copain lacum.

ita scripta, ut deorum (1) videretur congruere sententiae, quam ille se habiturum, pecunia fidens, non dubitabat. Hanc ei scripsisse Cleon halicarnasseus dicitur (2).

IV. Atque hoc loco non est praetereundum factum Pharnabazi, satrapis regii. Nam cum Lysander, praefectus classis, in bello multa crudeliter avareque fecisset, deque his rebus suspicaretur, ad cives suos esse perlatum, petiit a Pharnabazo, ut ad ephoros sibi testimonium daret, quanta sanctitate bellum gessisset, sociosque tractasset, deque ea re accurate scriberet: magnam enim eius auctoritatem in ea re futuram. Huic ille liberaliter pollicetur: librum (3), gravem multis verbis, conscripsit, in quo summis eum effert laudibus. Quem cum legisset probassetque, dum obsignatur alterum pari magnitudine, tanta similitudine, ut discerni non posset, signatum subiecit, in quo accuratissime eius avaritiam perfidiamque accusaret. Hinc Lysander domum cum redisset, postquam de suis rebus gestis apud maximum magistratum (4), quae voluerat, dixerat, testimonii loco librum, a Pharnabazo datum, tradidit. Hunc, summoto Lysandro, cum ephori cognossent, ipsi legendum dederunt. Ita ille imprudens ipse suus fuit accusator.

(1) Oraculorum, quae facile putabat a se posse corrumpi.

(2) Occidente enim apud Graecos eloquentia, postquam Isocrates coepit orationes umbratiles, vel aliis recitandas, exarare, sophistarum quoddam provenerat genus, qui eloquentiam veluti ex officina venditarent.

(3) Epistolam; libri enim nomine apud veteres venit quidquid in papyro seu libro fuisset exaratum.

(4) Nempe apud ephoros.

VII.

ALCIBIADES.

I. Alcibiades, Cliniae filius, atheniensis. In hoc natura, quid efficere possit, videtur experta. Constat enim inter omnes, qui de eo memoriae prodiderunt, nihil illo fuisse excellentius, vel in vitiis, vel in virtutibus. Natus in amplissima civitate, summo genere, omnium aetatis suae multo formosissimus, ad omnes res aptus, consiliique plenus; namque imperator fuit summus et mari et terra: disertus, ut in primis dicendo valeret; et tanta erat commendatio oris atque orationis, ut nemo ei dicendo posset resistere: deinde, cum tempus posceret, laboriosus, patiens, liberalis, splendidus, non minus in vita, quam victu (1): affabilis, blandus, temporibus callidissime inserviens: idem, simul ac se remiserat, nec causa suberat, quare animi laborem perferret, luxuriosus, dissolutus, libidinosus, intemperans reperiebatur: ut omnes admirarentur, in uno homine tantam inesse dissimilitudinem, tamque diversam naturam.

II. Educatus est in domo Periclis (privignus enim eius fuisse dicitur (2)), eruditus a Socrate (3); socerum habuit Hipponicum, omnium graecae linguae eloquen-

(1) *Vitam* et *victum* simul coniungit; non enim unum atque idem sibi volunt, sed illa ad publicam vivendi rationem, hic ad privatam spectat.

(2) Fere; post enim rhetoris Hipponici mortem, Pericles huius uxorem, Alcibiades filiam sibi matrimonio devinxerant. Ceterum in domo Periclis hac quoque de causa versatus est, quod cum pater eius occubuisset in pugna, in filius locum Pericles ad tutelam adsumptus ei est.

(3) Immo et servatus, quum in acie mortis discrimen adisset.

tia ditissimum: ut si ipse fingere (1) vellet, neque plura bona reminisci, neque maiora posset consequi, quam vel fortuna vel natura tribuerat. Ineunte adolescentia, amatus est a multis, more Graecorum: in eis a Socrate, de quo mentionem facit Plato (2) in Simposio. Namque eum induxit commemorantem, se pernoctasse cum Socrate, neque aliter ab eo surrexisse ac filius a parente debuerit. Posteaquam robustior est factus, non minus multos amavit, in quorum amore, quoad licitum est, odiosa multa delicate iocoseque fecit: quae referremus, nisi maiora potioraque haberemus.

A. C. a. 416 III. Bello peloponnesiaco (3), huius consilio atque auctoritate, Athenienses bellum Syracusanis (4) indixerunt: ad quod gerendum ipse dux delectus est. Duo praeterea collegae dati, Nicias et Lamachus. Id cum appararetur, prius quam classis exiret, accidit, ut una nocte omnes Hermae (5) qui in oppido erant Athenis

(1) Summam sibi fortunam.

(2) Nobilissimus inter Socratis discipulos. Ineunte aetate in palaestris versatus (quod Graeci illud coierent: *mens sana in corpore sano*), Plato ibi, quum antea Aristocles fuisset, appellatus est, quod latis humeris esset. Post Socratis fatum, primum, Pythagoreorum famam secutus, in Italiam se contulit; post vero in Aegyptum, cuius sacerdotes, complura se de graecis originibus scire, iactarent. Hisce erroribus amplificatam Socratis doctrinam in suis operibus retulit, atque academicorum, qui veritatem homines consequi posse negarent, princeps habitus est. *Symposium*, de quo hic mentio est (a graecis vocibus σὺν, *cum*, et πίνω, *bibo*), librum appellavit, in quo insignes nonnullos viros comiter Graecorum more inter pocula de variis rebus loquentes inducit.

(3) Athenienses Corcyraeos contra Corinthios armis adiuverant; hi contra totam in Athenienses Peloponnesum convertere. Haec belli causa; sed et incendii materia vetus erat inter Athenas Lacedaemonemque de principatu Graeciae contentio, quae in acerrimum quandoque bellum exarsura cuique apparebat.

(4) Contra quos ab Egestanis, Siciliae populo, fuerant in auxilium acciti.

(5) Dimidiae statuae Mercurii fuere (graece Ἑρμῆς) lapideae atque

deiicerentur, praeter unum, qui ante ianuam Andocidis erat. Itaque ille postea Mercurius Andocidis vocitatus est. Hoc cum appareret non sine magna multorum consensione esse factum, quod non ad privatam, sed ad publicam rem pertineret, magnus multitudini timor est iniectus, ne qua repentina vis in civitate exsisteret, quae libertatem opprimeret populi. Hoc maxime convenire in Alcibiadem videbatur, quod et potentior et maior, quam privatus, existimabatur. Multos enim liberalitate devinxerat, plures etiam opera forensi (1) suos reddiderat. Quare fiebat, ut omnium oculos, quotiescumque in publicum prodisset, ad se converteret, neque ei par quisquam in civitate poneretur. Itaque non solum in eo spem habebant maximam, sed etiam timorem, quod et obesse plurimum et prodesse poterat (2). Aspergebatur etiam infamia, quod in domo sua facere mysteria (3) dicebatur; quod nefas erat more Atheniensium: idque non ad religionem, sed ad coniurationem pertinere existimabatur.

IV. Hoc crimine in concione ab inimicis compellabatur. Sed instabat tempus ad bellum proficiscendi. Id ille intuens, neque ignorans civium suorum consuetudinem, postulabat, ut, si quid de se agi vellent, potius

in inferiori parte quadratae, quas in agris, compitis et aedium vestibulis, Hipparcus, Pisistrati filius, poni curaverat, cum brevibus sententiis, quae cives honestatis et regulae admonerent.

(1) Quum eorum caussas orasset.

(2) Quod vero ostracismus, postquam eo Hyperbolus in exsilium electus est, exolevisset, fiebat, ut cum non iam insignes et libertati formidolosos cives ea lege expellere possent, cresceret in civitate novarum rerum metus et cura.

(3) Intellige κατ' ἐξοχὴν Cereris mysteria, quae in urbe Eleusi nocturno tempore celebrarentur, indicto iis, qui initiati fuissent, silentio, nisi nefas contrahere vellent: sed Alcibiadi horum mysteriorum imaginem domi fuisse obiiciebant, non tam religionis gratia, quam quod illud rei ad coniurationem pertinere putabant.

de praesenti quaestio haberetur, quam absens invidiae crimine accusaretur. Inimici vero eius, quiescendum in praesenti, quia nocere se ei non posse intelligebant, et illud tempus expectandum decreverunt, quo exisset, ut sic absentem aggrederentur: itaque fecerunt. Nam postquam in Siciliam eum pervenisse crediderunt, absentem, quod sacra violasset, reum fecerunt. Qua de re cum ei nuncius a magistratu in Siciliam missus esset, ut domum ad causam dicendam rediret, essetque in magna spe provinciae (1) bene administrandae, non parere noluit, et in triremem, quae ad eum deportandum erat missa, ascendit; ac Thurios (2) in Italiam pervectus, multa secum reputans de immoderata civium suorum licentia, crudelitateque erga nobiles, utilissimum ratus, impendentem evitare tempestatem, clam se a custodibus subduxit, et inde primum Elidem (3), deinde Thebas, venit. Postquam autem se capitis damnatum, bonis publicatis, audivit, et, id quod usu venerat, Eumolpidas (4) sacerdotes a populo coactos, ut se devoverent, eiusque devotionis, quo testatior esset memoria, exemplum, in pila lapidea incisum,
a. 415 esse positum in publico, Lacedaemonem demigravit. Ibi (ut ipse praedicare consueverat) non adversus pa-

(1) *Provinciam* appellat Noster bellum in Sicilia gerundum, more patrio Romanorum, qui omnia reipublicae munera *provincias* appellare consueverunt, eo quod in civitate belligera et imperiosa provinciae plerumque consulibus, praetoribus aliisve magistratibus, qui pro iis essent, regendae traderentur.

(2) Lucaniae urbem in sinu Tarentino, quam Atheniensium manus inter Sybaris ruinas condiderat.

(3) Urbem Peloponnesi in eiusdem nominis regione.

(4) Qui originem ad Eumolpum, Musaei vatis filium referrent, atque Athenis sacra procurandi munus haberent. Nam sacerdotum colonia ex Thracia Athenas commigraverat, et diuturna de republicae principatu proelia cum priscis Atticae regionis cultoribus sevit, donec foedere icto, religionis honore contenta est.

triam, sed inimicos suos, bellum gessit, quod iidem hostes essent civitati: *Nam, cum intelligerent, se plurimum prodesse posse reipublicae, ex ea eiecisse, plusque irae suae quam utilitati communi paruisse.* Itaque huius consilio Lacedaemonii cum Persarum rege amicitiam fecerunt: deinde Deceliam (1) in Attica munierunt, praesidioque perpetuo ibi posito, in obsidione Athenas tenuerunt. Eiusdem opera Ioniam (2) a societate averterunt Atheniensium: quo facto, multo superiores bello esse coeperunt. a. 414

V. Neque vero his rebus tam amici Alcibiadi sunt facti, quam timore ab eo alienati (3). Nam, cum acerrimi viri praestantem prudentiam in omnibus rebus cognoscerent, pertimuerunt, ne, caritate patriae ductus, aliquando ab ipsis descisceret, et cum suis in gratiam rediret. Itaque tempus eius interficiendi quaerere instituerunt. Id Alcibiadi diutius celari non potuit; erat enim ea sagacitate, ut decipi non posset, praesertim cum animum attendisset ad cavendum. Itaque ad Tissaphernem, praefectum regis Darii (4), se contulit. Cuius cum in intimam amicitiam pervenisset, et Atheniensium, male gestis in Sicilia rebus, opes senescere, contra Lacedaemoniorum crescere, videret; initio cum Pi-

(1) Pagum c ferme et xx stadiis ab Atheniensium urbe distantem, quam propterea a terrestri commeatu prohibebat.

(2) Asiae minoris provincia fuit a Phocaeensium urbe et Hermaeo sinu ad sinum Iasium; Ionii occupaverant, eadem atque Athenienses stirpe prognati, ex iisque factum regioni Ioniae nomen.

(3) Nempe Spartani.

(4) Darius hic, huiusce nominis alter, Artaxerxis, Longimani filius fuit, verum ex illegitima uxore susceptus. Ocus autem est appellatus antequam regno potiretur, interfecto fratre Sogdiano, qui, et ipse spurius Xerxem II, legitimum Artaxersis heredem, regno vitaque spoliaverat. Darius hic *Nothus* etiam graeco vocabulo, idest *spurius* est appellatus.

sandro praetore, qui apud Samum (1) exercitum habebat, per internuncios colloquitur, et de reditu suo facit mentionem. Erat enim eodem quo Alcibiades sensu, populi potentiae non amicus, et optimatum fautor. Ab hoc destitutus, primum per Thrasybulum (2), Lyci filium, ab exercitu recipitur, praetorque fit apud Samum. Post, suffragante Theramene (3), populiscito restituitur; parique absens imperio praeficitur simul
a. 411 cum Thrasybulo et Theramene. Horum in imperio tanta commutatio rerum facta est, ut Lacedaemonii, qui paullo ante victores viguerant, perterriti pacem peterent. Victi enim erant quinque proeliis terrestribus, tribus navalibus (4); in quibus ducentas naves triremes amiserant, quae captae in hostium venerant potestatem. Alcibiades simul cum collegis receperat Ioniam, Hellespontum, multas praeterea urbes graecas (5), quae in ora sitae sunt Asiae, quarum expugnarant complures: in his Byzantium. Neque minus multas consilio ad amicitiam adiunxerant, quod in captos clementia fuerant usi. Inde praeda onusti, locupletato exercitu, maximis rebus gestis, Athenas venerunt.

VI. His cum obviam universa civitas in Piraeeum descendisset, tanta fuit omnium expectatio visendi Alcibiadis, ut ad eius triremem vulgus conflueret, perinde

(1) Insulam maris Aegaei contra Mycalen promontorium, ubi Atheniensium classis in statione erat sub Pisandro stratego.

(2) Cuius hanc excipit vita.

(3) Nobilissimo duce et oratore, qui, post captas Athenas a Lysandro, cum inter triginta tyrannos mitius quam ceteri exerceret in cives imperium, adnitente omnium saevissimo Critia, morte mulctatus est.

(4) De terrestribus hisce quinque proeliis ambigitur; navali semel et iterum ad Abydum in Hellesponto congressi sunt; tertio autem ad Cyzicum in mare Propontidis, in quo Myndarus, Spartanorum rex, cecidit.

(5) Cyzicum, Selymbriam, Chalcedonem aliasque Propontidis urbes.

ac si solus advenisset. Sic enim populo erat persuasum, et adversas superiores, et praesentes secundas res accidisse eius opera. Itaque et Siciliae amissum (1), et Lacedaemoniorum victorias culpae suae tribuebant, quod talem virum e civitate expulissent. Neque id sine causa arbitrari videbantur; nam postquam exercitui praeesse coeperat, neque terra, neque mari, hostes pares esse potuerant. Hic ut navi egressus est, quamquam Theramenes et Thrasybulus eisdem rebus praefuerant, simulque venerant in Piraeeum, tamen illum unum omnes prosequebantur; et, id quod nunquam antea usu venerat, nisi Olympiae victoribus, coronis aureis aeneisque vulgo (2) donabatur. Ille lacrymans talem benevolentiam civium suorum accipiebat, reminiscens pristini temporis acerbitatem. Postquam Astu venit, concione advocata, sic verba fecit, ut nemo tam ferus fuerit, quin eius casum lacrymarit, inimicumque his se ostenderit, quorum opera patria pulsus fuerat: perinde ac si alius populus, non ille ipse, qui tum flebat, eum sacrilegii damnasset. Restituta ergo huic sunt publice bona, iidemque illi Eumolpidae sacerdotes rursus resecrare sunt coacti, qui eum devoverant: pilaeque illae, in quibus devotio fuerat scripta, in mare praecipitatae.

VII. Haec Alcibiadi laetitia non nimis fuit diuturna. Nam, cum ei omnes essent honores decreti, totaque respublica domi bellique tradita, ut unius arbitrio gereretur, et ipse postulasset, ut duo sibi collegae darentur, Thrasybulus et Adimantus, neque id negatum esset; classe iam in Asiam profectus, quod apud Cy-

(1) Rectius fortasse : *Itaque et Siciliam amissam*, etc.

(2) Vulgus scilicet catervatim et pro se quisque coronas ingerebat, quum coronâ nisi a magistratibus donari mos non esset.

meu (1) minus ex sententia rem gesserat, in invidiam
a. 408 recidit. Nihil enim eum non efficere posse ducebant. Ex quo fiebat, ut omnia minus prospere gesta eius culpae tribuerent, cum eum aut negligenter aut malitiose fecisse loquerentur; sicut tum accidit: nam corruptum a rege capere Cymen noluisse arguebant. Itaque huic maxime putamus malo fuisse nimiam opinionem ingenii atque virtutis; timebatur enim non minus quam diligebatur, ne, secunda fortunà magnisque elatus opibus, tyrannidem concupisceret. Quibus rebus factum est, ut absenti magistratum abrogarent, et alium (2) in eius locum substituerent. Id ille ut audivit, domum reverti noluit, et se Pactyen (3) contulit; ibique tria castella communivit, Bornos, Bisanthen, Neontichos (4); manuque collecta, primus Graeciae civitatis in Thraciam(5) introiit, gloriosius existimans barbarorum praeda locupletari, quam Graiorum. Qua ex re creverat cum fama, tum opibus, magnamque amicitiam sibi cum quibusdam regibus Thraciae (6) pepererat.

VIII. Neque tamen a caritate patriae potuit recedere.
a. 405 Nam cum apud Aegos flumen Philocles, praetor Atheniensium (7), classem constituisset suam, neque longe abesset Lysander (8), praetor Lacedaemoniorum, qui

(1) Opibus florentem Eoliae urbem in Asia minore, quae et Cuma est appellata.

(2) Cononem cum novem aliis, de more, strategis.

(3) Urbem Thraciae Chersonesi in Propontide.

(4) Quae fuere in septentrionali Propontidis ora.

(5) Penitiorem intellige; iam enim Miltiades in Thracia Chersoneso sedes aliquamdiu occupaverat.

(6) Praecipue cum Seuthe, Odrisarum rege, cuius opera infra pollicetur Alcibiades, coacturum se ad navalem pugnam Lysandrum.

(7) Decem strategi alternis diebus summae rei praeerant. Tunc penes Philoclem summa imperii erat.

(8) Qui Lampsacum recens occupaverat xv stadiis distantem a flumine Aegos.

in eo erat occupatus, ut bellum quam diutissime duceret, quod ipsis pecunia a rege (1) suppeditabatur; contra Atheniensibus exhaustis, praeter arma et naves nihil erat super: Alcibiades ad Atheniensium venit exercitum, ibique, praesente vulgo, agere coepit, si vellent, se coacturum Lysandrum aut dimicare aut pacem petere: Lacedaemonios eo nolle confligere classe, quod pedestribus copiis plus quam navibus valerent: sibi autem esse facile, Seuthem, regem Thracum, deducere, ut eos terra depelleret: quo facto, necessario aut classe conflicturos, aut bellum composituros. Id etsi vere dictum Philocles animadvertebat, tamen postulata facere noluit, quod sentiebat se, Alcibiade recepto, nullius momenti apud exercitum futurum: et, si quid secundi evenisset, nullam in ea re suam partem fore: contra ea, si quid adversi accidisset, se unum eius delicti futurum reum. Ab hoc discedens Alcibiades: *Quoniam*, inquit, *victoriae patriae repugnas, illud moneo, iuxta hostes castra habeas nautica* (2); *periculum est enim, ne immodestia militum nostrorum occasio detur Lysandro nostri opprimendi exercitus.* Neque ea res illum fefellit: nam Lysander, cum per speculatores comperisset, vulgum Atheniensium in terram praedatum exisse, navesque paene inanes relictas, tempus rei gerendae non dimisit, eoque impetu totum bellum delevit.

IX. At Alcibiades, victis Atheniensibus, non satis tuta eadem loca sibi arbitratus, penitus in Thraciam se supra Propontidem (3) abdidit, sperans ibi facillime

(1) Dario Notho vel Cyro filio eius, Asiae minoris satrape sive praefecto.

(2) Castra in terra statuta, quae terrestris hostis impetum in naves prohibeant.

(3) Alii in Bithyniam profugisse narrant; cuius etsi pars Thracibus colebatur, non tamen supra Propontidem erat.

suam fortunam occuli posse. Falso. Nam Thraces, postquam eum cum magna pecunia venisse senserunt, insidias ei fecerunt; qui ea, quae apportarat, abstulerunt, ipsum capere non potuerunt. Ille cernens, nullum locum sibi tutum in Graecia, propter potentiam Lacedaemoniorum (1), ad Pharnabazum in Asiam transiit. Quem quidem adeo sua cepit humanitate, ut eum nemo in amicitia antecederet. Namque ei Grunium dederat in Phrygia (2) castrum, ex quo quinquagena talenta (3) vectigalis capiebat. Qua fortuna Alcibiades non erat contentus, neque Athenas victas Lacedaemoniis servire poterat pati. Itaque ad patriam liberandam omni ferebatur cogitatione. Sed videbat, id sine rege Persarum (4) non posse fieri, ideoque eum amicum sibi cupiebat adiungi. Neque dubitabat facile se consecuturum, si modo eius conveniendi habuisset potestatem. Nam Cyrum fratrem ei bellum clam parare (5) Lacedaemoniis adiuvantibus, sciebat. Id si ei aperuisset, magnam se ab eo initurum gratiam videbat.

a. 404 X. Haec cum moliretur, peteretque a Pharnabazo, ut ad regem mitteretur, eodem tempore Critias ceterique tyranni Atheniensium (6) certos homines ad Ly-

(1) Qui captarum urbium exsules quocumque persequerentur.

(2) Asiae minoris provincia ad Hellespontum.

(3) Ferme 275,000 *franchi.*

(4) Mnenone Artaxerxe, qui Dario II Notho successerat.

(5) Iam semel Cyrus post patris mortem arma in fratrem ceperat, victusque capite fuerat damnatus; Parisatidis autem matris precibus servatus, rursusque Asiae minori praefectus, bellum tunc temporis clam contra fratrem instaurabat, collectis graecis, praecipue vero lacedaemoniis mercenariis; qui postea, re male ad Cunaxam gesta occisoque Cyro, praeclarum illum sibi in patriam reditum effecere, quem itineris dux Xenophon magis etiam illustravit Ἀναβάσεως libro.

(6) Triginta Lysander Athenis viros constituerat, qui eas intolerando imperio affecere, donec Thrasybulus, eos, collectis exsulibus, vicit, atque e patria expulit.

sandrum in Asiam miserunt, qui eum certiorem facerent, nisi Alcibiadem sustulisset, nihil earum rerum fore ratum, quas ipse Athenis constituisset. Quare, si suas res gestas manere vellet, illum persequeretur. His Lacon rebus commotus statuit accuratius sibi agendum cum Pharnabazo. Huic ergo renuntiat, quae regi cum Lacedaemoniis essent irrita futura, nisi Alcibiadem vivum aut mortuum tradidisset. Non tulit hoc satrapes, et violare clementiam, quam regis opes minui, maluit. Itaque misit Sysamithren et Bagoam ad Alcibiadem interficiendum, cum ille esset in Phrygia, iterque ad regem compararet. Missi, clam vicinitati, in qua tum Alcibiades erat, dant negotium, ut eum interficiant. Illi, cum eum ferro aggredi non auderent, noctu ligna contulerunt circa casam eam in qua quiescebat, eamque succenderunt, ut incendio conficerent, quem manu superari posse diffidebant. Ille autem, ut sonitu flammae est excitatus, quod gladius ei erat subductus, familiaris sui subalare (1) telum eripuit. Namque erat cum eo quidam ex Arcadia (2) hospes, qui nunquam discedere voluerat. Hunc sequi se iubet, et id, quod in praesentia vestimentorum fuit, arripuit. His in ignem eiectis, flammae vim transiit. Quem ut barbari incendium effugisse eminus viderunt, telis missis interfecerunt, caputque eius ad Pharnabazum retulerunt. At mulier, quae cum eo vivere consuerat, muliebri sua veste contectum, aedificii incendio mortuum cremavit, quod ad vivum interimendum erat comparatum. Sic Alcibiades, annos circiter quadraginta natus, diem obiit supremum.

(1) Quod sub alis condi posset.
(2) Media Peloponnesi regione.

XI. Hunc, infamatum a plerisque (1) tres gravissimi historici summis laudibus extulerunt: Thucydides, qui eiusdem aetatis fuit: Theopompus (2), qui fuit post aliquanto natus: et Timaeus (3): qui quidem duo maledicentissimi, nescio quo modo in illo uno laudando consenserunt. Nam ea, quae supra diximus, de eo praedicarunt; atque hoc amplius: cum Athenis splendidissima civitate natus esset, omnes Athenienses splendore ac dignitate vitae superasse; postquam inde expulsus Thebas venerit, adeo studiis eorum inservisse, ut nemo eum labore corporisque viribus posset aequiparare: omnes enim Boeotii magis firmitati corporis, quam ingenii acumini inserviunt (4). Eumdem, apud Lacedaemonios, quorum moribus summa virtus in patientia ponebatur, sic duritiae se dedisse, ut parcimonia victus atque cultus omnes Lacedaemonios vinceret. Fuisse apud Thracas, homines vinolentos, rebusque venereis deditos; hos quoque in his rebus antecessisse. Venisse ad Persas, apud quos summa laus esset fortiter venari, luxuriose vivere; horum sic imitatum consuetudinem, ut illi ipsi eum in his maxime admirarentur. Quibus rebus effecisse, ut, apud quoscumque esset, princeps poneretur, habereturque carissimus. Sed satis de hoc. Reliquos ordiamur.

(1) Ut ab Eupoli et Pherecrate comicis poetis, ab Antiphone et Lysia oratoribus.

(2) De Thucydide cf. adnot. ad Themist. I; Theopompus natus est in insula Chii, Philippi et Alexandri Macedonum temporibus; illius vero opera desiderantur.

(3) Hic autem Siculus, Siculorum rex, Pyrrhi et Tarentini belli aetate, historia complexus est, quam etiam tempus nobis ademit. Cicero illum laudibus effert, praesertim *de Orat.* II, 13; aequales autem, in illius nomen propter nimiam mordacitatem iocati, Epitimaeum appellavere a graeco verbo ἐπιτιμάω, *obiurgo*.

(4) Apud illos tamen clarissimi illi carminibus, armis, sapientia exstitere Hesiodus, Cebes, Epaminondas, Pelopidas Ismenias, Pindarus et Corynna, Plutarchus.

VIII.

THRASYBULUS.

I. Thrasybulus, Lyci filius, atheniensis. Si per se virtus, sine fortuna, ponderanda sit, dubito an (1) hunc primum omnium ponam. Illi sine dubio neminem praefero fide, constantia, magnitudine animi, in patriam amore. Nam, quod multi voluerunt, pauci potuerunt, ab uno tyranno patriam liberare; huic contigit, ut a triginta oppressam tyrannis e servitute in libertatem vindicaret (2). Sed nescio quo modo, cum nemo eum anteiret his virtutibus, multi nobilitate (3) praeeucurrerunt. Primum, peloponnesio bello multa hic sine Alcibiade gessit: ille nullam rem sine hoc: quae ille universa naturali quodam bono fecit lucri. Sed illa tamen omnia communia imperatoribus cum militibus et fortuna, quod in proelii concursu abit res a consilio ad vires vimque pugnantium. Itaque iure suo nonnulla ab imperatore miles, plurima vero fortuna vindicat: seque hic plus valuisse quam ducis prudentiam, vere potest praedicare. Quare illud magnificentissimum factum proprium est Thrasybuli. Nam cum triginta tyranni, praepositi a Lacedaemoniis, servitute oppressas tenerent Athenas, plurimos cives, quibus in bello pe-

(1) Ital.: *Dubito se questo io non debba innanzi a tutti mandare.* *An* enim interdum etiam ab optimae notae scriptoribus pro *an non* usurpatur.

(2) Ital.: *Poichè, mentre hanno molti voluto, pochi potuto la patria da un solo tiranno francare, a costui avvenne di poterla, afflitta da trenta, a libertà dall'oppressione condurre.*

(3) Nobilitas, idest noscibilitas, non ad genus, sed ad famam apud homines refertur.

perculerat fortuna, partim patria expulissent, partim interfecissent, plurimorum bona publicata inter se divisissent, non solum princeps, sed et solus initio bellum his indixit.

II. Hic enim, cum Phylen confugisset, quod est castellum in Attica munitissimum, non plus habuit secum quam triginta de suis. Hoc initium fuit salutis Atticorum, hoc robur libertatis clarissimae civitatis. Neque vero hic non contemptus est primo a tyrannis, atque eius solitudo. Quae quidem res et illis contemnentibus perniciei, et huic despecto, saluti fuit. Haec enim illos ad persequendum segnes, hos autem, tempore ad comparandum dato, fecit robustiores. Quo magis praeceptum illud omnium in animis esse debet: *Nihil in bello oportere contemni:* nec sine causa dici: *Matrem timidi* (1) *flere non solere.* Neque tamen pro opinione Thrasybuli auctae sunt opes: nam iam tum illis temporibus fortius boni pro libertate loquebantur, quam pugnabant (2). Hinc in Piraeeum transiit, Munychiamque munivit. Hanc bis tyranni oppugnare sunt adorti: ab eaque turpiter repulsi, protinus in urbem, armis impedimentisque amissis, refugerunt. Usus est Thrasybulus non minus prudentia, quam fortitudine. Nam cedentes violari vetuit: cives enim civibus parcere aequum censebat. Neque quisquam est vulneratus, nisi qui prior impugnare voluit. Neminem iacentem veste spoliavit: nil attigit, nisi arma, quorum indigebat, et quae ad victum pertinebant. In secundo proelio cecidit

(1) Intellige, prudentis, qui nil, quod sibi nocere posse putet, quamquam parvi momenti, contemnit.

(2) Romanorum aequalium ignaviam et senatum servorum gregem perstringere videtur; non enim moris est Cornelii temere sententias in rebus alienis narrandis interserere.

Critias, dux tyrannorum, cum quidem exadversus Thrasybulum fortissime pugnaret.

III. Hoc deiecto, Pausanias venit Atticis auxilio, rex Lacedaemoniorum (1). Is, inter Thrasybulum et eos qui urbem tenebant, fecit pacem his conditionibus: ne qui, praeter triginta tyrannos, et decem (2), qui postea praetores creati, superioris more crudelitatis erant usi, adficerentur exilio; neve bona publicarentur: reipublicae procuratio populo redderetur. Praeclarum hoc quoque Thrasybuli, quod reconciliata pace, cum plurimum in civitate posset, legem tulit: *Ne quis anteactarum rerum accusaretur, neve mulctaretur*. Eamque illi legem oblivionis (3) appellarunt. Neque vero hanc tantum ferendam curavit, sed etiam ut valeret effecit. Nam cum quidam ex his, qui simul cum eo in exilio fuerant, caedem facere eorum vellent, cum quibus in gratiam reditum erat, publice prohibuit: et id, quod pollicitus erat, praestitit. A. C. a. 401

IV. Huic pro tantis meritis honoris corona a populo data est, facta duabus virgulis oleaginis. Quae, quod amor civium, non vis, expresserat, nullam habuit invidiam, magnaque fuit gloria (4). Bene ergo Pittacus (5)

(1) Hic cum exercitu contra Athenienses missus erat; sed arrogantiae Lysandri pertaesus, simul et Atheniensium misericordia motus, res factionesque inter illos componendas pace curavit.

(2) Expulsis triginta tyrannis, decemviros sibi Athenienses creaverant, qui priorum vestigiis insistere non dubitarunt.

(3) Amnistiae, ἀμνηστίας, ab α privativo et verbo μνάομαι, *recordor*.

(4) Invidiam namque, Cornelii aetate, Caesari illa corona contraxerat, quam Antonius in Lupercalibus tribuere fuerat ausus.

(5) Sexto ferme seculo ante Christum natum, superiorum temporum caligine et barbarie paene dixerim exacta, Graeciae passim civitates magno humanitatis instinctu se legibus institutisque coeperant comparare. Pittaco, Mitylenae orto (nunc *Metellino*), quae urbs fuit Lesbi insulae caput, sui cives summam rerum detulerant, ut legibus componeret turbatas reipublicae res. Quo in munere obeundo ita ci-

ille, qui septem sapientum (1) numero est habitus, cum ei Mitylenaei multa millia iugerum agri muneri darent: *Nolite, oro vos*, inquit, *id mihi dare, quod multi invideant, plures etiam concupiscant: quare ex istis nolo amplius quam centum iugera; quae et meam animi aequitatem et vestram voluntatem indicent. Nam parva munera, diutina; locupletia, non propria* (2) *esse consueverunt.* Illa igitur corona contentus Thrasybulus, neque amplius requisivit, neque quemquam honore se antecessisse existimavit. Hic sequenti tempore, cum praetor classem ad Ciliciam (3) appulisset, neque satis diligenter in castris eius agerentur vigiliae, a barbaris (4), ex oppido noctu eruptione facta, in tabernaculo
a. 390 interfectus est.

vibus satisfecit, ut quum sibi magistratum, firmatis rebus abrogasset, grati animi ergo illum eo praemio afficere vellent, de quo hic sermo est.

(1) Fuere hi nobiles per ea tempora virtute et sapientia viri, quorum praeclarae quaedam sententiae posteris commendatae sunt. Solonis atheniensis illud fuit: ὅρα τέλος - *Respice finem:* Thaletis Milesii ἐγγύα, πάρεστι δ' ἄτη - *sponde, prope est damnum;* Chilonis lacaedaemonii Γνῶθι σαυτὸν - *nosce te ipsum;* Pittaci Mitylenaei καιρὸν γνῶθι - *occasione utere;* Biantis prienensis (Ioniae) οἱ πλεῖστοι κακοὶ - *Plerique mali sunt;* Cleobuli lindii (insulae Rhodi) ἄριστον μέτρον - *Modus est optimus;* Periandri corinthii μελέτη τὸ πᾶν - *omnia industria fiunt.*

(2) Nam cito amittuntur atque ad alios transeunt, propter invidiam, quae iis inhaerere maxime solet.

(3) Asiae minoris provinciam inter montem Amanum, montem Taurum et mare Mediterraneum contra insulam Cypri; illius regionis incolae piraticam plerumque exercebant

(4) Ab Aspendiis, cuius regionem prope Aspenden oppidum (ut Nepos urbem appellat) vastaverat.

IX.

CONON.

I. Conon, atheniensis, peloponnesio bello accessit ad rempublicam: in eoque eius opera magni fuit. Nam et praetor pedestribus exercitibus praefuit, et praefectus classis res magnas mari gessit. Quas ob causas praecipuus ei honos habitus est. Namque omnibus unus insulis praefuit; in qua potestate Pheras (1) cepit, coloniam Lacedaemoniorum. Fuit etiam extremo (2) peloponnesio bello praetor, cum apud Aegos flumen copiae Atheniensium a Lysandro sunt devictae. Sed tum abfuit, eoque peius res administrata est (3). Nam et A. C. a. 405
prudens rei militaris et diligens erat imperii. Itaque nemini erat his temporibus dubium, si adfuisset, illam Athenienses calamitatem accepturos non fuisse.

II. Rebus autem adflictis, cum patriam obsideri au- a. 404
disset, non quaesivit, ubi ipse tuto viveret, sed unde praesidio esset civibus suis. Itaque contulit se ad Pharnabazum, satrapen Ioniae et Lydiae, eumdemque generum regis et propinquum; apud quem ut multum gratia valeret, multo labore multisque effecit periculis. Nam cum Lacedaemonii, Atheniensibus devictis, in societate non manerent, quam cum Artaxerxe fecerant, Agesilaumque bellatum misissent in Asiam, maxime impulsi

(1) Messeniae urbem in messeniaco sinu.

(2) Ital.: *Agli sgoccioli di quella guerra.*

(3) Alii adfuisse quidem proelio narrant, sed, inclinata in exitium re sociorum incuria, cum septem navibus ad Evagoram Cypri regem confugisse.

a Tissapherne, qui ex intimis regis ab amicitia eius defecerat, et cum Lacedaemoniis coierat societatem (1), hunc adversus Pharnabazus habitus est imperator: re quidem vera exercitui praefuit Conon, eiusque omnia arbitrio gesta sunt. Hic multum ducem summum Agesilaum impedivit, saepeque eius consiliis obstitit. Neque vero non fuit apertum, si ille non fuisset (2), Agesilaum Asiam, Tauro (3) tenus, regi fuisse erepturum. Qui posteaquam domum a suis civibus revocatus est, quod Boeotii et Athenienses Lacedaemoniis bellum indixerant, Conon nihilo secius apud praefectos regis versabatur; hisque omnibus maximo erat usui.

III. Defecerat a rege Tissaphernes, neque id tam Artaxerxi, quam ceteris erat apertum. Multis enim magnisque meritis apud regem, etiam cum in officio non maneret, valebat. Neque id mirandum, si non facile ad credendum adducebatur, reminiscens, eius se opera Cyrum fratrem superasse (4). Huius accusandi gratia Conon a Pharnabazo ad regem missus, posteaquam venit, primum ex more Persarum, ad chiliarchum (5),

(1) Alii contra Tissaphernem regi fidem adhibuisse narrant, sed invidiae artibus deturbatum; quod vel Noster, parum sibi congruus, testari videtur in vita Agesilai (cap. II), quum artes narrat, quibus, dum copias sibi compararet, Tissaphernes Lacedaemonios circumvenire conaretur.

(2) Nempe Conon, cuius consilio regii praefecti per graecarum urbium corruptos oratores eam belli molem contra Lacedaemonios extulere, ut hi Agesilaum ex Asia ad aras et focos tuendos revocarent quum Persarum res in Asia minore labefactaret maxime.

(3) Maximo Asiae montium, qui varia appellatione a Lycia ad extremos Seres pertinet; in Asia autem Tauro tenus Ionia fuit, Eolia, Caria, Lycia, Lydia, Phrygia et Pamphylia, quas sequioribus temporibus provincias Romani ab Antiochi regno divulsas in suam ditionem redegerunt.

(4) Cf. Alcibiad., cap. IX et adnot.

(5) Graeca vox a χίλιοι, *mille*, et verbo ἄρχω, *impero*: proprie fuit qui mille militibus imperaret, inter clare ortos ad regis custodiam

qui secundum gradum imperii tenebat, Tithraustem accessit, seque ostendit cum rege colloqui velle. Nemo enim sine hoc admittitur. Huic ille, *nulla*, inquit, *mora est: sed tu delibera, utrum colloqui malis, an per litteras edere quae cogitas. Necesse est enim, si in conspectum veneris, venerari* (1) *te regem* (quod προσκυνεῖν illi vocant). *Hoc si tibi grave est, per me nihilo secius, editis mandatis, conficies quod studes.* Tum Conon: *enimvero*, inquit, *non est grave quemvis honorem habere regi; sed vereor* (2), *ne civitati meae sit opprobrio, si, cum ex ea sim profectus, quae ceteris gentibus imperare consueverit, potius barbarorum quam illius more fungar.* Itaque huic, quae volebat, scripta tradidit.

IV. Quibus cognitis, rex tantum auctoritate eius motus est, ut et Tissaphernem hostem iudicaverit, et Lacedaemonios bello persequi iusserit, et ei permiserit quem vellet eligere ad dispensandam pecuniam (3). Id arbitrium Conon negavit sui esse consilii, sed ipsius qui optime suos nosse deberet; sed se suadere, Pharnabazo id negotii daret. Hinc, magnis muneribus donatus, ad mare est missus, ut Cypriis et Phoenicibus (4), ceterisque civitatibus maritimis naves longas imperaret, classemque, qua, proxima aestate, mare tueri posset,

electis; quod vero hoc munus, nisi summae fidei viris non conferretur, factum ut Chiliarchus appellaretur, qui primus dignitate a rege teneret, ut apud romanos sequioris aetatis imperatores praefectus praetorii fuit.

(1) Supplicato nempe genu et fronte ad terram demissa, ut deos venerari mos esset.

(2) Neque temere verebatur; Athenienses enim Timagoram quemdam capitis damnaverant, quod, ita Dario rege Persarum salutato, patriae dignitatem ab eo corruptam fuisse putarant (Val. Max. VI, 3; ext. 2).

(3) Ital.: *E libera scelta gli facesse di trovarsi il tesoriere alle paghe.*

(4) Rei nauticae peritissimis et regem sua classe adiuvantibus.

compararet: dato adiutore Pharnabazo, sicut ipse voluerat. Id ut Lacedaemoniis est nunciatum, non sine cura rem administrarunt, quod maius bellum imminere arbitrabantur, quam si cum barbaro solum contenderent. Nam ducem fortem et prudentem regiis opibus praefuturum, ac secum dimicaturum, videbant: quem neque consilio, neque copiis, superare possent. Hac mente magnam contrahunt classem; proficiscuntur, Pisandro duce. Hos Conon apud Cnidum (1) adortus ma-
a. 395 gno proelio fugat, multas naves capit, complures deprimit. Qua victoria non solum Athenae, sed etiam cuncta Graecia, quae sub Lacedaemoniorum fuerat imperio, liberata est. Conon cum parte navium in patriam ve-
a. 394 nit; muros dirutos a Lysandro, utrosque et Piraeei et Athenarum, reficiendos curat, pecuniaeque quinquaginta talenta (2), quae a Pharnabazo acceperat, civibus suis donat.

V. Accidit huic quod ceteris mortalibus, ut inconsideratior in secunda quam in adversa esset fortuna. Nam, classe Peloponnesiorum devicta, cum ultum se iniurias patriae putaret, plura concupivit quam efficere potuit. Neque tamen ea non pia et probanda fuerunt, quod potius patriae opes augeri quam regis maluit: nam cum magnam auctoritatem sibi pugna illa navali, quam apud Cnidum fecerat, constituisset, non solum inter barbaros, sed etiam inter omnes Graeciae civitates, clam dare operam coepit, ut Ioniam et Aeoliam (3) restitueret Atheniensibus. Id cum minus diligenter es-

(1) Urbem Cariae in Asia minore, in extrema Triopii promontorii parte.

(2) Nempe 275,000 *franchi*.

(3) Asiae minoris provinciam in ora maris Aegaei a sinu Hermaeo ad Abydum in Hellesponto.

set celatum, Tiribazus, qui Sardibus (1) praeerat, Cononem evocavit, simulans ad regem eum se mittere velle, magna de re. Huius nuncio parens, cum venisset, in vincula coniectus est: in quibus aliquandiu fuit. Inde nonnulli eum ad regem abductum, ibique periisse, scriptum reliquerunt. Contra ea, Dinon (2) historicus, cui nos plurimum de persicis rebus credimus, effugisse scripsit. Illud addubitat, utrum Tiribazo sciente, an imprudente, sit factum.

X.

DION.

I. Dion, Hipparini filius, syracusanus, nobili genere natus, utraque implicatus tyrannide Dionysiorum (3). Namque ille superior Aristomachen, sororem Dionis, habuit in matrimonio, ex qua duos filios Hipparinum et Nysaeum procreavit, totidemque filias, nomine Sophrosinen et Areten, quarum priorem Dionysio filio, eidem cui regnum reliquit, nuptum dedit; alteram, Areten, Dioni. Dion autem, praeter nobilem propinquitatem generosamque maiorum famam, multa alia a natura habuit bona. In his ingenium docile, come, aptum ad artes optimas; magnam corporis dignitatem, quae non minimum commendatur; magnas prae-

(1) Quae fuit urbs Lydiae caput, donec Cyrus Lydorum rex, Croeso regnante prostravit.

(2) Vixit Artaxerxis Ochi et Philippi macedonis aetate, deque rebus persicis historiam exaravit, quam aetas nobis invidit.

(3) Dionysii prisci et Dionysii iunioris.

terea divitias a patre relictas, quas ipse tyranni (1) muneribus auxerat. Erat intimus Dionysio priori, neque minus propter mores quam affinitatem. Namque etsi Dionysii crudelitas ipsi displicebat, tamen salvum illum propter necessitudinem, magis etiam suorum causa, esse studebat. Aderat in magnis rebus; eiusque consilio multum movebatur tyrannus, nisi qua in re maior ipsius cupiditas intercesserat. Legationes vero omnes, quae essent illustriores, per Dionem administrabantur; quas quidem ille diligenter obeundo, fideliter administrando, crudelissimum nomen tyranni sua humanitate tegebat. Hunc a Dionysio missum Carthaginienses suspexerunt (2), ut neminem unquam graeca lingua loquentem magis sint admirati.

II. Neque vero haec Dionysium fugiebant. Nam, quanto esset sibi ornamento, sentiebat; quo fiebat, ut uni huic maxime indulgeret, neque eum secus diligeret ac filium. Qui quidem, cum Platonem Tarentum (3) venisse (4) fama in Siciliam esset perlata, adolescenti negare non potuit quin eum arcesseret, cum Dion eius audiendi cupiditate flagraret. Dedit ergo huic veniam, magnaque eum ambitione (5) Syracusas perduxit. Quem

(1) Proprie hoc nomine Graeci illum significabant, qui absque civium voluntate, vel non regia stirpe natus, ad regnum pervenisset. Quum autem solemne fere sit regnum violentia partum malis artibus tueri, factum ut tyranni nomen de saevo imperante coeptum sit usurpari.

(2) Admirati sunt: *suspicere* proprie usurpatur de iis, quae in sublimi spectantur; translate vero de iis omnibus, quae communem modum excedunt.

(3) Quae urbs a Spartanorum colonia condita fuerat, atque a Taranto eius duce appellata.

(4) Pythagoreorum fama adductum et studio Timaei philosophi scripta noscendi.

(5) Magno honore et apparatu. *Ambire* enim est ἀμφί, idest *circum ire*, ac de pompa praesertim usurpatur, quae lente per urbem

Dion adeo admiratus est atque adamavit, ut se totum ei traderet. Neque vero minus Plato delectatus est Dione. Itaque cum a Dionysio tyranno crudeliter violatus esset, quippe quem venundari iussisset (1), tamen eodem rediit (2), eiusdem Dionis precibus adductus. Interim in morbum incidit Dionysius; quo cum graviter conflictaretur, quaesivit a medicis Dion quemadmodum se haberet; simulque ab his petiit, *si forte maiori esset periculo, ut sibi faterentur. Nam velle se cum eo colloqui de partiendo regno, quod sororis suae filios ex illo natos partem regni putabat debere habere.* Id medici non tacuerunt, et ad Dionysium filium sermonem retulerunt. Quo ille commotus, ne agendi cum eo esset Dioni potestas, patri soporem medicos dare coëgit. Hoc aeger sumpto, ut somno sopitus, diem obiit supremum. A. C. a. 368

III. Tale initium fuit Dionis et Dionysii simultatis; eaque multis rebus aucta est, sed tamen primis temporibus aliquandiu simulata inter eos amicitia mansit. Cumque Dion non desineret obsecrare Dionysium, ut Platonem Athenis arcesseret, et eius consiliis uteretur, ille, qui in aliqua re vellet patrem imitari (3), morem ei gessit. Eodemque tempore Philistum historicum (4)

duciiur, ut civibus spectandi copia sit. De hac ambitione Plinius (HN. vII, 30): « Dionysius tyrannus vittatam navem Platoni obviam) misit. Ipse cum albis quadrigis egredientem in littore occurrens honoratus est. »

(1) Quod de misera tyrannorum vita asperae libertatis verba fecisset.

(2) Dionysio seniore vita functo, ut seq. cap. narrat.

(3) Non tam patrem, quam callidum quemque tyrannum. Horum enim mos erat insignes sapientia et litteris viros arcessere ad se, ut hac munificentiae imagine subiectos fallerent.

(4) Athenis hic prima aetate Isocratem audiverat; deinde, quum in Siciliam se contulisset, offensam Dionysii senioris incurrit, a quo Thurios, Lucaniae (*Basilicatà*) urbem, in exsilium pulsus est. Ibi Sicu-

Syracusas reduxit, hominem amicum non magis tyranno quam tyrannidi. Sed de hoc in eo meo libro plura sunt exposita, qui *De historicis* conscriptus est (1). Plato autem tantum apud Dionysium auctoritate potuit, valuitque eloquentia, ut ei persuaserit tyrannidis facere finem, libertatemque reddere Syracusanis (2). A qua voluntate Philisti consilio deterritus, aliquanto crudelior esse coepit.

IV. Qui (3) quidem cum a Dione se superari videret ingenio, auctoritate, amore populi, verens, ne, si eum secum haberet, aliquam occasionem sui daret opprimendi, navem ei triremem dedit, qua Corinthum deveheretur: ostendens se id utriusque facere causa, ne, cum inter se timerent, alteruter alterum praeoccupa-
a. 358 ret (4). Id cum factum multi indignarentur, magnaeque esset invidiae tyranno, Dionysius, omnia quae moveri poterant Dionis, in naves imposuit, ad eumque misit. Sic enim existimari volebat, id se, non odio hominis, sed suae salutis fecisse causa. Postea vero quam audivit eum in Peloponneso manum comparare, sibique bellum facere conari, Areten, Dionis uxorem, alii nu-

lorum et Aegyptiorum res XII libris, nunc deperditis, eo stylo digessit, ut Cicero pene pusillum Thucydidem appellare non dubitaverit. Tandem vero, Dionysio iuniore regnante, ab exsilio revocatus, diu ut principi invisum Dionem praestaret est obluctatus; donec exardescente bello inter Dionem et Dionysium, regiae classi praefectus, ne in hostium manus veniret, mortem sibi conscivit.

(1) Temporis iniuria desideratur.

(2) Aiebat Dionysius, velle se exemplum Syracusis illius reipublicae ostendere, quam Plato poëtice magis, quam ad hominum naturam comparatam, excogitaverat. Sed a Philisto deterritus, et infectae rei caussam in Platonem transtulit, tamquam ille in contraria consilia discessisset, et mortis discrimini obiecit, a quo Archytae, nobilissimi tarentini philosophi, amicitia est liberatus.

(3) Dionysius.

(4) Ital.: *Perchè non avessero l' uno all'altro da fare qualche mal gioco.*

ptum dedit, filiumque eius sic educari iussit, ut, indulgendo, turpissimis imbueretur cupiditatibus. Nam puero, priusquam pubes esset, scorta adducebantur; vino epulisque obruebatur; neque ullum tempus sobrio (1) relinquebatur. Is usque eo (2) vitae statum commutatum ferre non potuit, postquam in patriam rediit pater (namque appositi erant custodes qui eum a pristino victu deducerent), ut se de superiore parte aedium deiecerit, atque ita interierit (3). Sed illuc revertor.

V. Postquam Corinthum pervenit Dion, et eodem perfugit Heraclides, ab eodem expulsus Dionysio, qui praefectus fuerat equitum, omni ratione bellum comparare coeperunt. Sed non multum proficiebant, quod multorum annorum tyrannis magnarum opum putabatur (4). Quam ob causam pauci ad societatem periculi perducebantur. Sed Dion, fretus non tam suis copiis quam odio tyranni, maximo animo, duabus onerariis navibus, quinquaginta annorum imperium (5), munitum quingentis longis navibus, decem equitum, centum peditum millibus, profectus oppugnatum, quod omnibus gentibus admirabile est visum, adeo facile perculit, ut, post diem tertium quam Siciliam attigerat, Syracusas introierit. Ex quo intelligi potest, nullum esse

(1) Eleganter pro eo quod esset, neque ullo tempore sobrium esse sinebant.

(2) Pro vulgari *adeo.*

(3) Qua in re Dionis constantia clare fulsit. Quum enim adolescentuli corpusculum exanimatum ad eum detulissent, cum amicis de patriis rebus consultantem, nil ultra coepta intermisit consilia, quam ut tradi mulieribus iuberet ad funus.

(4) Ital.: *Perchè una tirannide, tanti anni durata, si credeva di nerbo.*

(5) Annos enim octo et triginta regnaverat priscus Dionysius; tunc autem iam duodecim erant, cum imperium iunior suscepisset.

imperium tutum, nisi benevolentia munitum. Eo tempore aberat Dionysius (1), et in Italia (2) classem opperiebatur, adversariorum ratus neminem sine magnis copiis ad se venturum (3). Quae res eum fefellit. Nam Dion iis ipsis (4), qui sub adversarii fuerant potestate, regios spiritus repressit, totiusque eius partis Siciliae potitus est, quae sub Dionysii potestate fuerat; parique
a. 357 modo urbis Syracusarum, praeter arcem et insulam adiunctam oppido. Eoque rem perduxit, ut talibus pactionibus pacem tyrannus facere vellet: *Siciliam Dion obtineret; Italiam* (5) *Dionysius; Syracusas Apollocrates, cui maximam fidem uni* (6) *habebat Dionysius.*

VI. Has tam prosperas tamque inopinatas res consecuta est subita commutatio, quod fortuna, sua mobilitate, quem paulo ante extulerat, demergere est adorta. Primum in filio, de quo commemoravi supra, suam vim exercuit. Nam cum uxorem reduxisset, quae alii fuerat tradita, filiumque vellet revocare ad virtutem a perdita luxuria, accepit gravissimum parens vulnus morte filii. Deinde orta dissensio est inter eum et Heraclidem, qui quidem Dioni principatum non concedens, factionem comparavit. Neque is minus valebat apud optimates, quorum consensu praeerat classi, cum Dion exercitum pedestrem teneret. Non tulit hoc animo

(1) Caulon morabatur, in Bruttiis (*Abruzzi*), regione continentis Italiae.

(2) Italiae nomen antiquitus in extrema tantummodo eius parte ortum est, quae ad meridiem vergit; hic vero Cornelius italiam a Sicilia quodammodo secernit, eo plane pacto quo nos, septentrionalis regionis incolae, Italiam interdum petere dicimus, quum iter in interiores regiones ornamus, licet et nos germani Itali simus.

(3) Bellum illaturum sibi. Euphemia ferocientis suarum virium opinione, ideoque in re seria iocantis.

(4) Ope eorum ipsorum.

(5) Idest populos, qui cis fretum dictionis Dionysii essent.

(6) Prae ceteris.

aequo Dion, et versum illum Homeri retulit ex secunda rhapsodia (1), in quo haec sententia est: *non posse bene geri rempublicam multorum imperiis*. Quod dictum magna invidia consecuta est (2). Namque aperuisse videbatur, se omnia in sua potestate esse velle. Hanc ille non lenire obsequio, sed acerbitate opprimere studuit, Heraclidemque, cum Syracusas venisset, interficiendum curavit.

VII. Quod factum omnibus maximum timorem iniecit: nemo enim, illo interfecto, se tutum putabat. Ille autem, adversario remoto, licentius eorum bona, quos sciebat adversus se sensisse, militibus dispertivit. Quibus divisis, cum quotidiani maximi fierent sumptus (3), celeriter pecunia deesse coepit; neque, quo manus porrigeret, suppetebat, nisi in amicórum possessiones. Id eiusmodi erat, ut, cum milites reconciliasset, amitteret optimates (4). Quarum rerum cura frangebatur; et, insuetus male audiendi, non aequo animo ferebat de

(1) Graeca vox a verbo *ῥάπτω*, *consuo*, et *ᾠδή*, *cantus*, qua disiectae Homeri poëmatum partes significabantur, antequam Lycurgus vel, ut alii malunt, Pisistratus in unum corpus conferrent; exinde rhapsodiae nomen singulis etiam libris mansit. Versus est:

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω.

Male imperano i molti: un solo imperi.

(Iliad. II, 204).

(2) Profecto gerendae reipublicae artes minus probe callere visus est, quam quae rei bellicae sunt. Secus enim intellexisset, multitudines servire libentissime iis, qui et imperium occultant, et libertatis speciem, rem ipsam subtrahentes, irritabili populorum superbiae concedunt.

(3) Etsi enim parce et duriter viveret Dion, attamen, quod assiduis largitionibus amicos et milites in fide retinere cogeretur, quorum gratia ad potestatem successerat, nullae sat opes ei erant. Solemne principatibus malum, qui partium studio nituntur, ut ex romanorum imperatorum historia apertissime patet.

(4) Ital.: *Questa era tal cosa da guastarlo coi patrizi, guadagnato l'animo delle milizie.*

se ab his male existimari, quorum paulo ante in coelum fuerat elatus laudibus. Vulgus autem, offensa in eum militum voluntate (1), liberius loquebatur, et tyrannum non ferendum dictitabat.

VIII. Haec ille intuens, cum, quemadmodum sedaret, nesciret, et quorsum evaderent, timeret, Callicrates (2) quidam, civis atheniensis, qui simul cum eo ex Peloponneso in Siciliam venerat, homo et callidus et ad fraudem acutus, sine ulla religione ac fide, adit ad Dionem, et ait: *eum in magno periculo esse, propter offensionem populi et odium militum; quod nullo modo evitare posset, nisi alicui suorum negotium daret, qui se simularet illi inimicum: quem si invenisset idoneum, facile omnium animos cogniturum, adversariosque sublaturum, quod inimici eius dissidenti suos sensus aperturi forent.* Tali consilio probato, excipit has partes ipse Callicrates, et se armat imprudentia Dionis. Ad eum interficiendum socios conquirit; adversarios eius convenit, coniurationem confirmat. Res, multis consciis quae gereretur, elata, defertur ad Aristomachen, sororem Dionis, uxoremque Areten. Illae, timore perterritae, conveniunt (3) cuius de periculo timebant. At ille negat, a Callicrate fieri sibi insidias, sed illa, quae agerentur, fieri praecepto suo. Mulieres nihilo secius Callicratem in aedem Proserpinae (4) deducunt, ac iurare cogunt nihil ab illo periculi fore Dioni. Ille hac

(1) Eo quod cunctantius quam militum armis ad potestatem evectum deceret, civium invaderet bona, ut avidis illis morem gerere posset.

(2) Hunc Calippum ceteri historici vocant.

(3) Nempe Dionem.

(4) Quae una cum Cerere praecipua religione in Sicilia exculta est, ita ut omnium sanctissimum iusiurandum haberetur, quod in earum templo fiebat; qui autem iurarent, purpura Deae induti, accensam manu facem e ritu gerebant.

religione non modo ab incepto non deterritus, sed ad maturandum concitatus est, verens ne prius consilium aperiretur suum, quam conata perfecisset.

IX. Hac mente, proximo die festo (1), cum a con- a. 355
ventu remotum se Dion domi teneret, atque in conclavi edito recubuisset, consciis loca munitoria oppidi tradit, domum custodibus sepit, a foribus qui non discederent, certos praeficit. Navem triremem armatis ornat, Philostratoque fratri suo tradit, eamque in portu agitari iubet, ut si exercere remiges vellet; cogitans, si forte consiliis obstitisset fortuna, ut haberet quo fugeret ad salutem. Suorum autem e numero Zacynthios (2) adolescentes quosdam eligit, cum audacissimos, tum viribus maximis; hisque dat negotium, ut ad Dionem eant inermes; sic, uti conveniendi eius gratia viderentur venire. Hi propter notitiam (3) sunt intromissi. At illi, ut limen eius intrarunt, foribus obseratis, in lecto cubantem invadunt, colligant: fit strepitus, adeo ut exaudiri possit foris. Hic, sicut ante dictum est, quam invisa sit singularis potentia, et miseranda vita, qui (4) se *metui quam amari* malunt, cuivis facile intellectu fuit. Namque illi ipsi custodes, si propitia fuissent voluntate, foribus effractis servare eum potuissent, quod illi inermes, telum foris flagitantes, vivum tenebant. Cui cum succurreret nemo, Lyco quidam syracusanus per fenestras gladium dedit, quo Dion interfectus est.

X. Confecta caede, cum multitudo visendi gratia introisset, nonnulli ab insciis (5) pro noxiis conciduntur.

(1) Proserpinae sacro.
(2) Zacynthi (*Zante*) in insula ortos, e regione Peloponnesi.
(3) Ital.: *Perchè eran come di casa.*
(4) Intellige *eorum, qui* etc.
(5) Ab iis, qui caedis auctores nescientes, ultum Dionem advolarent.

Nam celeri rumore dilato, Dioni vim allatam, multi concurrerant, quibus tale facinus displicebat. Hi falsa suspicione ducti, immerentes, inermes, ut sceleratos occidunt. Huius de morte ut palam factum est, mirabiliter vulgi immutata est voluntas. Nam qui vivum eum tyrannum vocitarant, eumdem liberatorem patriae, tyrannique expulsorem praedicabant. Sic subito misericordia odio successerat, ut eum suo sanguine, si possent, ab Acheronte (1) cuperent redimere. Itaque in urbe, celeberrimo loco elatus, publice (2) sepulcri monumento donatus est. Diem obiit circiter annos quinquaginta quinque natus, quartum post annum quam ex Peloponneso in Siciliam redierat.

XI.

IPHICRATES.

I. Iphicrates, atheniensis, non tam magnitudine rerum gestarum, quam disciplina militari nobilitatus est (3). Fuit enim talis dux, ut non solum aetatis suae cum primis compararetur, sed ne de maioribus natu quidem quisquam anteponeretur. Multum vero in bello est versatus, saepe exercitibus praefuit, nusquam culpa sua male rem gessit, semper consilio vicit, tantumque

(1) Flumine Averni, quod hic translate et poëtice pro morte usurpatur.

(2) Publica impensa sepulcro illatus est, in loco turba frequenti.

(3) Quum obscuro loco natus esset. Narrant hac in re exprobranti cuidam eius humilem locum respondisse: suam nobilitatem secum ortam, illius interiisse cum illo.

eo valuit, ut multa in re militari partim nova attulerit, partim meliora fecerit. Namque ille pedestria arma mutavit: cum ante illum imperatorem maximis clypeis, brevibus hastis, minutis gladiis, uterentur; ille e contrario peltam (1) pro parma fecit, a quo postea peltastae pedites appellantur, ut ad motus concursusque essent leviores. Hastae modum duplicavit, gladios longiores fecit. Idem genus loricarum mutavit, et, pro sertis (2) atque aeneis, linteas (3) dedit. Quo facto expeditiores milites reddidit. Nam pondere detracto, quod aeque corpus tegeret et leve esset, curavit.

II. Bellum cum Thracibus (4) gessit: Seuthen, socium Atheniensium, in regnum restituit. Apud Corinthum (5) tanta severitate exercitui praefuit (6), ut nullae unquam in Graecia neque exercitatiores copiae, neque magis dicto audientes fuerint duci: in eamque consuetudinem adduxit, ut, cum proelii signum ab imperatore esset datum, sine ducis opera sic ordinatae consisterent, ut singuli a peritissimo imperatore dispositi viderentur. Hoc exercitu, Moram (7) Lacedaemoniorum a. 393

(1) Quae brevior et levior esset.

(2) Genus hoc loricarum fuit, quae annulis ferreis inter se nexis, hamis et laminis constarent. Alii pro *sertis* legunt *ferreis*.

(3) Quae sale et aceto maceratae, ut ferrum, ictus exciperent.

(4) Et Anaxibio Lacedaemoniorum duce, qui Atheniensium res in Thracia turbare conabatur.

(5) Impulsi ab Atheniensibus Corinthii eos a civitate expulerant, qui a Spartanorum partibus essent; hi ad Spartanos confugere, qui bellum, Agesilao duce, contra Athenienses, sociosque eorum Thebanos et Argivos pro iis suscepere. Fusis autem ad Coroneam hostibus, bellum ab Agesilao ad Corinthum omne fuerat collatum; unde illi belli Corinthii nomen.

(6) Quum Corinthum praesidio teneret, vigilem, quem stationes circumiens somno oppressum invenerat, interemit, factumque inclamantibus; *qualem*, inquit, *inveni*, *talem reliqui*.

(7) Graeca vox, qua ab iis *pars* exercitus appellabatur: constabat autem quingentis, et interdum amplius lectis militibus.

intercepit: quod maxime tota celebratum est Graecia. Iterum eodem bello omnes copias eorum fugavit: quo facto magnam adeptus est gloriam. Cum Artaxerxes (1) aegyptio regi bellum inferre voluisset, Iphicratem ab Atheniensibus petivit ducem, quem praeficeret exercitui conductitio, cuius numerus duodecim millium fuit. Quem quidem sic omni disciplina militari erudivit, ut quemadmodum quondam Fabiani (2) milites romani appellati sunt, sic Iphicratenses apud Graecos in summa laude fuerint. Idem, subsidio Lacedaemoniis profectus (3), Epaminondae retardavit impetus; nam nisi eius adventus appropinquasset, non prius Thebani Sparta abscessissent, quam captam incendio delessent.

III. Fuit autem et animo magno et corpore, imperatoriaque forma, ut ipso aspectu cuivis iniiceret admirationem sui: sed in labore remissus nimis, parumque patiens, ut Theopompus (4) memoriae prodidit; bonus vero civis, fideque magna. Quod cum in aliis rebus declaravit, tum maxime in Amyntae macedonis liberis tuendis. Namque Eurydice, mater Perdiccae et Philippi, cum his duobus liberis, Amynta mortuo, ad Iphicratem confugit (5), eiusque opibus defensa est.
a. 377 Vixit ad senectutem, placatis in se suorum civium animis. Causam capitis semel dixit, bello sociali (6), simul cum Timotheo: eoque iudicio est absolutus. Me-

(1) Mnemon appellatus, a quo Aegypti rex Achoris, vel Nectanabis filius eius defecerat.

(2) A Fabio Maximo, qui eos in bello contra Hannibalem disciplina et assidua exercitatione formaverat.

(3) Post Leuctricam pugnam, quum iam nimia Thebanorum fortuna Atheniensibus solicitudini coeperat esse.

(4) V. adnot. ad Alcib., cap. x.

(5) Ab insidiis Pausaniae, qui vi iniuriaque regnum invaserat.

(6) Contra Byzantinos, Chios, Rhodios et Coos, qui ab Atheniensium societate defecerant.

nesthea filium reliquit, ex Thressa (1) natum, Cotyis regis filia. Is cum interrogaretur, utrum pluris patrem matremne faceret: *matrem*, inquit. Id cum omnibus mirum videretur: at ille, *merito*, inquit, *facio; nam pater, quantum in se fuit, thracem me genuit; contra ea mater, atheniensem.*

XII.

CHABRIAS.

I. Chabrias, atheniensis. Hic quoque in summis habitus est ducibus; resque multas memoria dignas gessit. Sed ex his elucet maxime inventum eius in proelio, quod apud Thebas fecit, cum Boeotiis subsidio venisset (2). A. C. a. 377 Namque in eo, victoria fidente summo duce Agesilao, fugatis iam ab eo conductitiis catervis, reliquam phalangem loco vetuit cedere, obnixoque genu scuto, proiectaque hasta, impetum excipere hostium docuit (3). Id novum Agesilaus intuens, progredi non est ausus; suosque iam incurrentes tuba revocavit. Hoc usque eo tota Graecia fama celebratum est, ut illo statu (4) Chabrias sibi statuam fieri voluerit, quae pu-

(1) Idest *Thracia;* fuit enim Cotys Thraciae rex, qui missum contra se ab Atheniensibus Iphicratem placavit, dataque in matrimonium filia, sibi devinxit.

(2) Quum Phoebidas, lacedaemonius dux, Cadmeam Thebarum arcem occupavisset.

(3) Ital.: *La falange, a lui restante ancora, fe' starsene immota, e mostrolle come potesse, appoggiato saldamente al ginocchio lo scudo e l'asta prostesa, fiaccare l'irruente nemico.*

(4) Ital.: *In quell'atteggiamento.*

blice ei ab Atheniensibus in foro constituta est. Ex quo factum est, ut postea athletae ceterique artifices his statibus in statuis ponendis uterentur, in quibus victoriam essent adepti.

II. Chabrias autem multa in Europa bella administravit, cum dux Atheniensium esset: multa in Aegypto
a. 362 sua sponte gessit; nam Nectanabin adiutum profectus, regnum ei constituit. Fecit idem Cypri, sed publice ab
a. 387 Atheniensibus Evagorae (1) adiutor datus: neque prius inde discessit quam totam insulam bello devinceret. Qua ex re Athenienses magnam gloriam sunt adepti. Interim bellum inter Aegyptios et Persas conflatum est. Athenienses cum Artaxerxe societatem habebant: Lacedaemonii cum Aegyptiis, a quibus magnas praedas (2) Agesilaus rex eorum faciebat. Id intuens Chabrias, cum in re nulla Agesilao cederet, sua sponte (3) eos adiutum profectus, aegyptiae classi praefuit. Pedestribus
a. 362 copiis Agesilaus.

III. Tum praefecti regis Persiae legatos miserunt Athenas questum, quod Chabrias adversum regem bellum gereret cum Aegyptiis. Athenienses diem certam Chabriae praestituerunt; quam ante domum nisi redisset, capitis se illum damnaturos denuntiarunt. Hoc ille nun-
a. 377 cio Athenas rediit, neque ibi diutius est moratus quam fuit necesse. Non enim libenter erat ante oculos civium suorum, quod et vivebat laute et indulgebat sibi liberalius, quam ut invidiam vulgi posset effugere. Est

(1) Qui tunc totam insulam in suam ditionem redigere conabatur, fuit hic eximie erga Athenienses fidei socius, a quibus tamen regi Artaxerxi, quocum bellum prospere gerebat, proditus est, quum ea pax in Graecia est constituta, cui ab auctore Antalcida turpe factum est nomen.

(2) Praedae hic tamquam opes generatim usurpantur; adiutor enim, non hostis, Aegyptiis erat Agesilaus.

(3) Non populiscito. Diceremus more nostro: *non officialmente.*

enim hoc commune vitium in magnis liberisque civitatibus, ut invidia gloriae comes sit, et libenter de iis detrahant, quos eminere videant altius, neque animo aequo pauperes alienam opulentium intueantur fortunam. Itaque Chabrias, quoad ei licebat, plurimum aberat. Neque vero solus ille aberat Athenis libenter, sed omnes fere principes fecerunt idem; quod tantum se ab invidia putabant futuros (1), quantum a conspectu suorum recessissent. Itaque Conon plurimum Cypri vixit, Iphicrates in Thracia, Timotheus Lesbi (2), Chares in Sigeo (3). Dissimilis quidem Chares horum a. 553
et factis et moribus (4), sed tamen Athenis et honoratus et potens.

IV. Chabrias autem periit bello sociali (5), tali modo. Oppugnabant Athenienses Chium (6); erat in classe Chabrias privatus (7), sed omnes, qui in magistratu erant, auctoritate anteibat; eumque magis milites, quam qui (8) praeerant, aspiciebant. Quae res ei maturavit mortem. Nam dum primus studet portum intrare, et gubernatorem iubet eo dirigere navem, ipse sibi perniciei fuit. Cum enim eo penetrasset, ceterae (9) non sunt secutae. Quo facto, circumfusus hostium concursu, cum fortissime pugnaret, navis rostro percussa,

(1) Tmesis, pro eo quod esset: *tantum se invidia abfuturos esse, putabant*, etc.

(2) Quae fuit urbs Mitylenes insulae caput.

(3) Sigeum Troadis promontorium fuit in Asia minore ad Hellespontum, Achillis tumulo insigne.

(4) Hunc enim perhibent gloriosum et cum grandibus verbis polliceri solitum, tum minima facta praestare, ita ut in proverbium vel *Charetis promissa* fuerint usurpata.

(5) Cf. adnot. ad Iphic., cap. III.

(6) Insulam maris Aegaei contra Ioniam.

(7) Summa enim imperii penes Charetem.

(8) Intellige: *quam illos, qui* etc.

(9) Nempe *naves*.

coepit sidere. Hinc refugere cum posset, si se in mare deiecisset, quod suberat classis Atheniensium, quae exciperet natantem, perire maluit, quam, armis abiectis, navem relinquere, in qua fuerat vectus. Id ceteri facere noluerunt, qui nando in tutum pervenerunt. At ille praestare honestam mortem turpi vitae (1) existimans, cominus pugnans, telis hostium interfectus est.

XIII.

TIMOTHEUS.

I. Timotheus, Cononis filius, atheniensis. Hic a patre acceptam gloriam multis auxit virtutibus. Fuit enim disertus, impiger, laboriosus, rei militaris peritus, neque minus civitatis regendae. Multa huius sunt praeclare facta, sed haec maxime illustria. Olyntios (2) et
A. C. a. 364 Byzantios bello subegit. Samum cepit: in qua oppugnanda superiori bello Athenienses mille et ducenta talenta (3) consumpserant. Hanc ille sine ulla publica impensa populo restituit. Adversus Cotyn (4) bella gessit, ab eoque mille et ducenta talenta praedae in publicum retulit. Cyzicum (5) obsidione liberavit. Ario-

(1) Eadem enim religione suam classiarii navem colebant, qua signa terrestris miles, parque deserentibus dedecus erat.

(2) Olynthus, Chalcidices urbs fuit in sinu Toronaico.

(3) Ferme 6,600,000 *franchi.*

(4) Hic Paphlagoniae rex fuit in Asia minore ad Euxinum, quem propterea cum Cotye illo minime confundas, de quo mentio est in Iphicratis vita (cap. III).

(5) Urbem Asiae minoris in Propontidis ora.

barzani (1) simul cum Agesilao auxilio profectus est; a quo cum Laco pecuniam numeratam accepisset, ille cives suos agro atque urbibus augeri maluit, quam id sumere, cuius partem domum suam ferre posset. Itaque accepit Crithoten et Sestum (2).

II. Idem classi praefectus, circumvehens Peloponnesum, Laconicam populatus, classem eorum (3) fugavit. Corcyram sub imperium Atheniensium redegit: sociosque idem adiunxit Epirotas, Athamanas, Chaonas (4), omnesque eas gentes, quae mare illud adiacent. Quo facto Lacedaemonii de diutina contentione destiterunt, et sua sponte Atheniensibus imperii maritimi principatum concesserunt; pacemque his legibus constituerunt, ut Athenienses mari duces essent. Quae victoria (5) tantae fuit Atticis laetitiae, ut tum primum arae Paci publice sint factae, eique deae pulvinar (6) sit institutum. Cuius laudis ut memoria maneret, Timotheo publice statuam in foro posuerunt; qui honos huic uni ante hoc tempus contigit, ut cum patri populus statuam posuisset, filio quoque daret. Sic iuxta posita recens filii veterem patris renovavit memoriam.

III. Hic cum esset magno natu, et magistratus gerere desisset, bello Athenienses undique premi sunt coepti. Defecerat Samus; descierat Hellespontus; Philippus iam a. 356

(1) Qui, Phrygiae praefectus, inita cum aegyptio rege societate, a Persis defecerat.

(2) Urbes in Hellesponto.

(3) Nempe Lacedaemoniorum.

(4) Athamanes Pindi montis fauces ad Thessaliae fines incolebant; Chaones oram Ionii maris contra Corcyram.

(5) Navale enim cum Lacedaemoniorum classe proelium fuerat commissum ad Leucadis insulae promontorium contra Acarnaniam.

(6) Pulvinaria lectuli fuere, quibus Deorum signa substernerentur a Graecis solemnibus diebus. Hic vero Graecorum ritus etiam a Romanis usurpatus est, et lectisternium appellabatur.

tunc valens Macedo multa moliebatur; cui oppositus Chares cum esset, non satis in eo praesidii putabatur. Fit Menestheus praetor, filius Iphicratis, gener Timothei, et ut ad bellum proficiscatur decernitur. Huic in consilium dantur duo, usu et sapientia praestantes, quorum consilio uteretur, pater et socer: quod in his tanta erat auctoritas, ut magna spes esset, per eos amissa posse recuperari. Hi cum Samum profecti essent, et eodem Chares, eorum adventu cognito, cum suis copiis proficisceretur, ne quid absente se gestum videretur; accidit, cum ad insulam appropinquaret, ut magna tempestas oriretur: quam evitare duo veteres imperatores utile arbitrati, suam classem suppresserunt (1). At ille, temeraria usus ratione, non cessit maiorum natu auctoritati: et, ut si in sua navi esset Fortuna, quo contenderat pervenit; eodemque ut sequerentur, ad Timotheum et Iphicratem nuncium misit. Hinc male re gesta, compluribus amissis navibus, eodem unde erat profectus se recepit, literasque Athenas publice misit, *sibi proclive fuisse Samum capere, nisi a Timotheo et Iphicrate desertus esset.* Ob eam rem in crimen voca-
a. 356 bantur. Populus acer, suspicax, mobilis, adversarius, invidus etiam potentiae, domum revocat: accusantur proditionis. Hoc iudicio damnatur Timotheus, lisque eius aestimatur centum talentis (2). Ille, odio ingratae civitatis coactus, Chalcidem (3) se contulit.

IV. Huius post mortem, cum populum iudicii sui poeniteret, mulctae novem partes detraxit, et decem

(1) Procul a litore continuerunt, ut ne vi tempestatis illideretur; *suppresserunt*, ait noster, ducta metaphora ab auriga, qui supprimit habenas, ubi equos consistere velit.

(2) Ferme 550,000 *franchi*. Cf. Miltiadis vit. cap. VII.

(3) Urbem Euboeae caput, quae nunc *Negroponte*, eodem, quo tota insula, nomine appellatur.

talenta (1) Cononem filium eius, ad muri quandam partem reficiendam, iussit dare. In quo fortunae varietas est animadversa. Nam, quos avus Conon, muros, ex hostium praeda, patriae restituerat, eosdem nepos, cum summa ignominia familiae, ex sua re familiari reficere coactus est. Timothei autem moderatae sapientisque vitae cum pleraque possimus proferre testimonia, uno erimus contenti, quod ex eo facile coniici poterit, quam carus suis fuerit. Cum Athenis adolescentulus causam diceret, non solum amici privatique hospites ad eum defendendum convenerunt, sed etiam in eis Iason (2) tyrannus, qui illo tempore fuit omnium potentissimus. Hic cum in patria sine satellitibus se tutum non arbitraretur, Athenas sine ullo praesidio venit: tantique hospitem fecit, ut mallet se capitis periculum adire, quam Timotheo de fama dimicanti deesse. Hunc adversus tamen Timotheus postea, populi iussu, bellum gessit, patriaeque sanctiora iura, quam hospitii, esse duxit. Haec extrema fuit aetas imperatorum Atheniensium, Iphicratis, Chabriae, Timothei: neque, post illorum obitum, quisquam dux in illa urbe fuit dignus memoria (3).

(1) Idest 55,000 *franchi.*

(2) Pherarum, urbis in Pelasgiotide, Thessaliae regione tyrannus.

(3) Tunc enim Macedonum progenies, tot saeculorum silentio excita, in solem et pulverem prodibat, et gloria occidens Athenarum et Spartae a gloria orienti Pellae urgebatur.

XIV.

DATAMES.

I. Venio nunc ad fortissimum virum maximique consilii omnium barbarorum; exceptis duobus Carthaginiensibus, Hamilcare et Hannibale; de quo hoc plura referemus, quod et obscuriora sunt eius gesta pleraque, et ea, quae prospere ei cesserunt, non magnitudine copiarum, sed consilii, quo tum omnes superabat, acciderunt. Quorum nisi ratio explicata fuerit, res apparere non poterunt (1). Datames, patre Camissare, natione Care (2), matre Scythissa (3) natus, primum militum numero fuit apud Artaxerxem eorum, qui regiam tuebantur. Pater eius Camissares, quod et manu fortis et bello strenuus, et regi multis locis fidelis erat repertus, habuit provinciam partem Ciliciae (4), iuxta Cappadociam, quam incolunt Leucosyri. Datames, militare munus fungens primum, qualis esset apparuit in bello, quod rex adversus Cadusios (5) gessit. Namque hic, multis millibus interfectis, magni fuit eius opera. Quo factum est ut, cum in eo bello cecidisset Camis-
A. C. a. 385 sares, paterna ei traderetur provincia.

(1) Ital.: *Nelle quali imprese, se già non mostrisi il come, non si potrà vedere ben chiaro.*

(2) Ex Caria, provincia Asiae minoris.

(3) Ex Scythia.

(4) Quae inter montem Taurum et Amanum (*Montenegro*) et mare internum sita esset, infra Cappadociam; *Leucosyri* autem, a λευκός, *albus* et Σύροι, Cappadociae omnes populi appellabantur, sed praecipue qui Pontum in superiori regione circa Thermodontem incolerent.

(5) Hi Mediam in ora Caspii maris incolebant inter Araxem flumen et Amardum.

II. Pari se virtute postea praebuit, cum Autophradates (1), iussu regis, bello persequeretur eos qui defecerant (2). Namque huius opera hostes, cum castra iam intrassent, profligati sunt, exercitusque reliquus conservatus regis est. Qua ex re maioribus rebus praeesse coepit. Erat eo tempore Thyus, dynastes (3) Paphlagoniae (4) antiquo genere natus a Pylaemene illo, quem Homerus troico bello a Patroclo interfectum ait (5). Is regi dicto audiens non erat. Quam ob causam bello eum persequi constituit, eique rei praefecit Datamen, propinquum Paphlagonis; namque ex fratre et sorore erant nati (6). Quam ob causam, Datames omnia primum experiri voluit, ut, sine armis, propinquum ad officium reduceret. Ad quem cum venisset sine praesidio, quod ab amico nullas vereretur insidias, paene interiit: nam Thyus eum clam interficere voluit. Erat mater cum Datame, amita Paphlagonis: ea, quid ageretur, resciit, filiumque monuit. Ille fuga periculum evitavit, bellumque indixit Thyo. In quo, cum ab Ariobarzane (7), praefecto Lydiae et Ioniae totiusque Phrygiae, desertus esset, nihilo segnius perseveravit, vivumque Thyum cepit cum uxore et liberis.

III. Cuius facti ne prius fama ad regem, quam ipse, perveniret, dedit operam. Itaque, omnibus insciis, eo, ubi erat rex, venit, posteroque die Thyum, hominem

(1) Praefectus Lydiae.

(2) Nempe Lycios, Pisidas, Pamphyllos, Cilices, Siros, Phoenices, aliosque in ora asiatici maris.

(3) Graeca vox a verbo δύναμαι, *possum*, quae imperium significat; paullo infra (cap. III) *regem* eum appellat.

(4) Asiae minoris provincia fuit in meridionali Euxini ora, quae ad orientem flumine Haly, ad meridiem eodem flumine et Olympo monte, ad occidentem Bithynia finitur.

(5) Iliad. v, 576: verum ibi de Menelao, non de Patroclo sermo est.

(6) Mater enim Datamis Thyi amita fuit ut infra patet.

(7) Nam hic quoque a rege defecit.

maximi corporis, terribilique facie, quod et niger et capillo longo, barbaque erat promissa, optima veste contexit, quam satrapae regii gerere consueverant. Ornavit etiam torque atque armillis aureis, ceteroque regio cultu; ipse agresti duplicique amiculo circumdatus, hirtaque tunica, gerens in capite galeam venatoriam, dextra manu clavam, sinistra copulam, qua vinctum ante se Thyum agebat, ut si feram bestiam captam duceret. Quem cum omnes prospicerent propter novitatem ornatus, ignotamque formam, ob eamque rem magnus esset concursus; fuit non nemo, qui agnosceret Thyum, regique nunciaret. Primo non accredidit. Itaque Pharnabazum misit exploratum: a quo ut rem gestam comperit, statim admitti iussit, magnopere delectatus cum facto, tum ornatu: in primis quod nobilis rex in potestatem inopinanti venerat. Itaque magnifice Datamen donatum ad exercitum misit, qui tum contrahebatur, duce Pharnabazo et Tithrauste, ad bellum aegyptium (1) parique eum atque illos imperio esse iussit. Postea vero quam Pharnabazum rex revocavit, illi summa imperii tradita est.

IV. Hic cum maximo studio compararet exercitum, Aegyptumque proficisci pararet, subito a rege litterae sunt ei missae, ut Aspim aggrederetur, qui Cataoniam tenebat: quae gens iacet supra Ciliciam (2), confinis Cappadociae. Namque Aspis, saltuosam regionem castellisque munitam incolens, non solum imperio regis non parebat, sed etiam finitimas regiones vexabat, et, quae regi portarentur, abripiebat. Datames, etsi longe aberat ab his regionibus (3), et a maiore re abstrahebatur,

(1) Contra Tachum, qui a rege defecerat.
(2) Inter Antitaurum et Amanum: recentioribus *la Caramania*.
(3) Ptolemaide enim, vel ut antea appellabatur, Ace, Phoeniciae

tamen regis voluntati morem gerendum putavit. Itaque cum paucis, sed viris fortibus, navem conscendit; existimans, id quod accidit, facilius se imprudentem et imparatum parva manu oppressurum, quam paratum, quamvis magno exercitu. Hac delatus, in Ciliciam egressus, inde dies noctesque iter faciens, Taurum transiit, eoque, quo studuerat, venit. Quaerit quibus locis sit Aspis: cognoscit haud longe abesse, profectumque eum venatum; quem dum speculatur, adventus eius causa cognoscitur. Pisidas (1), cum iis quos secum habebat, ad resistendum Aspis comparat. Id Datames ubi audivit, arma sumit, suosque sequi iubet; ipse equo concitato ad hostem vehitur. Quem procul Aspis conspiciens ad se ferentem (2), pertimescit, atque a conatu resistendi deterritus, sese dedit. Hunc Datames vinctum ad regem ducendum tradit Mithridati (3).

V. Haec dum geruntur, Artaxerxes, reminiscens a quanto bello ad quam parvam rem principem ducum misisset, se ipsum reprehendit, et nuncium ad exercitum Acen (4) misit, quod nondum Datamen profectum putabat, qui ei diceret, ne ab exercitu discederet. Hic, priusquam perveniret quo erat profectus, in itinere convenit qui Aspim ducebant. Qua celeritate, cum magnam benevolentiam regis Datames consecutus esset, non minorem invidiam aulicorum excepit, qui illum unum pluris quam se omnes fieri videbant: quo facto, cuncti ad eum opprimendum consenserunt. Haec Pan-

urbe (nunc *S. Giovanni d'Acri*), copias contrahebat ad bellum contra Aegyptum.

(1) Ex Pisidia, provincia Asiae minoris supra Pamphyliam.

(2) Idest subditis calcaribus equo, in se procurrentem; noster absolute ait *ferentem*, graeca loquendi ratione.

(3) Ariobarzanis filio, a quo postea ipse Datames interfectus est.

(4) Idest Ptolemaiden.

dates, gazae (1) custos regiae, amicus Datami, perscripta ei mittit, in quibus docet: *eum magno fore periculo, si quid, illo imperante in Aegypto, adversi accidisset: namque eam esse consuetudinem regum, ut casus adversos hominibus tribuant, secundos fortunae suae: quo fieri ut facile impellantur ad eorum perniciem, quorum ductu res male gestae nuncientur; illum hoc maiore fore in discrimine, quod quibus rex maxime obediat, eos habeat inimicissimos.* Talibus ille litteris cognitis, cum iam ad exercitum Acen venisset, quod non ignorabat ea vere scripta, desciscere a rege con-
a. 362 stituit. Neque tamen quidquam fecit, quod fide sua esset indignum: nam Mandroclem Magnetem (2) exercitui praefecit; ipse cum suis in Cappadociam discedit, coniunctamque huic Paphlagoniam occupat, celans qua voluntate esset in regem. Clam cum Ariobarzane facit amicitiam, manum comparat, urbes munitas suis tuendas tradit.

VI. Sed haec propter hiemale tempus minus prospere procedebant. Audit, Pisidas quasdam copias adversus se parare (3). Filium eo Arsideum cum exercitu mittit. Cadit in proelio adolescens: proficiscitur eo pater non ita cum magna manu, celans quantum vulnus accepisset; quod prius ad hostem pervenire cupiebat, quam de re male gesta fama ad suos perveniret, ne, cognita filii morte, animi debilitarentur militum. Quo contenderat pervenit, hisque locis castra ponit, ut neque circumveniri multitudine adversariorum posset, neque impediri quominus ad dimicandum manum haberet

(1) Persica vox, quae regis aerarium seu fiscum significat.

(2) A Magnesia, Ioniorum urbe in Cariae regione.

(3) Diodorus autem Siculus (XV, 9), Artabazum Cappadociam cum ingenti exercitu ingressum, cumque eo Datamen decertavisse narrat.

expeditam. Erat cum eo Mithrobarzanes, socer eius, praefectus equitum. Is, desperatis generi rebus, ad hostes transfugit. Id Datames ut audivit, sensit, si in turbam exisset, ab homine tam necessario se relictum, futurum ut ceteri consilium sequerentur. In vulgus edit: *Suo iussu Mithrobarzanem profectum pro perfuga, quo facilius receptus hostes interficeret. Quare relinqui eum non par esse, sed omnes confestim sequi. Quod si animo strenuo fecissent, futurum ut adversarii non possent resistere, cum et intra vallum et foris caederentur.* Hac re probata, exercitum educit: Mithrobarzanem persequitur, qui tantum quod (1) ad hostes pervenerat, Datames signa inferri iubet. Pisidae, nova re commoti, in opinionem adducuntur perfugas mala fide compositoque fecisse, ut, recepti, essent maiori calamitati. Primum eos adoriuntur. Illi, cum quid ageretur, aut quare fieret, ignorarent, coacti sunt cum eis pugnare, ad quos transierant, ab hisque stare, quos reliquerant. Quibus, cum neutri parcerent, celeriter sunt concisi. Reliquos Pisidas resistentes Datames invadit, primo impetu pellit, fugientes persequitur, multos interficit, castra hostium capit. Tali consilio uno tempore et proditores perculit et hostes profligavit; et quod ad suam perniciem fuerat cogitatum, id ad salutem convertit. Quo neque acutius ullius imperatoris cogitatum, neque celerius factum usquam legimus.

VII. Ab hoc tamen viro Scismas, maximus natu filius desciit, ad regem transiit, et de defectione patris detulit. Quo nuncio Artaxerxes commotus, quod intelligebat sibi cum viro forti ac strenuo negotium esse, qui, quum cogitasset, facere auderet, et prius cogitare

(1) *Tantum quod*, graeca loquendi ratio pro eo quod esset *vix cum*.

quam conari consuesset, Autophradatem in Cappadociam mittit. Hic ne intrare posset, saltum in quo Ciliciae portae (1) sunt sitae, Datames praeoccupare studuit; sed tam subito copias contrahere non potuit. A qua re depulsus, cum ea manu, quam contraxerat, locum delegit talem, ut neque circumiretur ab hostibus, neque praeteriret adversarius, quin ancipitibus locis premeretur; et, si dimicare cum eo vellet, non multum obesse multitudo hostium suae paucitati posset.

VIII. Haec etsi Autophradates videbat, tamen statuit congredi, quam cum tantis copiis refugere, aut tamdiu in uno loco sedere. Habebat barbarorum equitum viginti, peditum centum millia, quos illi Cardacas (2) appellant, eiusdemque generis tria funditorum; praeterea Cappadocum octo, Armeniorum decem, Paphlagonum quinque, Phrygum decem, Lydorum quinque, Aspendiorum (3) et Pisidarum circiter tria, Cilicum duo, Captianorum (4) totidem, ex Graecia conductorum tria millia; levis armaturae maximum numerum. Has adversus copias spes omnis consistebat Datami in se locique natura; namque huius partem non habebat vicesimam militum. Quibus fretus conflixit, adversariorumque multa millia concidit, cum de ipsius exercitu non amplius hominum mille cecidissent. Quam ob causam postero die tropaeum posuit quo loco pridie pugnatum. Hinc cum castra movisset, semper, inferior

(1) Quae per angustas Tauri fauces aditum e Cappadocia in Ciliciam praebent.

(2) Hos Asiae minoris populos Polybius et Aelianus affirmant; Strabo autem militum id genus fuisse, qui raptu viverent et bellum bello sustentarent.

(3) Pamphyliam colebant nomenque ab Aspendo ducebant, praecipua ipsorum urbe ad Eurymedonta.

(4) De his parum liquet, nisi forlasse *Caspianorum* legas, quo nomine populi significarentur, qui oram colerent Caspii maris.

copiis, superior omnibus proeliis discedebat, quod nunquam manum consereret, nisi adversarios locorum angustiis clausisset; quod perito regionum callideque cogitanti saepe accidebat. Autophradates, cum bellum duci maiore regis calamitate quam adversariorum videret, ad pacem atque amicitiam hortatus est, ut cum rege in gratiam rediret. Quam ille etsi non fidam fore putabat, tamen conditionem accepit, seque ad Artaxerxem legatos missurum dixit. Sic bellum, quod rex adversus Datamen susceperat, sedatum. Autophradates in Phrygiam se recepit.

IX. At rex, quod implacabile odium in Datamen susceperat, postquam bello eum opprimi non poss animadvertit, insidiis interficere studuit: quas ille plerasque vitavit. Sicut, cum nunciatum esset quosdam sibi insidiari, qui in amicorum erant numero; de quibus, quod inimici detulerant, neque credendum neque negligendum putavit (1); experiri voluit, verum falsumne sibi esset relatum. Itaque eo profectus est, quo itinere futuras insidias dixerant. Sed elegit corpore et statura simillimum sui, eique vestitum suum dedit, atque eo loco ire, quo ipse consueverat, iussit; ipse autem, ornatu vestituque militari, inter corporis custodes iter facere coepit. At insidiatores, postquam in eum locum agmen pervenit, decepti ordine atque vestitu, in eum faciunt impetum, qui suppositus erat. Praedixerat autem his Datames, cum quibus iter faciebat, ut parati essent facere quod ipsum vidissent. Ipse, ut concurrentes insidiatores animadvertit, tela in eos coniecit. Hoc idem cum universi fecissent, priusquam pervenirent ad eum, quem aggredi volebant, confixi ciderunt.

(1) Namque ut ait Phaedrus (fab. III, 10):
Periculosum est credere et non credere.

X. Hic tamen tam callidus vir extremo tempore captus est Mithridatis, Ariobarzanis filii, dolo. Namque is pollicitus est regi, se eum interfecturum, si ei rex permitteret, ut, quodcumque vellet, liceret impune facere; fidemque de ea re, more Persarum, dextra dedisset (1). Hanc ut recepit a rege missam, copias parat, et absens amicitiam cum Datame facit; regis provincias vexat, castella expugnat, magnas praedas capit: quarum partem suis dispertit, partem ad Datamen mittit; pari modo complura castella ei tradit. Haec diu faciendo persuasit homini se infinitum (2) adversus regem suscepisse bellum; cum nihilo magis, ne quam suspicionem illi praeberet insidiarum, neque colloquium eius petivit, neque in conspectum venire studuit. Sic absens amicitiam gerebat, ut non beneficiis mutuis, sed odio communi, quod erga regem susceperant, contineri viderentur.

XI. Id cum satis se confirmasse arbitratus est, certiorem facit Datamen, *tempus esse maiores exercitus parari, et bellum cum rege suscipi: de qua re, si ei videretur, quo loco vellet in colloquium veniret.* Probata re, colloquendi tempus sumitur, locusque, quo conveniretur. Huc Mithridates cum uno, cui maximam habebat fidem, ante aliquot dies venit, compluribusque locis separatim gladios obruit, eaque loca diligenter notat. Ipso autem colloquendi die utrique, locum qui explo-

(1) Reges enim Persarum dextram fidei pignus, vel praesenti conserebant, vel absenti per nuncios legatosque mittebant, idque sanctissimum sponsionis genus habitum est. Hic vero Cornelii locus germanam nobis aperit significationem verbi *mandare*, quod est: aliquid alicui, manu data, committere.

(2) Ital.: *Una guerra lenta*, *indecisa*. Sic enim interpretandum ex sequiori capite patet, ubi ad infiniti huiusce belli rem tandem decernendam maiores exercitus comparandos ait Mithridates.

rarent atque ipsos scrutarentur, mittunt: deinde ipsi sunt congressi. Hic cum aliquandiu in colloquio fuissent, et diversi discessissent, iamque procul Datames abesset, Mithridates, priusquam ad suos perveniret, ne quam suspicionem pareret, in eumdem locum revertitur, atque ibi, ubi telum erat impositum resedit, ut si a lassitudine cuperet acquiescere; Datamenque revocavit, simulans se quiddam in colloquio esse oblitum. Interim telum, quod latebat, protulit, nudatumque vagina veste texit, ac Datami venienti (1) ait, digredientem se animadvertisse locum quemdam, qui erat in conspectu, ad castra ponenda esse idoneum; quem cum digito monstraret, et ille conspiceret, aversum ferro transfixit, priusque quam quisquam posset succurrere, interfecit. Ita vir, qui multos consilio, neminem perfidia ceperat, simulata captus est amicitia (2).

(1) Absque ulla suspicione, quod, loco et vel ipso Mithridate iam pridem diligenter a scrutatoribus investigato, nil sibi letale futurum suspicabatur. Ceterum solemnis scrutatorum apud veteres mentio, quotiescumque de congressu inter hostes vel ignotos ageretur.

(2) Quod quidem, si quosdam tenebricose philosophantes audiamus, eo pertineret, ut, omnia in deterius trahentes, hominum generi, tamquam pessima quaque fraude contacto, diffidendum plane obfirmaremus. At, cui non suadeat generosa quaedam atque intima vox, longe invidia Datamis mortem, quam exultantem Mithridatis iniquitatem, esse digniorem?

XV.

EPAMINONDAS.

I. Epaminondas, Polymni filius, thebanus. De hoc priusquam scribamus, haec praecipienda videntur lectoribus, ne alienos mores ad suos referant, neve ea, quae ipsis leviora sunt, pari modo apud ceteros fuisse arbitrentur. Scimus enim musicen nostris moribus abesse a principis persona (1); saltare etiam in vitiis poni; quae omnia apud Graecos et grata et laude digna ducuntur. Cum autem exprimere imaginem consuetudinis atque vitae velimus Epaminondae, nihil videmur debere praetermittere quod pertineat ad eam declarandam. Quare dicemus primum de genere eius; deinde quibus disciplinis et a quibus sit eruditus, tum de moribus ingeniique facultatibus, et si qua alia digna memoria erunt; postremo de rebus gestis, quae a plurimis (2) omnium anteponuntur virtutibus.

II. Natus igitur patre quo diximus, honesto genere (3), pauper iam a maioribus relictus; eruditus autem sic ut

(1) Hoc est: musices studium ab ea imagine abhorrere, quam nobis viri, recte ad capessendos in republica magistratus imperiaque agitanda instituti, mente formamus. Hic *principis persona* non de regnante usurpatur; secus enim parum commode conferretur cum Epaminondae persona.

(2) Ut a Cicerone, qui (de Orat. III, 34) summum omnis Graeciae virum dicere non dubitavit.

(3) Spartorum; quo nomine ii appellabantur, quos Cadmus occisi draconis dentibus humo severat; a σπείρω, enim, *sero*, ipsis nomen inditum est. Quod si libet huiusmodi fabulam enucleare, haud absurde credas, Cadmum Thebis condendis asylum aperuisse, atque in id tanta celeritate homines confluxisse, ut e terra exstitisse viderentur. Nova quotidie gente Thebas confluente, Spartorum nomine ii sunt appellati, qui essent antiqui nobili stirpe prognati.

nemo Thebanus magis: nam et citharizare et cantare ad chordarum sonum doctus est a Dionysio (1), qui non minore fuit in musicis gloria quam Damon (2), aut Lamprus (3), quorum pervulgata sunt nomina; carmina cantare tibiis ab Olympiodoro; saltare a Calliphrone (4). At philosophiae praeceptorem habuit Lysim tarentinum, Pythagoreum (5); cui quidem sic fuit deditus, ut adolescens tristem et severum senem omnibus aequalibus suis in familiaritate anteposuerit; neque prius eum a se dimiserit quam in doctrinis tanto antecesserit condiscipulos, ut facile intelligi posset, pari modo superaturum omnes in ceteris artibus. Atque haec ad nostram consuetudinem sunt levia, et potius contemnenda (6); at in Graecia utique olim magnae laudi erant. Postquam ephebus (7) factus est, et palae-

(1) Quem Plutarchus, tamquam lyra insignem maximis laudibus extulit (de Musice).

(2) Hunc quoque (lib. cit.) laudat Plutarchus. Aiunt tam tenues, moestos, remissosque modos excogitasse, ut ebrios et flagitiosos illorum suavitate compesceret.

(3) Hic musicam Socratem docuit, quamquam parum peritus a Platone habitus est.

(4) De Olympiodoro et Calliphrone pauca omnino litteris tradita sunt.

(5) Huic aureae illae sententiae tribuuntur, in quibus Pythagoreorum praecepta continentur. De Pythagora autem et eius secta breviter et perspicue loqui posse somnium est. In insula Samo natum aiunt Pythagoram et seculo post Numam floruisse; ipsius placita ad optimos cives formandos pertinuisse atque in magna Graecia tamdiu viguisse, donec, exeunte seculo ante Chr. VI, impotentis cuiusdam viri artibus ea in ipsius sectatores invidiae moles conflata est, ut ex italicis urbibus fuerint eiecti, et tota belli incendio Magna Graecia conflagraverit. Exinde a publicis rebus remoti Pythagorei philosophiam pro se quisque privatis parietibus coluere.

(6) Romani enim, bellica gens, omnia ad arma et studia Martis trahebant, humaniorum artium et exquisitioris cultus rudes atque securi praecipue si de ea aetate sermo sit, quae ante Syllae mortem effluxit.

(7) Graeca vox ab ἐπὶ, *in*, et ἥβη, *aetas iuvenilis* κατ' ἐξοχήν; lat. *pubertatem assecutus*

strae (1) dare operam coepit, non tam magnitudini virium servivit quam velocitati; illam enim ad athletarum (2) usum, hanc ad belli existimabat utilitatem pertinere: itaque exercebatur plurimum currendo et luctando, ad eum finem, quoad stans complecti posset atque contendere. In armis plurimum studii consumebat.

III. Ad hanc corporis firmitatem plura etiam animi bona accesserant. Erat enim modestus, prudens, gravis, temporibus sapienter utens; peritus belli, fortis manu, animo maximo; adeo veritatis diligens, ut ne ioco quidem mentiretur. Idem continens, clemens, patiensque admirandum in modum; non solum populi, sed etiam amicorum ferens iniurias; in primisque commissa celans; quod interdum non minus prodest quam diserte dicere (3). Studiosus audiendi; ex hoc enim facillime disci arbitrabatur. Itaque cum in circulum venisset in quo aut de republica disputaretur, aut de philosophia sermo haberetur, nunquam inde prius discessit, quam ad finem sermo esset adductus. Paupertatem adeo facile perpessus est, ut de republica nihil praeter gloriam ceperit. Amicorum in se tuendo caruit facultatibus. Fide (4) ad alios sublevandos saepe sic usus est, ut possit iudicari omnia ei cum amicis fuisse communia (5). Nam cum aut civium suorum aliquis ab hostibus fuisset captus, aut virgo amici nubilis propter

(1) Graeca vox a πάλη, *lucta;* erat autem locus, ubi adolescentes corpus exercerent.

(2) A graeca voce ἆθλος, *certamen*, athletae ii sunt appellati, qui corporis viribus spectaculum ederent.

(3) Vulgo apud nos: *Un bel tacer non fu mai scritto.*

(4) Ital.: *Del suo credito.*

(5) Nec mirum; id enim Pythagoreorum instituto fuerat sanctum ut si quis eorum bona amisisset, ceteri sua cum illo communicarent.

paupertatem collocari non posset, amicorum concilium habebat, et quantum quisque daret pro cuiusque facultatibus imperabat; eamque summam cum fecerat, priusquam acciperet pecuniam, adducebat eum qui quaerebat, ad eos qui conferebant, eique ut ipsi numerarent faciebat; ut ille, ad quem ea res perveniebat, sciret quantum cuique deberet.

IV. Tentata autem eius est abstinentia a Diomedonte cyziceno. Namque is, rogatu Artaxerxis (1), Epaminondam pecunia corrumpendum susceperat. Hic magno cum pondere auri Thebas venit; et Micythum adolescentulum quinque talentis (2) ad suam perduxit voluntatem: quem tum Epaminondas plurimum diligebat. Micythus Epaminondam convenit, et causam adventus Diomedontis ostendit. At ille Diomedonte coram: *Nihil*, inquit, *opus pecunia est. Nam si ea rex vult, quae Thebanis sint utilia, gratis facere sum paratus; sin autem contraria, non habet auri atque argenti satis; namque orbis terrarum divitias accipere nolo pro patriae charitate* (3). *Te, qui me incognitum tentasti, tuique similem existimasti, non miror; tibi ignosco: sed egredere propere, ne alios corrumpas, cum me non potueris. Tu, Micythe, argentum huic redde; nisi id confestim facis, ego te tradam magistratui.* Hunc Diomedon cum rogaret, ut tuto exire, suaque quae attulisset liceret efferre: *Istud*, inquit, *faciam, neque tua causa, sed mea; ne, si tibi sit pecunia adempta, aliquis dicat id ad me ereptum pervenisse, quod delatum accipere noluissem.* A quo cum quaesisset, quo se duci vellet, et ille Athenas di-

(1) Qui Mnemonis cognomine etiam est appellatus.

(2) Ferme 27,500 *franchi.*

(3) Ital.: *Poichè l'amor della patria non mi torrò dal petto per cosa del mondo.*

xisset, praesidium ei dedit, ut eo tuto perveniret; neque vero id satis habuit, sed etiam ut inviolatus in navem ascenderet, per Chabriam atheniensem, de quo supra mentionem fecimus, effecit. Abstinentiae erit hoc satis testimonium. Plurima quidem proferre possemus; sed modus adhibendus est, quoniam uno hoc volumine vitas excellentium virorum complurium concludere constituimus; quorum separatim multis millibus versuum (1) complures scriptores ante nos explicarunt.

V. Fuit etiam disertus, ut nemo Thebanus ei par esset eloquentia, neque minus concinnus in brevitate respondendi, quam in perpetua oratione ornatus (2). Habuit obtrectatorem Meneclidem quemdam, indidem Thebis, adversarium in administranda republica, satis exercitatum in dicendo, ut Thebanum scilicet (3); namque illi genti plus inest virium quam ingenii. Is, quod in re militari florere Epaminondam videbat, hortari solebat Thebanos, ut pacem bello anteferrent, ne illius imperatoris opera desideraretur. Huic ille: *Fallis*, inquit, *verbo cives tuos, quod hos a bello avocas; otii enim nomine servitutem concilias. Nam paritur pax bello. Itaque, qui ea diutina volunt frui, bello exercitati esse debent. Quare* (4), *si principes Graeciae esse vultis, castris est vobis utendum, non palaestra* (5). Idem ille

(1) Latini librorum versus, idest lineas tum poëtica tum prosa oratione numeris notabant, ut eorum modum quodammodo metirentur; praecipue vero ut ne quid in ipsorum operibus excideret, vel spurium irreperet. Versus autem a vertendo dicti, quod superiori linea ad marginem ducta stilum retrorsum verterent, ut insequentem inchoarent, translata, ut in aliis vocibus, ad scripturam pertinentibus, metaphora ex agrorum cultura.

(2) Ital.: *E a forbire un motto non meno acconcio, che a ornare un lungo discorso.*

(3) Cf. Alcibiad. XI et adnot.

(4) Hic a Meneclide ad Thebanos orationem convertit.

(5) In qua pacis tempore ludicrae exercitationes fierent.

Meneclides cum huic obiiceret, quod liberos non haberet, neque uxorem duxisset, maximeque insolentiam, quod sibi Agamemnonis belli gloriam videretur consecutus, at ille, *Desine,* inquit, *Meneclida, de uxore mihi exprobrare; nam nullius in ista re minus uti consilio volo* (1). Habebat enim Meneclides suspicionem adulterii. *Quod autem me Agamemnonem aemulari putas, falleris; namque ille cum universa Graecia vix decem annis unam cepit urbem; ego contra ea una urbe nostra dieque uno totam Graeciam, Lacedaemoniis fugatis, liberavi* (2).

VI. Idem cum in conventum venisset Arcadum (3), petens ut societatem cum Thebanis et Argivis facerent; contraque Callistratus (4), Atheniensium legatus, qui eloquentia omnes eo praestabat tempore, postularet ut potius amicitiam sequerentur Atticorum, et in oratione sua multa (5) invectus esset in Thebanos et Argivos, in eisque hoc posuisset, animadvertere debere Arcadas, quales utraque civitas cives procreasset, ex quibus de ceteris possent iudicare; Argivos enim fuisse Orestem et Alcmaeonem, matricidas (6); Thebis Oedi-

(1) Adde *quam tui.*

(2) Leuctrica pugna.

(3) Hic conventus Megalopoli fiebat, in eumque decem legatorum millia coibant.

(4) Clarus per ea tempora orator, quique sui aemulationem adolescenti adhuc Demostheni fecit.

(5) Graeca loquendi ratio; *κατὰ πολλὰ*, *circa multa*, pro eo quod esset *multum* invectus.

(6) Ut patrum mortem ulciscerentur; ille Agamemnonis a Clytemnestra iugulati, hic Amphiarai, qui, quum septem argivis ducibus contra Thebas et Eteoclem proficiscentibus, lateret, ne se quoque illuc adducerent, ubi occasurum portentis acceperat, ob aureum monile ab Eriphyle uxore Polynici proditus est. Hinc Aligherius:

Almeone a sua madre fe' caro
Parer lo sventurato adornamento.
(Purg. xii, 50 et seq.)

pum natum, qui, cum patrem suum interfecisset, ex matre liberos procreasset: hic in respondendo Epaminondas, cum de ceteris perorasset, postquam ad illa duo opprobria pervenit: *admirari se*, dixit, *stultitiam rhetoris attici, qui non animadverteret innocentes illos natos, domi scelere admisso, cum patria essent expulsi, receptos esse ab Atheniensibus* (1). Sed maxime eius eloquentia eluxit Spartae, legati ante pugnam leuctricam. Quo cum omnium sociorum (2) convenissent legati, coram frequentissimo legationum conventu sic Lacedaemoniorum tyrannidem coarguit, ut non minus illa oratione opes eorum concusserit quam leuctrica pugna. Tum enim perfecit, quod post apparuit, ut auxilio sociorum Lacedaemonii privarentur.

VII. Fuisse patientem, suorumque iniurias ferentem civium, quod se patriae irasci nefas esse duceret, haec sunt testimonia. Cum eum, propter invidiam, cives praeficere exercitui (3) noluissent, duxque esset delectus belli imperitus, cuius errore eo esset deducta illa multitudo militum, ut omnes de salute pertimescerent, quod, locorum angustiis clausi, ab hostibus obsidebantur, desiderari coepta est Epaminondae diligen-

(1) Postquam Oedipus, tetri sui facinoris inconscius, regnum est adeptus, Deorum ira Thebis pestilentia orta est; cuius averiendae causa cum consultum oraculum, et infanda omnia essent aperta, Iocasta vitam suspendio finivit. Oedipus excaecatis luminibus exsecratusque profugit, donec Athenis consedit, expiatusque est, quo postea in asylo Alcmaeon etiam et Orestes confugere, a nostro supra memorati. — Ceterum, quod ad huiusmodi, sophistarum propria, argumenta pertinet, a Callistrato allata, operae pretium est animadvertere, ubi iam loci Atheniensium eloquentia esse tunc temporis, antequam rursus, Demosthenis opera, ad germanam illam et gravem Periclis atque veterum rationem converteretur.

(2) Nempe Argivorum, Eleorum et Arcadum.

(3) Contra Alexandrum, Pherarum tyrannum, qui Pelopidam vinculis interceperat.

tia; erat enim ibi privatus et numero militum. A quo cum peterent opem, nullam adhibuit (1) memoriam contumeliae, et exercitum obsidione liberatum domum reduxit incolumem (2). Neque vero hoc semel fecit, sed saepius. Maxime autem fuit illustre, cum in Peloponnesum exercitum duxisset adversus Lacedaemonios, haberetque collegas duos, quorum alter erat Pelopidas, a. 366
vir fortis ac strenuus. Hic (3) cum criminibus adversariorum omnes in invidiam venissent, ob eamque rem imperium his esset abrogatum, atque in eorum locum alii praetores successissent, Epaminondas populiscito non paruit, idemque ut facerent, persuasit collegis, et bellum, quod susceperat, gessit. Namque animadvertebat, nisi id fecisset, totum exercitum, propter praetorum imprudentiam inscitiamque belli, periturum. Lex erat Thebis, quae morte mulctabat, si quis imperium diutius retinuisset, quam lege praefinitum foret. Hanc Epaminondas cum reipublicae conservandae causa latam videret, ad perniciem civitatis conferre noluit (4), et quatuor mensibus, diutius quam populus iusserat, gessit imperium.

(1) Hoc verbum *adhibere* perperam nonnulli cum simplici *habere* confundunt; illud enim quidpiam maius est et significat, quod habeas, puta *fidem alicui* vel *alicuius rei memoriam*, servare et opportuna occasione re ipsa ostendere; quod quidem particula *ad* significatur. Esset ital.: *Non tenne in ciò memoria dell'insulto patito.*

(2) Etiam sternendis eum viis praeponere cives sui non erubuerunt; tunc autem ille non solum ea contumelia indignatus non est, sed munera dictitans ab iis, qui fungerentur, illustrari, adeo solertem se magistratum egit, ut sordidum illud munus deinceps pro amplissimo haberetur.

(3) Eleganter adverbium, quod locum significat, pro adverbio, quod tempus.

(4) Laudandum quidem hoc consilium civis amantissimi patriae esset, si cives sui omnes totidem Epaminondae fuissent. Sed tunc omnis quoque essent opportunitatis vacuae leges.

VIII. Postquam domum reditum est, collegae eius hoc crimine accusabantur. Quibus ille permisit omnem ut causam in se transferrent, suaque opera factum contenderent, ut legi non obedirent. Qua defensione illis periculo liberatis, nemo Epaminondam responsurum putabat, quod quid diceret non haberet. At ille in iudicium venit; nihil eorum negavit, quae adversarii crimini dabant; omniaque, quae collegae dixerant, confessus est; neque recusavit quominus legis poenam subiret, sed unum ab iis petivit, ut in periculo (1) suo inscriberent: *Epaminondas a Thebanis morte mulctatus est, quod eos coëgit apud Leuctra (2) superare Lacedaemonios, quos, ante se imperatorem, nemo Boeotiorum ausus fuit adspicere in acie; quodque uno proelio non solum Thebas ab interitu retraxit, sed etiam universam Graeciam in libertatem vindicavit, eoque res utrorumque perduxit, ut Thebani Spartam oppugnarent, Lacedaemonii satis haberent, si salvi esse possent; neque prius bellare destitit, quam, Messene* (3) *constituta, urbem eorum obsidione clausit* (4). Haec cum dixisset, risus omnium cum hilaritate coortus est, neque quisquam iudex ausus est de eo ferre suffragium. Sic a iudicio capitis maxima discessit gloria.

a. 363 IX. Hic extremo tempore imperator apud Mantineam (5), cum acie instructa audacius instaret hostes.

(1) In tabulis de damnatione; *periculum* hoc sensu forense vocabulum est.

(2) Boeotiae oppidum inter Thespias et Plateam.

(3) Messenii olim, multis et diuturnis bellis de salute ac libertate cum Lacedaemoniis conflictati, ad extremum in horum servitutem fuerant redacti. Tunc autem, depressis ab Epaminonda Lacedaemoniorum rebus, et Messenii, in libertatem se vindicarunt, et Messene, urbs Messeniae caput, excitata est inter rudera arcis, quae olim in monte Ithome fuerat constituta, atque a Spartanis eversa.

(4) Cf. Agesil. cap. VI.

(5) Arcadiae urbem, recentioribus *Tripolizza* appellatam.

cognitus a Lacedaemoniis, quod in eius unius pernicie patriae sitam putabant salutem, universi in unum impetum fecerunt; neque prius abscesserunt, quam, magna caede facta multisque occisis, fortissime ipsum Epaminondam pugnantem, sparo (1) eminus percussum, concidere viderunt. Huius casu aliquantum retardati sunt Boeotii, neque tamen prius pugna excesserunt, quam repugnantes profligarunt. At Epaminondas, cum animadverteret mortiferum se vulnus accepisse, simulque, si ferrum quod ex hastili in corpore remanserat, extraxisset, animam statim amissurum, usque eo retinuit, quoad renuntiatum est, vicisse Boeotios. Id postquam audivit, *satis*, inquit, *vixi; invictus enim morior*. Tum, ferro extracto, confestim exanimatus est.

X. Hic uxorem nunquam duxit. In quo cum reprehenderetur (quod filios non relinqueret) a Pelopida, qui filium habebat infamem, maleque eum in eo patriae consulere diceret: *Vide*, inquit, *ne tu peius consulas, qui talem ex te natum relicturus sis; neque vero stirps mihi potest deesse. Namque ex me natam relinquo pugnam leuctricam, quae non modo mihi superstes, sed etiam immortalis sit necesse est.* Quo tempore, duce Pelopida, exules Thebas occuparunt, et praesidium Lacedaemoniorum ex arce (2) expulerunt, Epaminondas, quamdiu facta est caedes civium, domo (3) se tenuit; quod neque malos defendere volebat, neque impugnare,

(1) Sparus, si Servio credamus (ad Aen. xi, 682), telum rusticum fuit in modum pedis recurvum, quo frequenter Graeci uterentur.

(2) Ex arce Cadmea a Cadmo conditore appellata, quam Phoebidas occupaverat, Lacedaemoniorum dux, expulsis iis, qui ex adversa essent factione.

(3) Magis ad communem usum *domi* scripsisset; quod in latina lingua reliquum est a casu quodam locativo, quem adhuc in sanscrita lingua invenimus. Sed cum hic casus apud Latinos exoleverit, ablativus pro localivo coeptus est usurpari: hinc hoc loco minime peccat

ne manus suorum sanguine cruentaret; namque omnem civilem victoriam funestam putabat (1). Idem, postquam apud Cadmeam pugnari cum Lacedaemoniis coepit, in primis stetit. Huius de virtutibus vitaque satis erit dictum, si hoc unum adiunxero quod nemo eat inficias: Thebas, et ante Epaminondam natum, et post eiusdem interitum, perpetuo alieno paruisse imperio; contra ea, quamdiu ille praefuerit reipublicae, caput fuisse totius Graeciae. Ex quo intelligi potest unum hominem pluris quam civitatem fuisse.

XVI.

PELOPIDAS.

I. Pelopidas, thebanus, magis historicis (2), quam vulgo notus. Cuius de virtutibus dubito quemadmodum exponam; quod vereor, ne, si res explicare incipiam, non vitam eius enarrare, sed historiam videar scribere; si tantummodo summas attigero, ne rudibus litterarum graecarum minus lucide appareat quantus fuerit ille vir. Itaque utrique rei occurram quantum potero, et medebor cum satietati tum ignorantiae lectorum. Phoebidas, Lacedaemonius, cum exercitum Olynthum duce-

Cornelius, sed latinae linguae usus, quum huiusmodi occurrit vox, *domi* mavult quam *domo*.

(1) Haec sententia penitus animo insidebat Cornelii et omnium augusteae aetatis Romanorum, qui tot civilium bellorum calamitates et funera essent experti.

(2) Intellige eos, qui sunt in historia versati.

ret (1), iterque per Thebas faceret, arcem oppidi, quae Cadmea nominatur, occupavit, impulsu perpaucorum A. C. a. 382 Thebanorum, qui, adversariae factioni quo facilius resisterent, Laconum rebus studebant; idque suo privato, non publico fecit consilio. Quo facto eum Lacedaemonii ab exercitu removerunt, pecuniaque mulctarunt; neque eo magis arcem Thebanis reddiderunt, quod, susceptis inimicitiis, satius ducebant eos obsideri quam liberari. Nam post peloponnesium bellum, Athenasque devictas, cum Thebanis sibi rem esse existimabant, et eos esse solos, qui adversus resistere auderent. Hac mente amicis suis summas potestates dederant; alterius factionis principes partim interfecerant, alios in exilium eiecerant: in quibus Pelopidas hic, de quo scribere exorsi sumus, pulsus, patria carebat.

II. Hi omnes fere Athenas se contulerant, non quo sequerentur otium, sed ut quemque ex proximo locum sors obtulisset, eo patriam recuperare niterentur (2). Itaque, cum tempus est visum rei gerendae, communiter cum his, qui Thebis idem sentiebant, diem delegerunt, ad inimicos opprimendos civitatemque liberandam, eum, quo maximi magistratus simul consueverant epulari (3). Magnae saepe res non ita magnis copiis sunt gestae: sed profecto nunquam ab tam tenui initio tantae opes sunt profligatae. Nam duodecim adolescentuli coierunt, ex his qui exilio erant mulctati, cum omnino non essent amplius centum, qui tanto se offerreut periculo; qua paucitate percussa est Lacedaemoniorum

(1) Ut hanc Thraciae urbem ab Amynta Macedonum rege tueretur.

(2) Ital.: *Ma perchè, offerendosi il come, potessero, sul luogo essendo, tentar di riavere la patria.*

(3) Nempe diem Veneri sacrum, quo polemarchi se se a magistratu abdicantes simul epularentur.

potentia. Hi enim non magis adversariorum factioni, quam Spartanis, eo tempore bellum intulerunt, qui principes erant totius Graeciae. Quorum imperii maiestas, neque ita multo post, leuctrica pugna, ab hoc initio perculsa, concidit. Illi igitur duodecim, quorum dux erat Pelopidas, cum Athenis interdiu exissent, ut, vesperascente coelo, Thebas possent pervenire, cum canibus venaticis exierunt, retia ferentes, vestitu agresti, quo minore suspicione facerent iter. Qui cum tempore ipso, quo studuerant, pervenissent, domum Charonis devenerunt, a quo et tempus et dies erat datus.

III. Hoc loco libet interponere, etsi seiunctum ab re proposita est, nimia fiducia quantae calamitati soleat esse. Nam magistratuum thebanorum statim ad aures pervenit, exules in urbem devenisse. Id illi, vino epulisque dediti (1), usque eo despexerunt, ut ne quaerere quidem de tanta re laborarint. Accessit etiam, quod magis aperiret eorum dementiam. Allata est enim epistola Athenis, ab Archia hierophante (2), uni ex his, Archiae, qui tum maximum magistratum Thebis obtinebat, in qua omnia de profectione exulum perscripta erant: quae cum iam accubanti in convivio esset data, sicut erat signata, sub pulvinum subiiciens; *in crastinum*, inquit, *differo res severas*. At illi omnes, cum iam nox processisset, vinolenti ab exulibus, duce Pelopida, sunt interfecti. Quibus rebus confectis, vulgo ad arma libertatemque vocato, non solum qui in urbe erant, sed etiam undique ex agris concurrerunt; prae-

(1) Utpote festo Veneris die.

(2) Hierophanta, a ἱερός, *sacer*, et φαίνω, *monstro*, vel φημί, *dico*, sacris Eleusiniae Cereris praeerat, atque eadem Athenis dignitate habebatur, qua pontifex maximus apud Romanos.

sidium Lacedaemoniorum ex arce pepulerunt, patriam
obsidione liberaverunt. Auctores Cadmeae occupandae
partim occiderunt, partim in exilium eiecerunt.

IV. Hoc tam turbido tempore, ut supra docuimus, a. 378
Epaminondas, quoad cum civibus dimicatum est, domi
quietus fuit (1). Itaque haec liberandarum Thebarum
propria laus est Pelopidae: ceterae fere omnes com-
munes cum Epaminonda. Namque leuctrica pugna, im-
peratore Epaminonda, hic fuit dux delectae manus (2),
quae prima phalangem prostravit Laconum. Omnibus
praeterea periculis affuit: sicut, Spartam cum oppu-
gnavit (3), alterum tenuit cornu; quoque Messena ce-
lerius restitueretur, legatus in Persas est profectus (4).
Denique haec fuit altera (5) persona Thebis, sed ta-
men secunda, ita ut proxima esset Epaminondae.

V. Conflictatus autem est cum adversa fortuna: nam
et initio, sicut ostendimus, exul patria caruit; et cum
Thessaliam (6) in potestatem Thebanorum cuperet re-
digere, legationisque iure satis tectum se arbitraretur,
quod apud omnes gentes sanctum esse consuesset, a
tyranno Alexandro Pheraeo, simul cum Ismenia com- a. 368
prehensus, in vincula coniectus est. Hunc Epaminon-
das recuperavit, bello persequens Alexandrum. Post a. 367

(1) Cf. Epam. cap. x.

(2) Sacram cohortem intellige, quae trecentis constaret sacramento adstrictis, ac vincere vel mori paratis.

(3) Cf. Epam. cap. viii.

(4) Spartani enim et ipsi ad regem miserant; quorum a legatione, cum sibi et Messeniorum rebus metuerent Thebani, factum ut eodem Pelopidam deputarent.

(5) *Alter* proprie usurpatur quum de duobus tantummodo sermo sit; *secundus* quum de pluribus. Hinc Cornelius hoc loco sibi vult, Pelopidam cum Epaminonda bina Thebarum lumina fuisse. ital.: *Egli finalmente fu l'altro dei grandi uomini, che Tebe avesse.*

(6) Quae, inter complures regulos distracta et oppressa, ceterorum iamdiu Graecorum opem coeperat implorare.

id factum, nunquam is animo placari potuit in eum, a quo erat violatus. Itaque persuasit Thebanis, ut subsidio Thessaliae proficiscerentur, tyrannosque eius expellerent. Cuius belli cum ei summa esset data, eoque cum exercitu profectus esset, non dubitavit, simul ac conspexit hostem, confligere. In quo proelio, Alexandrum ut animadvertit, incensus ira, equum in eum concitavit, proculque digressus a suis, coniectu te-
a. 364 lorum confossus, cecidit. Atque hoc secunda victoria accidit; nam iam inclinatae erant tyrannorum copiae. Quo facto, omnes Thessaliae civitates interfectum Pelopidam coronis aureis et statuis aeneis, liberosque eius multo agro donarunt.

XVII.

AGESILAUS.

I. Agesilaus, lacedaemonius, cum a ceteris scriptoribus, tum eximie a Xenophonte socratico (1) collaudatus est; eo enim usus est familiarissime. Hic primum de regno cum Leotychide, fratris filio, habuit contentionem. Mos est enim a maioribus Lacedaemoniis traditus, ut duos haberent semper reges, nomine magis, quam imperio (2), ex duabus familiis Procli et Eurysthenis, qui principes ex progenie Herculis, Spar-

(1) Sic appellato, quod Socratis et disciplina et amicitia usus est.

(2) Re enim vera imperium penes quinqueviros sive ephoros erat, eodem plane pacto, quo Venetorum ducis potestas decemvirorum auctoritate continebatur.

tae reges fuerunt (1). Harum ex altera in alterius familiae locum fieri non licebat; itaque utraque suum retinebat ordinem. Primum ratio habebatur, qui maximus natu esset ex liberis eius, qui regnans decessisset: sin is virilem sexum non reliquisset, tum deligebatur, qui proximus esset propinquitate. Mortuus erat Agis rex, A. C. a. 400
frater Agesilai: filium reliquerat Leotychiden, quem ille vivens non agnorat (2); eumdem moriens suum esse dixerat. Is de honore regni cum Agesilao suo patruo contendit: neque id quod petivit consecutus est; nam, Lysandro suffragante, homine, ut ostendimus supra, factioso, et his temporibus potente, Agesilaus antelatus est.

II. Hic, simul atque imperii potitus est, persuasit a. 396
Lacedaemoniis, ut exercitum emitterent in Asiam, bellumque regi (3) facerent; docens, satius esse in Asia quam in Europa dimicare. Namque fama exierat, Artaxerxem comparare classem, pedestresque exercitus, quos in Graeciam mitteret. Data potestate, tanta celeritate usus est, ut prius in Asiam cum copiis pervenerit, quam regii satrapae eum scirent profectum; quo factum est, ut omnes imparatos imprudentesque offenderet. Id ut cognovit Tissaphernes, qui summum imperium tum inter praefectos habebat regios, inducias a Lacone (4) petivit, simulans se dare operam, ut La-

(1) Anno circiter ante Christum natum MCXXIV, Dorienses, Thessaliae populi, Peloponnesum invaserant, ducibus Temeno, Cresphonte et Aristodemo ex familia Herculis, quae quondam ab Eurystheo pulsa, apud eam gentem confugerat. Priores illi duo Argolide et Messenia potiti sunt; Aristodemus, quum in bello cecidisset, Laconiam Proclo et Eurystheni liberis reliquit, unde Proclidarum et Eurystenidarum familiae nactae sunt nomen.

(2) Rei caussas affert Plutarchus in vita Lysandri.

(3) Regi Persarum Artaxerxi Mnemoni.

(4) Intellige: ab Agesilao. Proprie Lacones erant veterum cultorum

cedaemoniis cum rege conveniret, re autem vera ad copias comparandas: easque impetravit trimestres. Iuravit autem uterque, se sine dolo inducias conservaturum: in qua pactione summa fide mansit Agesilaus; contra ea Tissaphernes nihil aliud quam bellum comparavit. Id etsi sentiebat Laco, tamen iusiurandum servabat *multumque in eo consequi se*, dicebat, *quod Tissaphernes periurio suo, et homines suis rebus abalienaret, et deos sibi iratos redderet; se autem, servata religione, confirmare exercitum, cum animadverteret, deorum numen facere secum* (1), *hominesque sibi conciliare amiciores, quod his studere consuessent, quos conservare fidem viderent.*

III. Postquam induciárum praeteriit dies, barbarus, non dubitans, quod ipsius erant plurima domicilia in Caria (2), et ea regio his temporibus multo putabatur locupletissima, eo potissimum hostes impetum facturos, omnes suas copias eo contraxerat. At Agesilaus in Phrygiam (3) se convertit, eamque prius depopulatus est, quam Tissaphernes usquam se moveret. Magna praeda militibus locupletatis, Ephesum (4) hiematum exercitum reduxit: atque ibi officinis armorum institutis, magna industria bellum apparavit; et, quo studiosius armarentur insigniusque ornarentur, praemia proposuit, quibus donarentur, quorum egregia in ea re fuisset industria. Fecit idem in exercitationum ge-

genus, qui a Doriensibus subacti, non servi, sed tamen infra illorum dignitatem habebantur, qui Spartiatae proprio nomine appellarentur; sed hoc discrimen non ubique servatum.

(1) Ital.: *Vedendo over dalla sua gli Dei*, etc.

(2) Plurimae possessiones; Caria autem fuit Asiae minoris provincia inter Glaurum et Caystricum sinum.

(3) Asiae minoris provinciam, Cariae superiorem.

(4) Ioniorum urbs fuit in Asia minore ad ostium Caystri, Dianae templo maxime insignis.

neribus, ut, qui ceteris praestitissent, eos magnis afficeret muneribus. His igitur rebus effecit, ut et ornatissimum et exercitatissimum haberet exercitum. Huic cum tempus esset visum copias extrahere ex hibernaculis, vidit, si, quo esset iter facturus, palam pronunciasset, hostes non credituros, aliasque regiones praesidiis occupaturos, nec dubitaturos aliud esse pacturum ac pronunciasset. Itaque, cum ille Sardas(1) se iturum dixisset, Tissaphernes eamdem Cariam defendendam putavit. In quo cum eum opinio fefellisset, victumque se vidisset consilio, sero suis praesidio profectus est. Nam, cum illo venisset, iam Agesilaus, multis locis expugnatis, magna erat praeda potitus. Laco autem, cum videret hostes equitatu superare, numquam in campo sui fecit potestatem (2), et his locis manum conseruit, quibus plus pedestres copiae valerent. Pepulit ergo, quotiescumque congressus est, multo maiores adversariorum copias; et sic in Asia versatus est, ut omnium opinione victor duceretur.

IV. Hic cum iam animo meditaretur proficisci in Persas, et ipsum regem adoriri, nuncius ei domo venit, ephororum iussu, bellum Athenienses et Boeotios indixisse Lacedaemoniis; quare venire ne dubitaret. In hoc non minus eius pietas suspicienda est, quam virtus bellica: qui, cum victori praeesset exercitui, maximamque haberet fiduciam regni Persarum potiundi, tanta modestia dicto audiens fuit iussis absentium magistratuum, ut si privatus in comitio (3) esset Spartae. Cuius exemplum utinam imperatores nostri

(1) Que fuit urbs Lydiae caput, quamdiu lydorum regum potentia pedibus stetit.
(2) Idest: nunquam in planitie pugnandi copiam fecit.
(3) Ubi magistratuum edicta ad populi coronam recitarentur.

sequi voluissent (1)! Sed illuc redeamus. Agesilaus opulentissimo regno praeposuit bonam existimationem, multoque gloriosius duxit, si institutis patriae paruisset, quam si bello superasset Asiam. Hac igitur mente Hellespontum copias traiecit; tantaque usus est celeritate, ut, quod iter Xerxes anno vertente confecerat, hic transierit triginta diebus. Cum iam haud ita longe abesset a Peloponneso, obsistere ei conati sunt Athenienses et Boeotii, ceterique eorum socii apud Coroneam (2); quos omnes gravi proelio vicit. Huius victo-
a. 395 riae vel maxima fuit laus, quod, cum plerique ex fuga se in templum Minervae coniecissent, quaereretur-que ab eo quid his fieri vellet; etsi aliquot vulnera acceperat eo proelio, et iratus videbatur omnibus, qui adversus arma tulerant, tamen antetulit irae religionem, et eos vetuit violari. Neque hoc solum in Graecia fecit, ut templa Deorum sancta haberet, sed etiam apud barbaros summa religione omnia simulacra arasque conservavit. Itaque praedicabat, *mirari se non sacrilegorum numero haberi, qui supplicibus eorum nocuissent, aut non gravioribus poenis affici, qui religionem minuerent, quam qui fana spoliarent.*

a. 391 V. Post proelium, collatum est omne bellum circa Corinthum (3); ideoque corinthium est appellatum. Hic cum una pugna decem millia hostium, Agesilao

(1) Numquam enim exercitus, quos Marius, Sylla, Pompeius, Caesar, Antonius et postremus Octavius, ductando contra senatus decreta, privatos quodammodo fecerant, in id servitutis rem Romanorum publicam coniecissent.

(2) Boeotiae urbem haud procul a Copai lacu, ad Lybethrii montis radices.

(3) Athenienses auctores Corinthiis fuerant, ut eos ex urbe expellerent, qui e Spartanorum essent factione; Spartani bellum pro iis suscepere: itaque tota Graecia hoc incendio conflagravit, donec pax est constituta, cui ab Antalcida auctore factum est nomen.

duce, cecidissent, eoque facto opes adversariorum debilitatae viderentur, tantum abfuit ab insolentia gloriae, ut commiseratus sit fortunam Graeciae, quod tam multi a se victi vitio (1) adversariorum concidissent: namque illa multitudine, si sana mens esset, Graeciae supplicium Persas dare potuisse (2). Idem cum adversarios intra moenia compulisset, et ut Corinthum oppugnaret, multi hortarentur, negavit id suae virtuti convenire: *se enim eum esse*, dixit, *qui ad officium peccantes redire cogeret, non qui urbes nobilissimas expugnaret Graeciae. Nam si*, inquit, *eos extinguere voluerimus, qui nobiscum adversus barbaros steterunt, nosmetipsi nos expugnaverimus, illis* (3) *quiescentibus; quo facto sine negotio, cum voluerint, nos oppriment.*

VI. Interim accidit illa calamitas apud Leuctra Lacedaemoniis, quo ne proficisceretur, cum a plerisque ad exeundum premeretur, ut si de exitu divinaret, exire noluit. Idem, cum Epaminondas Spartam oppugnaret, essetque sine muris (4) oppidum, talem se imperatorem praebuit, ut eo tempore omnibus apparuerit, nisi ille fuisset, Spartam futuram non fuisse. In quo quidem discrimine celeritas eius consilii saluti fuit universis: nam cum quidam adolescentuli, hostium adventu perterriti, ad Thebanos transfugere vellent, et locum extra urbem editum cepissent, Agesilaus, qui perniciosissimum fore videret, si animadversum esset, quemquam ad hostes transfugere conari, cum suis eo venit, atque, ut si bono animo fecissent, laudavit consilium eorum, quod eum locum occupassent, et se id

(1) Ital.: *Per l'acciecamento della parte opposta.*
(2) Intellige: fieri potuisse, ut Persarum opes frangerentur a Graecis.
(3) Nempe barbaris.
(4) Quod Lycurgus civium pectora voluerat Spartae pro moenibus esse.

quoque fieri debere animadvertisse (1). Sic adolescentulos simulata laudatione recuperavit et adiunctis de suis comitibus locum tutum reliquit. Namque illi, aucto numero eorum qui expertes erant consilii, commovere se non sunt ausi; eoque libentius, quod latere arbitrabantur quae cogitarant.

VII. Sine dubio post leuctricam pugnam Lacedaemonii se nunquam refecerunt, neque pristinum imperium recuperarunt: cum interim Agesilaus non destitit quibuscumque rebus posset patriam iuvare: nam cum praecipue Lacedaemonii indigerent pecunia, ille omnibus, qui a rege defecerant (2), praesidio fuit; a quibus magna donatus pecunia, patriam sublevavit. Atque in hoc illud in primis fuit admirabile; cum maxima munera ei ab regibus, et dynastis, civitatibusque, conferrentur, nihil unquam in domum suam contulit; nihil de victu, nihil de vestitu Laconum mutavit. Domo eadem fuit contentus, qua Eurysthenes, progenitor maiorum suorum, fuerat usus: quam qui intrarat, nullum signum libidinis, nullum luxuriae videre poterat; contra ea, plurima patientiae atque abstinentiae; sic enim erat instructa, ut nulla in re differret a cuiusvis inopis atque privati.

VIII. Atque hic tantus vir, ut naturam fautricem habuerat in tribuendis animi virtutibus, sic maleficam nactus est in corpore fingendo. Nam et statura fuit humili, et corpore exiguo, et claudus altero pede. Quae res etiam nonnullam afferebat deformitatem: atque ignoti (3), faciem eius cum intuerentur, con-

(1) Ital.: *E di questo aver l'uopo conosciuto egli pure.*

(2) Ut Asiae minoris praefecti, Mausolus Cariae rex, Taco Aegyptiorum.

(3) Ital.: *E chi di lui non sapeva ecc.*

temnebant: qui autem virtutem noverant, non poterant admirari satis. Quod ei usu venit, cum, annorum octoginta, subsidio Thaco in Aegyptum ivisset, et in acta (1) cum suis accubuisset sine ullo tecto, a. 362
stratumque haberet tale, ut terra tecta esset stramentis, neque huc amplius quam pellis esset iniecta, eodemque comites omnes accubuissent, vestitu humili atque obsoleto, ut eorum ornatus non modo in his regem neminem significaret, sed hominis non beatissimi suspicionem praeberet. Huius de adventu fama cum ad regios (2) esset perlata, celeriter munera eo cuiusque generis sunt allata. His quaerentibus Agesilaum, vix fides facta est, unum esse ex his, qui tum accubabant. Qui cum regis verbis (3), quae attulerant, dedissent, ille praeter vitulina et huiusmodi genera obsonii, quae praesens tempus desiderabat, nihil accepit; unguenta, coronas, secundamque mensam (4) servis dispertiit; cetera referri iussit. Quo facto eum barbari magis etiam contemserunt, quod eum, ignorantia bonarum rerum, illa potissimum sumsisse arbitrabantur. Hic cum ex Aegypto reverteretur, donatus a rege Nectanabide (5) ducentis viginti talentis (6), quae ille muneri populo suo (7) daret, venissetque in portum, qui Menelai vocatur (8), iacens inter Cyrenas

(1) Graeca vox (ἀκτή), quam pro *littore* etiam a Cicerone et Virgilio usurpatam videmus.

(2) Intellige praefectos regis Aegyptii.

(3) Ital.: *Da parte del re.*

(4) Quae fructibus et levioribus cibis constaret, ad elegantiam non ad necessitatem.

(5) Namque a Thaco, a quo contemptus est, Agesilaus ad hunc desciverat, qui Aegypti regno potitus est.

(6) Ferme 1,210,000 *franchi.*

(7) Nempe Spartanis.

(8) Propterea quod ad illum procellis iactatus appulerit in reditu a Troia.

et Aegyptum, in morbum implicitus decessit. Ibi eum
a. 362 amici, quo Spartam facilius perferre possent (1), quod mel non habebant, cera circumfuderunt, atque ita domum retulerunt.

XVIII.

EUMENES.

I. Eumenes, cardianus (2). Huius si virtuti par data esset fortuna, non ille quidem maior fuisset, sed multo illustrior, atque etiam honoratior: quod magnos homines virtute metimur, non fortuna (3). Nam cum aetas eius incidisset in ea tempora, quibus Macedones florerent, multum ei detraxit, inter eos viventi, quod alienae erat civitatis; neque aliud huic defuit quam generosa stirps. Etsi ille domestico summo genere erat (4), tamen Macedones eum sibi aliquando anteponi indigne ferebant: neque tamen non patiebantur; vincebat enim omnes cura, vigilantia, patientia, calliditate et celeritate ingenii. Hic peradolescentulus ad amicitiam accessit Philippi, Amyntae filii, brevique tempore in intimam pervenit familiaritatem: fulgebat enim iam in adolescentulo indoles virtutis. Itaque eum habuit ad manum scribae loco: quod multo apud Graios

(1) Nec in itinere tabe corrumperetur.

(2) Cardia urbs fuit in thracia Chersoneso ad sinu Melan.

(3) Dignissima historici nostri sententia, quae tamen apud homines non inani quidem iactatione verborum, sed rerum usu celebranda maxime esset.

(4) Ital.: *Benchè fosse tra' suoi di non bassi natali.*

honorificentius est quam apud Romanos. Nam apud nos, revera sicut sunt, mercenarii scribae existimantur; at apud illos contrario, nemo ad id officium admittitur, nisi honesto loco, et fide et industria cognita, quod necesse est omnium consiliorum eum esse participem. Hunc locum tenuit amicitiae apud Philippum annos septem. Illo interfecto, eodem gradu fuit apud Alexandrum annos tredecim. Novissimo tempore, praefuit etiam alteri equitum alae, quae Hetaerice (1) appellabatur. Utrique autem in consilio semper adfuit, et omnium rerum habitus est particeps.

II. Alexandro Babylone mortuo, cum regna singulis familiaribus dispertirentur, et summa rerum tradita esset tuenda eidem, cui Alexander moriens annulum suum dederat, Perdiccae; ex quo omnes coniecerant eum regnum ei commendasse, quoad liberi eius in suam tutelam pervenissent: aberant enim Craterus et Antipater, qui antecedere hunc videbantur; mortuus erat Hephaestio, quem unum Alexander, quod facile intelligi posset, plurimi fecerat (2): hoc tempore data est Eumeni Cappadocia, sive potius dicta; nam tum in hostium erat potestate (3). Hunc sibi Perdiccas adiunxerat magno studio, quod in homine fidem et industriam magnam videbat; non dubitans, si eum pellexisset, magno usui fore sibi in his rebus, quas apparabat. Cogitabat enim, quod fere omnes in magnis imperiis concupiscunt, omnium partes corripere A. C. a. 324

(1) Graeco vocabulo (ἑταιρικὴ) ab ἑταῖρος, *amicus:* illa enim equitatus ala, amicis constabat inter se sacramento devinctis.

(2) Diligentior in hac nimis prolixa periodo ordo desideratur; grammatica tamen ratio constat, si verba *hoc tempore* referas ad particulam *cum*.

(3) Provincia fuit Asiae minoris supra Ciliciam; *dicta* autem, magis quam *data* est, quod eam tunc hostis Ariarathes rex occuparet.

atque complecti. Neque vero hoc ille solus fecit, sed ceteri quoque omnes, qui Alexandri fuerant amici. Primus Leonnatus Macedoniam praeoccupare destinaverat. Is multis magnis pollicitationibus persuadere Eumeni studuit, ut Perdiccam desereret, ac secum faceret societatem. Cum perducere eum non posset, interficere conatus est; et fecisset, nisi ille clam noctu ex praesidiis eius effugisset.

III. Interim conflata sunt illa bella, quae ad internecionem, post Alexandri mortem gesta sunt, omnesque concurrerunt ad Perdiccam opprimendum. Quem etsi infirmum videbat, quod unus omnibus resistere cogebatur, tamen amicum non deseruit, neque salutis quam fidei fuit cupidior. Praefecerat eum Perdiccas ei parti Asiae, quae inter Taurum montem iacet atque Hellespontum (1), et illum unum opposuerat Europaeis adversariis. Ipse Aegyptum oppugnatum adversus Ptolemaeum (2) erat profectus. Eumenes, cum neque magnas copias neque firmas haberet, quod inexercitatae et non multo ante erant contractae; adventare autem dicerentur Hellespontumque transiisse Antipater et Craterus magno cum exercitu Macedonum, viri cum claritate tum usu belli praestantes (Macedones vero milites ea tunc erant fama, qua nunc Romani feruntur: etenim semper habiti sunt fortissimi, qui summam imperii potirentur); Eumenes (3) intelligebat, si copiae suae cognossent, adversus quos ducerentur, non modo non ituras, sed simul cum

(1) Nempe Armeniae, Ciliciae et Cappadociae.

(2) Filius hic Lagi, ex humili militiae genere inter primos Alexandri duces adscitus est; illoque mortuo Aegyptum occupavit, successoresque regni Lagidas a patre, Ptolemaeos a se nominavit.

(3) Per ἐπανάληψιν (repetitionem) iterum Eumenis nomen commemorat longa aliarum rerum interpositione obliteratum.

nuncio dilapsuras. Itaque hoc eius fuit prudentissimum consilium, ut deviis itineribus milites duceret, in quibus vera audire non possent, et his persuaderet se contra quosdam barbaros proficisci. Itaque tenuit hoc propositum, et prius in aciem exercitum eduxit, proeliumque commisit, quam milites sui scirent cum quibus arma conferrent. Effecit etiam illud, locorum praeoccupatione, ut equitatu potius dimicaret, quo plus valebat, quam peditatu, quo erat deterior.

IV. Quorum acerrimo concursu cum magnam partem diei esset pugnatum, cadit Craterus dux, et Neoptolemus, qui secundum locum imperii tenebat. Cum hoc concurrit ipse Eumenes. Qui cum inter se complexi in terram ex equis decidissent, ut facile intelligi posset inimica mente contendisse, animoque magis etiam pugnasse quam corpore, non prius distracti sunt quam alterum anima reliquerit. Ab hoc aliquot plagis Eumenes vulneratur: neque eo magis ex proelio excessit, sed acrius hostes institit. Hic (1), equitibus profligatis, interfecto duce Cratero, multis praeterea et maxime nobilibus captis, pedestris exercitus, quod in ea loca erat deductus, ut invito Eumene elabi non posset, pacem ab illo petiit. Quam cum impetrasset, in fide non mansit; et se, simul ac potuit, ad Antipatrum recepit. Eumenes Craterum ex acie semianimem elatum recreare studuit (2). Cum id non posset, pro hominis dignitate, proque pristina amicitia (namque illo usus erat, Alexandro vivo, familiariter) amplo funere extulit, ossaque in Macedoniam uxori eius ac liberis remisit.

V. Haec dum apud Hellespontum geruntur, Perdic-

a. 321

(1) Intellige *tum*.
(2) Ital.· *Si studiò di richiamare alla vita.*

cas apud flumen Nilum interficitur a Seleuco et Anti-
a. 322 gono (1): rerumque summa ad Antipatrum defertur. Hic, qui deseruerant, exercitu suffragium ferente (2), capitis absentes damnantur: in his Eumenes. Hac ille perculsus plaga non succubuit, neque eo secius bellum administravit. Sed exiles res animi magnitudinem, etsi non frangebant, tamen imminuebant. Hunc persequens Antigonus, cum omni genere copiarum abundaret, saepe in itineribus vexabatur (3), neque unquam ad manum accedere (4) licebat, nisi his locis quibus multis possent pauci resistere. Sed extremo tempore, cum consilio capi non posset, multitudine circumventus est. Hinc (5) tamen, multis suis amissis, se expedivit et in
a. 321 castellum Phrygiae, quod Nora (6) appellatur, confugit. In quo cum circumsederetur, et vereretur ne uno loco manens equos militares perderet, quod spatium non esset agitandi; callidum fuit eius inventum, quemadmodum stans iumentum calefieri exercerique posset, quo libentius et cibo uteretur, et a corporis motu non removeretur. Substringebat caput loro altius, quam ut prioribus pedibus plane terram posset attingere, deinde post verberibus cogebat exsultare et calces remittere: qui motus non minus sudorem excutiebat, quam si in spatio decurreret (7). Quo factum est, quod

(1) Quorum, post Alexandri mortem, alter Syria et Babylonia potitus est, alter praefuit Lyciae et Phrygiae maiori.

(2) Namque Macedones in eo tumultu, qui Alexandri mortem est consecutus rursus illud sibi ius vindicaverant, quo ante Philippum « de capitalibus rebus vetusto Macedonum more exercitus inquirebat» ut ait Iustinus.

(3) Ab Eumene, qui insidiis et velitationibus extremum hostium agmen carperet.

(4) ital.: *Venir alle mani.*

(5) Ital.: *Da queste strette.*

(6) In finibus Lycaoniae et Phrygiae, si Plutarcho credamus.

(7) Verbum militare, quo venirent apud Latinos, quae nos appellamus *passeggiate militari, fazioni* etc.

omnibus mirabile est visum, ut iumenta aeque nitida ex castello educeret, cum complures menses in obsidione fuisset, ac si in campestribus ea locis habuisset. In hac conclusione (1), quotiescumque voluit, apparatum et munitiones Antigoni alias incendit, alias disiecit. Tenuit autem se uno loco quamdiu fuit hiems; sed quod castra sub dio habere non poterat, et ver appropinquabat, simulata deditione, dum de conditionibus tractat, praefectis Antigoni imposuit (2), seque ac suos omnes extraxit incolumes.

VI. Ad hunc Olympias, mater quae fuerat Alexandri, cum litteras et nuncios misisset in Asiam, consultum, *utrum repetitum Macedoniam veniret* (nam tum in Epiro habitabat (3)) *et eas res occuparet:* huic ille primum suasit, *ne se moveret, et exspectaret quoad Alexandri filius* (4) *regnum adipisceretur; sin aliqua cupiditate raperetur in Macedoniam, omnium iniuriarum oblivisceretur et in neminem acerbiore uteretur imperio.* Horum nihil ea fecit. Nam et in Macedoniam profecta est, et ibi crudelissime se gessit. Petivit autem ab Eumene absente, *ne pateretur Philippi domus et familiae inimicissimos stirpem quoque interimere, ferretque opem liberis Alexandri: quam veniam si sibi daret* (5) *quamprimum exercitus pararet, quos sibi subsidio adduceret: id quo facilius faceret, se omnibus praefectis, qui in officio manebant, misisse litteras, ut*

(1) Ital.: *In queste strette dell'assedio.*

(2) Eos decepit; *imponere* enim per ellipsin dicitur de eo, qui alicui dolum, seu, ut comici aiunt, clitellas imponit. Quare videmus, hanc loquendi rationem, in subalpina quoque dialecto frequentatam, germanam esse latinam, eosque perperam facere, qui, ubi ea inter italice scribendum utaris, gallicismum illico factum esse conclamant.

(3) In regno paterno; nam Neoptolemi, Epiri regis, erat filia.

(4) Qui e Roxane, Darii filia, post Alexandri mortem natus est.

(5) Ital: *F se le fosse di questo cortese.*

ei parerent eiusque consiliis uterentur. His rebus Eumenes permotus satius duxit, si ita tulisset fortuna, perire, bene meritis referentem gratiam, quam ingratum vivere.

VII. Itaque copias contraxit, bellum adversum Antigonum comparavit. Quod una erant Macedonum complures nobiles, in his Peucestes, qui corporis custos fuerat Alexandri (1), tum autem obtinebat Persidem; et Antigenes, cuius sub imperio phalanx erat Macedonum (2), invidiam verens, quam tamen effugere non potuit, si potius ipse alienigena summi imperii potiretur, quam alii Macedonum quorum ibi erat multitudo: in principiis (3) nomine Alexandri statuit tabernaculum; in eoque sellam auream cum sceptro ac diademate iussit poni, eoque omnes quotidie convenire, ut ibi de summis rebus consilia caperentur; credens, minore se invidia fore, si specie imperii nominisque simulatione Alexandri bellum videretur administrare. Quod et fecit (4). Nam cum non ad Eumenis principia, sed ad regia conveniretur, atque ibi de rebus deliberaretur, quodammodo latebat, cum tamen per eum unum gererentur omnia.

VIII. Hic in Paraetacis (5) cum Antigono conflixit, non acie instructa, sed in itinere; eumque male acceptum (6) in Mediam hiematum coëgit redire. Ipse in finitima regione Persidis hiematum copias divisit, non

(1) Septem omnino hi corporis custodes erant, eaque amplissima dignitas habebatur.

(2) Non tota phalanx, sed ea pars quae ἀργυρασπίδων ab argenteis clypeis est appellata.

(3) Principia locus vel tentorium erat, in quo vexilla conderentur, et duces deliberaturi convenirent.

(4) Ital.: *E così fu*.

(5) Idest in Paraetacene, quae est superioris Persidis regio.

(6) Ital.: *Mal concio*.

ut voluit, sed ut militum id cogebat voluntas. Namque illa phalanx Alexandri Magni, quae Asiam peragrarat, deviceratque Persas, inveterata cum gloria, tum etiam licentia, non parere se ducibus, sed imperare postulabat; ut nunc veterani faciunt nostri (1). Itaque periculum est, ne faciant quod illi fecerunt sua intemperantia nimiaque licentia, ut omnia perdant, neque minus eos, cum quibus steterint, quam adversus quos fecerint. Quod si quis illorum veteranorum legat facta, paria horum cognoscat, neque rem ullam, nisi tempus, interesse iudicet. Sed ad illos revertar. Hiberna sumserant, non ad usum belli, sed ad ipsorum luxuriam; longeque inter se discesserant. Hoc Antigonus cum comperisset, intelligeretque se parem non esse paratis adversariis, statuit, aliquid sibi consilii novi esse capiendum. Duae erant viae, qua (2) ex Medis (3), ubi ille hiemabat, ad adversariorum hibernacula posset perveniri: quarum brevior per loca deserta, quae nemo incolebat propter aquae inopiam; ceterum dierum erat fere decem: illa autem, qua omnes commeabant, altero tanto longiorem habebat anfractum, sed erat copiosa, omniumque rerum abundans. Hac si proficisceretur, intelligebat, prius adversarios rescituros de suo adventu, quam ipse tertiam partem confecisset itineris: sin per loca sola contenderet, sperabat se imprudentem hostem oppressurum. Ad hanc rem conficiendam imperavit quam plurimos utres atque etiam culleos comparari; post haec

(1) Qui non iam senatui et patriae auctoritati obtemperarent, sed se et leges in ense ferre solerent.

(2) Adverbialiter, pro eo quod esset *quibus*.

(3) Idest ex Media, superioris Asiae regione, in meridionali maris Caspii ora.

pabulum; praeterea cibaria cocta dierum decem; utque quam minime fieret ignis in castris. Iter quod habebat omnes celat.

IX. Sic paratus, qua constituerat proficiscitur. Dimidium fere spatium confecerat, cum ex fumo castrorum eius suspicio allata est ad Eumenem, hostem appropinquare. Conveniunt duces; quaeritur quid opus sit facto. Intelligebant omnes, tam celeriter copias ipsorum contrahi non posse (1), quam Antigonus affuturus videbatur. Hic, omnibus titubantibus, et de rebus summis desperantibus, Eumenes ait: *Si celeritatem velint adhibere, et imperata facere, quod ante non fecerint, se rem expediturum. Nam quod diebus quinque hostis transire posset, se effecturum, ut non minus totidem dierum spatio retardaretur. Quare circumirent, suas quisque copias contraheret.* Ad Antigoni autem refraenandum impetum, tale capit consilium. Certos (2) mittit homines ad infimos montes, qui obvii erant itineri adversariorum; hisque praecepit, ut prima nocte, quam latissime possint, ignes faciant quam maximos (3); atque hos secunda vigilia (4) minuant; tertia perexiguos reddant; et, adsimulata castrorum consuetudine, suspicionem iniiciant hostibus his locis esse castra, ac de eorum adventu esse praenuntiatum: idemque postera nocte faciant. Quibus imperatum est, diligenter praeceptum curant. Antigonus, tenebris obortis, ignes conspicatur, credit de suo adventu esse auditum, et

(1) Quod (ut supra ait) longe inter se discesserant.

(2) Exploratae fidei et virtutis.

(3) Ital.: *Che al far della notte per lunghissimo tratto accendano grandissimi fuochi.*

(4) Nox apud Romanos in quatuor vigilias dividebatur, sic a vigilibus (nobis *scolte*) appellatas; sed hic Cornelius tertiam, ut postremam memorat, eo quod Graecis in tres tantummodo partes divideretur.

adversarios illuc suas contraxisse copias. Mutat consilium; et quoniam imprudentes adoriri non posset, flectit iter suum, et illum anfractum longiorem copiosae viae capit, ibique diem unum opperitur ad lassitudinem sedandam militum, ac reficienda iumenta, quo integriore exercitu decerneret.

X. Sic Eumenes callidum imperatorem vicit consilio, celeritatemque impedivit eius: neque tamen multum profecit. Nam invidia ducum, cum quibus erat, perfidiaque militum macedonum veteranorum, cum superior proelio discessisset, Antigono est deditus, cum exercitus ei ter ante, separatis temporibus, iurasset, se eum defensurum, nec unquam deserturum. Sed tanta fuit nonnullorum virtutis obtrectatio (1), ut fidem amittere mallent, quam eum non prodere. Atque hunc Antigonus, cum ei fuisset infestissimus, conservasset, si per suos esset licitum, quod ab nullo se plus adiuvari posse intelligebat in his rebus quas impendere iam apparebat omnibus. Imminebant enim Seleucus, Lysimachus, Ptolemaeus (2), opibus iam valentes, cum quibus ei de summis rebus erat dimicandum. Sed non passi sunt hi, qui circa erant; quod videbant, Eumene recepto, omnes prae illo parvi futuros. Ipse autem Antigonus adeo erat incensus, ut nisi magna spe maximarum rerum leniri non posset (3). a. 316

XI. Itaque cum eum in custodiam dedisset, et praefectus custodum quaesisset, quemadmodum servari vellet: *ut acerrimum,* inquit, *leonem, aut ferocissimum*

(1) Ital.: *Ma le virtù di Eumene così disagiavano alcuni etc.*

(2) Quorum ille Babyloni, medius Thraciae, hic Aegypto imperabat.

(3) Ital.: E *Antigono stesso era così male disposto, che senza speranza di averne smisurati servizii, nulla era del pacificarsi con lui.*

elephantum. Nondum enim statuerat, servaret eum (1), nec ne. Veniebat autem ad Eumenem utrumque genus hominum; et qui, propter odium, fructum oculis ex eius casu capere vellent; et qui, propter veterem amicitiam, colloqui consolarique cuperent; multi etiam, qui eius formam cognoscere studebant, qualis esset, quem tam diu tamque valde timuissent, cuius in pernicie positam spem habuissent victoriae. At Eumenes, cum diutius in vinculis esset, ait Onomarcho, penes quem summa imperii erat custodiae (2), *se mirari*, *quare iam tertium diem sic teneretur; non enim hoc convenire Antigoni prudentiae* (3), *ut sic deuteretur* (4) *victo; quin* (5) *aut interfici aut missum fieri iuberet*. Hic cum ferocius Onomarcho loqui videretur: *Quid tu?* inquit, *animo si isto eras, cur non in proelio occidisti potius quam in potestatem inimici venires?* Huic Eumenes: *Utinam quidem istud evenisset!* inquit: *sed eo non accidit, quod nunquam cum fortiore sum congressus; non enim cum quoquam arma contuli, quin is mihi succubuerit. Non enim virtute hostium, sed amicorum perfidia decidi*. Neque id falsum (6). Nam et dignitate fuit

(1) Eleganter omittitur dubitativa particula *utrum*, quum sequitur *nec ne*.

(2) Brevius et melius dixisset *summa custodiae:* sed vim fecit Cornelio, solemnis Latinorum dictio *summa imperii*, ut utrumque perperam scriberet.

(3) Prudentiae, idest experientiae, quam nempe sit bellum res aleae plena, quamque deceat inter bella versatos ideoque fortunae conversionibus obnoxios, aut in victos continuo vindicare, aut illos omnino dimittere.

(4) Rarius neque usurpandum pro *abuteretur*.

(5) Elegans particula quae magis affirmat, latinae linguae adeo propria, ut vix possit italice referri.

(6) Postrema huiusce capitis turbata admodum sunt et ultimam fortasse manum desideravere. Iam enim illa mihi male audiunt, *non enim cum quoquam* etc., quae eamdem rem aiunt ac supra relata est et vitiose geminant illud *non enim* periodi insequentis; praeterea in-

honesta, et viribus ad laborem ferendum firmis; neque tam magno corpore quam figura venusta.

XII. De hoc Antigonus, cum solus constituere non auderet, ad consilium retulit. Hic cum plerique omnes (1) primo perturbati admirarentur, non iam de eo sumtum esse supplicium, a quo tot annos adeo essent male habiti, ut saepe ad desperationem forent adducti, quique maximos duces interfecisset; denique in quo uno esset tantum, ut, quoad ille viveret, ipsi securi esse non possent; interfecto, nihil habituri negotii essent; postremo, si illi redderet salutem, quaerebant (2) quibus amicis esset usurus; *sese enim cum Eumene apud eum non futuros:* hic, cognita consilii voluntate, tamen usque ad septimum diem deliberandi sibi spatium reliquit. Tum autem, cum iam vereretur, ne qua seditio exercitus oriretur, vetuit ad eum quemquam admitti, et quotidianum victum amoveri iussit. Nam negabat, *se ei vim allaturum, qui aliquando fuisset amicus.* Hic tamen non amplius quam triduum fame fatigatus, cum castra moverentur, insciente Antigono, iugulatus est a custodibus.

sulsa illa verba *neque id falsum;* nosmet enim scimus ex superioribus rebus. Sed viri docti mirantur praecipue illud *nam*, qui longe dissitas significatione antecedentes et consequenies res simul consociare videtur; nam perperam a nonnullis sumitur tamquam particula neutra. Quid si fortasse, Cornelius quum primis ceris hoc *nam*, et quae de Eumenis forma sequuntur, cum illis continuasset: *multi etiam, qui eius formam* etc.; postea vero de illo Onomarchi et Eumenis colloquio maxime memoria digno, apud aliquem scriptorem invenisset, hoc colloquium perperam quo loco legitur, aut ipse inter lituras et emendationes inseruit, aut in margine exaratum librarii descripsere, duri capitones, ut scimus? Hoc facillime fieri potuit, quum, ut supra dictum est, extremam huic capiti manum auctor haud ita imposuisse videatur.

(1) Graeca loquendi ratio; Attici namque: πλείονες πάντες.

(2) Hic nimius huiusce periodi ambitus Cornelium fefellit, ut indicativum immutata syntaxi, pro subiunctivo modo supponeret.

XIII. Sic Eumenes annorum quinque et quadraginta, cum ab anno vigesimo, ut supra ostendimus, septem annos Philippo apparuisset (1), et tredecim apud Alexandrum eumdem locum obtinuisset; in his uni equitum alae praefuisset; post autem Alexandri Magni mortem imperator exercitus duxisset; summosque duces partim repulisset, partim interfecisset: captus, non Antigoni virtute, sed Macedonum periurio, talem habuit exitum vitae. De quo quanta fuerit omnium opinio eo-
a. 31 rum, qui post Alexandrum Magnum reges sunt appellati, ex hoc facillime potest iudicari, quod nemo, Eumene vivo, rex appellatus est, sed praefectus. Iidem post huius occasum statim regium ornatum nomenque sumserunt; neque quod initio praedicarant, se Alexandri liberis regnum servare, id praestare voluerunt, et, uno propugnatore sublato, quid sentirent, aperuerunt. Huius sceleris (2) principes fuerunt Antigonus, Ptolemaeus, Seleucus, Lysimachus, Cassander; Antigonus autem Eumenem mortuum propinquis eius sepeliendum tradidit. Hi eum militari honestoque funere, comitante toto exercitu, humaverunt: ossaque eius in Cappadociam ad matrem atque uxorem liberosque eius deportanda curarunt.

(1) Idest praesto fuisset, ministrasset; *apparere* namque de iis dicimus, quae nobis vero et maximo usui sunt.

(2) Nam per Cassandrum tota Alexandri soboles radicitus periit, duobus nempe annis post mortem Eumenis.

XIX.

PHOCION.

I. Phocion, atheniensis. Etsi saepe exercitibus praefuit, summosque magistratus cepit, tamen multo eius notior integritas est vitae, quam rei militaris labor. Itaque huius memoria est nulla, illius autem magna fama: ex quo, cognomine Bonus est appellatus. Fuit enim perpetuo pauper, cum ditissimus esse posset propter frequentes delatos honores, potestatesque summas, quae ei a populo dabantur. Hic cum a rege Philippo (1) munera magnae pecuniae repudiaret, legatique hortarentur accipere (2), simulque admonerent, si ipse his facile careret, liberis tamen suis prospiceret, quibus difficile esset in summa paupertate tantam paternam tueri gloriam; his ille: *Si mei similes erunt, idem hic*, inquit, *agellus illos alet, qui me ad hanc dignitatem perduxit; sin dissimiles sunt futuri, nolo meis impensis illorum ali augerique luxuriam.*

II. Idem, cum prope ad annum octogesimum prospera mansisset fortuna, extremis temporibus magnum in odium pervenit suorum civium. Primo, quod cum Demade (3), de urbe tradenda Antipatro (4), consenserat; eiusque consilio Demosthenes cum ceteris, qui

(1) Philippo Aridaeo, Alexandri magni fratre. Alii pro Aridaeo magnum ipsum Alexandrum memorant.

(2) Rectius *ut acciperet.*

(3) Atheniense oratore, qui Macedonum rebus studebat, et post proelium apud Cranonem, quo Athenienses ab Antipatro fusi sunt, pacem deditione urbis impetrandam esse censebat.

(4) Praefecto Macedoniae ab Alexandro in Asiam proficiscente.

bene de republica mereri existimabantur, populiscito in exilium erant expulsi (1). Neque in eo solum offenderat (2), quod patriae male consuluerat, sed etiam quod amicitiae fidem non praestiterat (3). Namque auctus adiutusque a Demosthene, eum quem tenebat ascenderat gradum, cum adversus Charetem eum subornaret (4); ab eodem in iudiciis, cum capitis causam diceret, defensus aliquoties, liberatus discesserat. Hunc non solum in periculis non defendit, sed etiam prodidit (5). Concidit autem maxime uno crimine: quod, cum apud eum summum esset imperium populi, et Nicanorem, Cassandri praefectum, insidiari Piraeeo Atheniensium a Dercyllo (6) moneretur, idemque postularet, ut provideret, ne commeatibus civitas privaretur; huic, audiente populo, Phocion negavit, esse periculum, seque eius rei obsidem fore pollicitus est. Neque ita multo post Nicanor Piraeeo est potitus. Ad quem recuperandum, sine quo Athenae omnino esse non possunt (7), cum populus armatus concurrisset, ille non modo nemi-

(1) Recta syntaxis poscit pro *erant expulsi*, *erat expulsus*, sed intelligimus pluralem ad *ceteris* referri.

(2) Ital.: *E suo peccato era non solo aver male procurato il bene della patria* etc.

(3) Arduum de factionibus aequum ferre iudicium est; magis arduum vero Cornelio fuit, qui iisdem prope factionibus distracta suis temporibus urbe Roma, illi nomen daret, quae labentes reipublicae res quereretur, ingruentemque servitutem odisset. Hinc haud ita aequum se erga Phocionem praebet, qui, relaxatis tam Graecorum animis, pacem discordiis irritisque caedibus anteferendam esse putabat.

(4) Quasi armis compararet, ut superior esset in pugna.

(5) Quod ad male tutam a Phocione in Demosthenem amicitiae fidem pertinet, animadvertendum est, et patriam amicis esse potiorem, neque in Phocione fuisse, Demosthenem victori Antipatro non tradere.

(6) Praefecto Atticae ab Antipatro, qui Alexandri opes et familiam contra ducum impotentiam tueretur.

(7) Intercepto nempe omni commeatu.

nem ad arma vocavit, sed ne armatis quidem praeesse voluit.

III. Erant eo tempore Athenis duae factiones; quarum una populi causam agebat, altera optimatum. In hac erant Phocion et Demetrius Phalereus (1). Harum utraque Macedonum patrociniis nitebatur; nam populares Polysperchonti (2) favebant, optimates cum Cassandro sentiebant. Interim a Polysperchonte Cassander Macedonia pulsus est. Quo facto populus superior factus, statim duces adversariae factionis, capitis damnatos, patria pepulit (3); in his Phocionem et Demetrium Phalereum: deque ea re legatos ad Polysperchontem misit, qui ab eo peterent, ut sua decreta confirmaret. Huc eodem profectus est Phocion. Quo ut venit, causam apud Philippum (4) regem verbo, re ipsa quidem apud Polysperchontem, iussus est dicere; namque is tum regis rebus praeerat. Hic cum ab Agnonide (5) accusatus esset, quod Piraeeum Nicanori prodidisset, ex consilii sententia in custodiam coniectus, Athenas deductus est, ut ibi de eo legibus fieret iudicium.

IV. Huc ubi perventum est, cum propter aetatem pe- a. 318
dibus iam non valeret, vehiculoque portaretur, magni concursus sunt facti: cum alii, reminiscentes veteris famae, aetatis misererentur; plurimi vero ira exacuerentur propter proditionis suspicionem Piraeei, maximeque quod adversus populi commoda in senectute

(1) De hoc vide adnotat. ad Miltiad. cap. vi.

(2) Cui Antipater moriens rerum summam reliquerat, potius quam filio Cassandro.

(3) Nam exilium etiam capitalis poenae nomine veniebat.

(4) Aridaeum, iam memoratum.

(5) Propterea missus Athenis, ut Phocionem apud Polysperchontem etiam accusaret.

steterat. Qua de re ne perorandi quidem ei data est facultas et dicendi causam. Inde iudicio, legitimis quibusdam confectis, damnatus, traditus est undecim viris (1), quibus ad supplicium, more Atheniensium, publice damnati tradi solent. Hic cum ad mortem duceretur, obvius ei fuit Emphyletus, quo familiariter fuerat usus. Is cum lacrymans dixisset: *O quam indigna perpeteris, Phocion!* huic ille: *at non inopinata*, inquit. Hunc enim exitum plerique clari viri habuerunt athenienses (2). In hoc (3) tantum fuit odium multitudinis, ut nemo ausus sit eum libere sepelire (4). Itaque a servis sepultus est.

XX.

TIMOLEON.

I. Timoleon, corinthius. Sine dubio magnus, omnium iudicio, hic vir extitit. Namque huic uni contigit, quod nescio an ulli, ut et patriam, in qua erat natus, oppressam a tyranno liberaret, et a Syracusis, quibus auxilio erat missus, inveteratam servitutem depelleret (5), totamque Siciliam, multos annos bello vexatam, a bar-

(1) Qui suppliciis peragendis praeessent, ut triumviri capitales apud Romanos.

(2) Haec quoque verba *Hunc enim* etc. a nonnullis habentur tamquam a Phocione prolata; sed modesta viri persona ab hac nos opinione deducit.

(3) Rectius *in hunc*, quamquam alia exempla non desint.

(4) Non enim licebat palam eos sepelire, qui crimine proditionis fuissent damnati.

(5) Dionysiorum, qui sexaginta iam annos Siciliae imperarent.

barisque oppressam (1), suo adventu in pristinum restitueret. Sed in his rebus non simplici fortuna (2) conflictatus est: et, id quod difficilius putatur (3), multo sapientius tulit secundam quam adversam fortunam. Nam cum frater eius Timophanes, dux a Corinthiis delectus, tyrannidem per milites mercenarios occupasset, particepsque regni posset esse, tantum abfuit a societate sceleris, ut antetulerit suorum civium libertatem fratris saluti, et patriae legibus obtemperare sanctius duxerit, quam imperare patriae. Hac mente, per haruspicem communemque affinem, cui soror, ex eisdem parentibus nata, nupta erat, fratrem tyrannum interficiendum curavit. Ipse non modo manus non attulit, sed ne aspicere quidem fraternum sanguinem voluit. Nam, dum res conficeretur, procul in praesidio fuit, ne quis satelles posset succurrere. Hoc praeclarissimum eius facinus non pari modo probatum est ab omnibus. Nonnulli enim laesam ab eo pietatem putabant; et invidia laudem virtutis obterebant. Mater vero post id factum neque domum ad se filium admisit neque aspexit, quin eum fratricidam impiumque detestans compellaret. Quibus rebus adeo est commotus, ut nonnunquam vitae finem facere voluerit, atque ex ingratorum hominum conspectu morte decedere.

II. Interim, Dione Syracusis interfecto (4), Diony- a. 345
sius rursus Syracusarum potitus est. Cuius adversarii opem a Corinthiis petiverunt, ducemque, quo in bello

(1) Bello eorum, qui contra tyrannos populi caussam susciperent, vastationibus vero charthaginiensium armorum.

(2) Sed multis subitisque casibus.

(3) Nam si adversae non frangunt, at, ut ait Sallustius (de bello catil. xi), secundae res sapientium animos fatigant. Multo namque difficilius in iis sese regere ac temperare.

(4) Cf. Dionis vit. c. ix.

uterentur, postularunt. Huc Timoleon missus incredibili felicitate Dionysium tota Sicilia depulit. Cum interficere posset, noluit, tutoque ut Corinthum perveni-
a. 344 ret effecit, quod utrorumque Dionysiorum opibus Corinthii saepe adiuti fuerant (1). Cuius benignitatis memoriam volebat extare, eamque praeclaram victoriam ducebat, in qua plus esset clementiae quam crudelitatis; postremo ut non solum auribus acciperetur, sed etiam oculis cerneretur, quem, et ex quanto regno, ad quam fortunam, detrusisset (2). Post Dionysii decessum, cum Hiceta (3) bellavit, qui adversatus fuerat Dionysio; quem non odio tyrannidis dissensisse (4), sed cupiditate, indicio fuit, quod ipse, expulso Dionysio, imperium dimittere noluit. Hoc superato, Timoleon maximas copias Carthaginiensium apud Crimessum flu-
a. 342 men fugavit (5), ac satis habere coëgit, si liceret Africam obtinere (6), qui iam complures annos possessionem Siciliae tenebant. Cepit etiam Mamercum, italicum ducem, hominem bellicosum et potentem, qui tyrannos adiutum in Siciliam venerat.

III. Quibus rebus confectis, cum, propter diuturnitatem belli, non solum regiones, sed etiam urbes de-

(1) Dionysius autem, ex eo fastigio deturbatus, ad pueros prima litterarum vel musices rudimenta docendos non dubitavit se conferre.

(2) Vel hoc vel illud credas licet, prout magni vel pusilli animi putes Timoleonta fuisse. Non utrumque. Nam certe quidem fieri non potest, ut vir generosus, qualem se denique ostendit Timoleon et parcens Dionysio, et incruentam, quantum quidem poterat victoriam affectans, idem devictum hostem, suae veluti victoriae tropaeum Corinthum per ostentationem mittere vellet.

(3) Praefecto urbi Leontinorum, qui a Dionysio desciverat ad Timoleontem.

(4) Nempe a Dionysio.

(5) Prope urbem Segestanorum.

(6) Idest Africae adhuc imperare eos, qui etc.

sertas videret (1), conquisivit quos potuit; primum Siculos; deinde Corintho arcessivit colonos, quod ab his initio Syracusae erant conditae (2). Civibus veteribus sua restituit; novis bello vacuefactas possessiones divisit; urbium moenia disiecta, fanaque deleta refecit; civitatibus leges libertatemque reddidit. Ex maximo bello tantum otium (3) toti insulae conciliavit, ut hic conditor urbium earum, non illi, qui initio deduxerant (4), videretur. Arcem Syracusis, quam muniverat Dionysius ad urbem obsidendam, a fundamentis disiecit; cetera tyrannidis propugnacula demolitus est, deditque operam, ut quam minime multa vestigia servitutis manerent (5). Cum tantis esset opibus, ut etiam invitis imperare posset, tantum autem haberet amorem omnium Siculorum, ut, nullo recusante, regnum obtineret, maluit se diligi quam metui (6). Itaque, cum primum potuit, imperium deposuit et privatus Syracusis, quod reliquum vitae fuit, vixit. Neque vero id imperite fecit. Nam quod ceteri reges imperio vix potuerunt, hic benevolentia tenuit. Nullus honos huic defuit: neque postea Syracusis res ulla gesta est publica, de qua prius sit decretum, quam Timoleontis sententia cognita. Nullius unquam consilium non modo antelatum, sed ne comparatum quidem est. Neque id magis benevolentia factum est, quam prudentia.

(1) Adeo ut, teste Plutarcho, equi pascerentur in foro syracusano.

(2) Condiderat Archias corinthius ex Heraclidarum progenie, anno ante Christum DCCLVIII.

(3) Ea commoda intellige, quae civibus fiunt, quum est otium ab armis.

(4) Nempe colonias et initia urbis constituerant.

(5) Ital.: *E diedesi attorno, perchè rimanessero le minori traccie, che si potesse, del loro servire.*

(6) Contra illud tyrannorum: *oderint dum metuant.*

IV. Hic cum aetate iam provectus esset, sine ullo morbo lumina oculorum amisit: quam calamitatem ita moderate tulit, ut neque eum querentem quisquam audierit, neque eo minus privatis publicisque rebus interfuerit. Veniebat autem in theatrum (1), cum ibi concilium populi haberetur, propter valetudinem vectus iumentis iunctis, atque ita de vehiculo, quae videbantur (2), dicebat. Neque hoc illi quisquam tribuebat superbiae; nihil enim unquam neque insolens neque gloriosum ex ore eius exiit. Qui quidem, cum suas laudes audiret praedicari, numquam aliud dixit, quam: *Se in ea re maximas diis gratias agere atque habere, quod cum Siciliam recreare constituissent, tum se potissimum ducem esse voluissent.* Nihil enim rerum humanarum sine deorum numine agi putabat. Itaque suae domi sacellum Αὐτοματίας (3) constituerat, idque sanctissime colebat.

a. 337 V. Ad hanc hominis excellentem bonitatem mirabiles accesserunt casus. Nam proelia maxima natali die suo (4) fecit omnia: quo factum est, ut eiusdem natalem festum haberet universa Sicilia. Huic quidem Lamestius, homo petulans et ingratus, vadimonium cum vellet imponere (5), quod cum illo se lege agere diceret, et complures concurrissent, qui procacitatem hominis manibus coërcere conarentur, Timoleon oravit omnes *ne id facerent: namque id ut Lamestio ceterisque liceret, se*

(1) In eo enim mos erat Graecis de rebus publicis in commune consulere.

(2) Idest sententiam suam.

(3) Sive Fortunae, quae Fortis Fortuna Romanis esset, cuiusque numine cuncta humana regerentur.

(4) Qui xxvii fuit mensis Targelionis (aprile).

(5) In iudicium vocaret, et eum spondere vellet, vel se vel vades statuta die affuturos.

maximos labores summaque adiisse pericula. Hanc enim speciem libertatis esse (1), *si omnibus, quod quisque vellet, legibus experiri liceret.* Idem, cum quidam, Lamestii similis, nomine Demaenetus, in concione populi, de rebus gestis eius detrahere coepisset, ac nonnulla inveheretur in Timoleonta (2), dixit: *Nunc demum se voti esse damnatum* (3); *namque hoc a diis immortalibus semper precatum, ut talem libertatem restituerent Syracusanis, in qua cuivis liceret, de quo vellet, impune dicere.* Hic cum diem supremum obiis- a. 337
set, publice a Syracusanis in gymnasio (4), quod Timoleonteum appellatur, tota celebrante Sicilia, sepultus est.

(1) Ital.: *Poichè questo essere indizio di libertà, il poter uno* etc.

(2) Graecus accusativus pro *Timoleontem.*

(3) Damnatus voti etiam dicitur is, qui fit voti compos, quod ita quasi ad id solvendum damnatur, quod pro voto promiserat; nisi huiusmodi locutionem, ex vulgari sapientia profectam credere velimus, quod coeci mortales ea interdum bona sibi a Superis exoptant, quae re ipsa mala sunt, ut sera experientia docet.

(4) In foro sepelierunt, sed mox illud forum pro gymnasio adolescentulis esse voluerunt, nam:

A egregie cose il forte animo accendono
L'urne dei forti...

(*Foscolo.* I Sepolcri).

XXI.

DE REGIBUS.

I. Hi fere fuerunt Graeciae gentis duces qui memoria digni videbantur, praeter reges. Namque eos attingere noluimus, quod omnium res gestae separatim sunt relatae (1): neque tamen hi admodum sunt multi. Lacedaemonius autem Agesilaus nomine, non potestate (2), fuit rex, sicut ceteri Spartani. Ex his vero qui dominatum imperio tenuerunt, excellentissimi fuerunt, ut nos iudicamus, Persarum Cyrus (3) et Darius, Hystaspis filius (4); quorum uterque privatus virtute regnum est adeptus. Prior horum apud Massagetas (5) in proelio cecidit. Darius senectute diem obiit supremum. Tres sunt praeterea eiusdem generis; Xerxes (6); et duo Artaxerxes, Macrochir (7) et Mnemon (8). Xerxi maxime est illustre, quod maximis post hominum memoriam exercitibus terra marique bellum intulit Graeciae. At

(1) Namque historia regum, populorum historiam continet, et illi in ea praecipue eminent; sed rerumpublicarum historia raro integram nobis narrationem de clarorum virorum vita praebet, quae propterea separatim est exigenda.

(2) Caussam rei videsis in adnot. ad Agesil. cap. I.

(3) Qui Asiae imperium ex Medis in Persas transtulit.

(4) De hoc cf. adnot. ad Miltiad. cap. III.

(5) Populum Scythiae asiaticae, bello ab eo ultro petitum.

(6) De hoc cf. praecipue Themistoclis vitam.

(7) Idest Longimanus a μακρός, *longus*, et χεἰρ, *manus*, quod alteram manum haberet paullo longiorem.

(8) Sic appellatus a verbo graeco μνάομαι, *recordor*, quod fuit memoria maxime insignis. Ceterum en horum regum progeniem et seriem: Cyrus - Cambyses - Darius I Hystaspis - Xerxes I - Artaxerxes I Longimanus - Xerxes II - Sogdianus - Darius II Nothus - Artaxerxes II Mnemor

Macrochir praecipuam habet laudem amplissimae pulcherrimaeque corporis formae, quam incredibili ornavit virtute belli; namque illo Perses nemo fuit manu fortior. Mnemon autem iustitiae fama floruit. Nam cum matris suae (1) scelere amisisset uxorem, tantum indulsit dolori, ut eum pietas (2) vinceret. Ex his, duo eodem nomine (3), morbo naturae debitum reddiderunt: tertius (4) ab Artabano praefecto ferro interemtus est.

II. Ex Macedonum autem genere, duo multo ceteros antecesserunt rerum gestarum gloria; Philippus, Amyntae filius, et Alexander Magnus. Horum alter Babylone morbo consumtus est. Philippus Aegis (5) a Pausania, cum spectatum ludos iret, iuxta theatrum occisus est. Unus Epirotes Pyrrhus, qui cum populo romano bellavit (6). Is, cum Argos oppidum oppugnaret in Peloponneso, lapide ictus interiit. Unus item siculus, Dionysius prior (7). Nam et manu fortis et belli peritus fuit: et id, quod in tyranno non facile reperitur, minime libidinosus, non luxuriosus, non avarus, nullius rei

(1) Parisatidis, quae Statiram illius uxorem veneno necavit.

(2) Nempe matri pepercit. Ital.: *Tanto a quel suo dolore s'arrese, che non ne fosse la pietà* (verso la madre) *soffocata.* Paullo quidem obscurior tota haec Cornelii nostri sententia; sed ubi animadvertas, iustitiam eam esse, quae cuique tribuit suum; quaque propterea nati erga parentes pietate feruntur intelligas, Cornelium hoc sibi hisce verbis voluisse: Mnemon adeo iustus fuit, ut, quamquam uxoris morte gravissime affectus, non tamen sit passus, se dolore adeo excoecari, ut, pietatis, vel in veneficam matrem, oblitus, debitam irrogaret illius facinori poenam. Quae etsi dubitari possit germana fueritne iustitiae forma, verborum Cornelii tamen probabilis sensus apparet.

(3) Artaxerxes Longimanus et Mnemon.

(4) Xerxes.

(5) Macedoniae urbe.

(6) A Tarentinis in auxilium accitus; nam gloriae cupidine incensus et spe maioris imperii mercenariam militiam exercebat.

(7) De hoc cf. Dion. cap. I et II.

denique cupidus, nisi singularis perpetuique imperii: ob eamque rem crudelis. Nam, dum id studuit munire, nullius pepercit vitae, quem eius insidiatorem putaret. Hic cum virtute tyrannidem sibi peperisset, magna retinuit felicitate; maiorque annos sexaginta natus, decessit florente regno. Neque, in tam multis annis, cuiusquam ex sua stirpe funus vidit, cum ex tribus uxoribus liberos procreasset, multique ei nati essent nepotes (1).

III. Fuerunt praeterea magni reges ex amicis Alexandri Magni; qui post obitum eius imperia ceperunt. In his Antigonus et huius filius Demetrius (2), Lysimachus, Seleucus, Ptolemaeus. Ex his Antigonus, cum adversus Seleucum Lysimachumque dimicaret (3), in proelio occisus est. Pari leto affectus est Lysimachus a Seleuco (4); nam, societate dissoluta, bellum inter se gesserunt. At Demetrius, cum filiam suam Seleuco in matrimonium dedisset, neque eo magis fida inter eos amicitia manere potuisset, captus bello, in custodia socer generi periit morbo. Neque ita multo post Seleucus a Ptolemaeo Cerauno (5) dolo interfectus est; quem ille a patre expulsum Alexandria (6), alienarum opum indigentem, receperat: ipse autem Ptolemaeus, cum vivus fi-

(1) Hoc Cornelius inter cetera notat; nam Romanis, suis natu minoribus superesse, non luctuosum modo, sed et superstitiosum erat. Immo a verbo *superesse*, *superstitio* fortasse est appellata.

(2) Poliorcetes cognomine a verbo *πολιορκεῖν*, *urbes oppugnare:* hic cum Cassandro de Macedonia et Graecia contendit.

(3) De Asiae imperio.

(4) Cognomine Nicator a *νικάω*, *vinco:* hic Babyloniae regno potitus, Seleucidarum seriem suo nomine appellavit:

(5) Lagi filius fuit, unde etiam insequentes Aegypti reges Lagidae sunt appellati. Ceraunus autem a *κεραυνὸς*, *fulmen*, est appellatus, quod quasi fulmen esset in bello.

(6) Quam urbem Aegypti caput Alexander ad Nili ostium condiderat suoque nomine appellaverat.

lio (1) regnum tradidisset, ab illo eodem vita privatus dicitur. De quibus quoniam satis dictum putamus, non incommodum videtur non praeterire Hamilcarem et Hannibalem, quos et animi magnitudine et calliditate omnes in Africa natos praestitisse constat.

XXII.

HAMILCAR.

I. Hamilcar, Hannibalis (2) filius, cognomine Barcas, carthaginiensis. Primo punico bello, sed temporibus extremis, admodum adolescentulus, in Sicilia praeesse coepit exercitui. Cum ante eius adventum, et mari et terra male res gererentur Carthaginiensium, ipse, ubi adfuit, nunquam hosti cessit, neque locum nocendi dedit, saepeque e contrario, occasione data, hostem lacessivit, semperque superior discessit. Quo facto, cum paene omnia in Sicilia Poeni amisissent, ille Erycem (3) sic defendit, ut bellum eo loco gestum non videretur (4). Interim Carthaginienses, classe, apud in-

(1) Ptolemaeo, qui Soterus (Σωτήρ) est appellatus a verbo σώω, *servo*. Sed hic erravit Nepos, vel negligentia sua, vel ignoti scriptoris deceptus auctoritate. Hoc enim proditum est de Ptolemaeo Euergete (*benefico*, a verbo εὐεργετέω, *benefacio*), qui occisus est a filio, idcirco per ironiam Philopatore (*amante patris a* φιλέω, *amo*, *et* πατήρ *pater*) appellato.

(2) Hic Senior est appellatus, ut a nepote magno Hannibale discerneretur.

(3) Siciliae urbem, haud procul a Drepano promontorio, in monte eiusdem nominis (nunc *Monte S. Giuliano*).

(4) Ital.: *Da parer non essere stata guerra in quei luoghi.*

sulas Aegates (1), a Caio Lutatio, consule Romanorum, A. C. 242 superati, statuerunt belli finem facere, eamque rem arbitrio permiserunt Hamilcaris. Ille, etsi flagrabat bellandi cupiditate, tamen paci serviendum putavit, quod patriam, exhaustam sumtibus, diutius calamitatem belli ferre non posse intelligebat: sed ita ut statim mente agitaret, si paullulum modo res essent refectae, bellum renovare, Romanosque armis prosequi, donicum (2) aut certe vicissent, aut victi manum dedissent (3). Hoc consilio pacem conciliavit: in qua tanta fuit ferocia, ut, cum Catulus negaret se bellum compositurum, nisi ille cum suis, qui Erycem tenuerant, armis relictis, Sicilia decederent; *succumbente patria, ipse periturum se potius* dixerit, *quam cum tanto flagitio domum rediret: non enim suae esse virtutis arma, a patria accepta adversus hostes, adversariis tradere.* Huius pertinaciae cessit Catulus.

II. At ille, ut Carthaginem venit, multo aliter ac sperabat rempublicam se habentem cognovit. Namque, diuturnitate externi mali, tantum exarsit intestinum bellum, ut nunquam pari periculo fuerit Carthago, nisi cum deleta est. Primo mercenarii milites (4), qui adversus Romanos fuerant, desciverunt; quorum numerus erat viginti millium. Hi totam abalienarunt Africam (5),

(1) Ad promontorium Lilybaeum; sunt vero Phorbantia, Aegusa, Maritima, recentioribus *Favignana*, *Levanzo*, *Marettimo*.

(2) Vox obsoleta pro *donec;* comicis tamen poëtis maxime frequentata.

(3) Ex eo quod victi manus vinculis praeberent nectendas, *manus dare* acceptum est pro eo quod esset *fateri se victum*.

(4) Nam Carthago, Phaenicum colonia, commerciis dedita, ab armis abhorrebat; conducebat igitur africanos, campanos, ligures, gallos, et aliarum gentium milites, qui, nisi magna pecunia satiati, in fide non manerent.

(5) Nempe a Carthaginiensibus.

ipsam Carthaginem oppugnarunt. Quibus malis adeo sunt Poeni perterriti, ut auxilia etiam a Romanis petiverint, eaque impetrarint. Sed extremo, cum prope iam ad desperationem pervenissent, Hamilcarem imperatorem fecerunt. Is non solum hostes a muris Carthaginis removit, cum amplius centum millia facta essent armatorum (1): sed etiam eo compulit, ut locorum an- a. 241
gustiis clausi, plures fame quam ferro interirent. Omnia oppida abalienata, in his Uticam atque Hipponem (2), valentissima totius Africae, restituit patriae. Neque eo fuit contentus; sed etiam fines imperii propagavit. Tota Africa tantum otium reddidit, ut nullum in ea bellum videretur multis annis fuisse.

III. Rebus his ex sententia peractis, fidenti animo atque infesto Romanis, quo facilius causam bellandi reperiret, effecit ut imperator cum exercitu in Hispaniam mitteretur (3); eoque secum duxit filium Hannibalem a. 238
annorum novem. Erat praeterea cum eo adolescens illustris et formosus, Hasdrubal: quem nonnulli diligi turpius, quam par erat, ab Hamilcare loquebantur: non enim maledici tanto viro deesse poterant. Quo factum est, ut a praefecto morum (4) Hasdrubal cum eo vetaretur esse. Huic ille filiam suam in matrimonium dedit, quod moribus eorum interdici non poterat socero gener. De hoc ideo mentionem fecimus, quod, Hamilcare occiso, ille exercitui praefuit, resque magnas gessit, et princeps (5) largitione vetustos pervertit mores

(1) Coalescentibus quotidie iis, qui a Carthaginis imperio descicerent.

(2) Africae urbes in ora Mediterranei maris, haud procul a Carthagine.

(3) Non desunt, qui arbitrio suo in Hispaniam transisse putent.

(4) Fuit Carthaginiensium magistratus, ut censor apud Romanos

(5) Primus largiendi morem invexit.

Carthaginiensium, eiusdemque post mortem, Hannibal ab exercitu accepit imperium.

IV. At Hamilcar, posteaquam mare transiit in Hispaniamque venit, magnas res secunda gessit fortuna; maximas bellicosissimasque gentes subegit; equis, armis, viris, pecunia, totam locupletavit Africam. Hic cum in Italiam bellum inferre meditaretur, nono anno postquam in Hispaniam venerat, in proelio pugnans adversus Vettones (1), occisus est. Huius perpetuum
a. 229 odium erga Romanos maxime concitasse videtur secundum bellum punicum. Namque Hannibal, filius eius, assiduis patris obtestationibus eo est perductus, ut interire quam Romanos non experiri mallet.

XXIII.

HANNIBAL.

I. Hannibal, Hamilcaris filius, carthaginiensis. Si verum est, quod nemo dubitat, ut populus romanus omnes gentes virtute superarit (2), non est inficiandum, Hannibalem tanto praestitisse ceteros imperatores prudentia, quanto populus romanus antecedat fortitudine cunctas nationes. Nam quotiescumque cum eo congressus est in Italia, semper discessit superior (3). Quod

(1) Populum qui eam Lusitaniae *(Portogallo)* partem incoleret quae orientem solem et provinciam Tarraconensem spectat inter Durium flumen *(Douro)* et Anam *(Guadiana)* atque recentioribus appellatur *Estremadura.*

(2) Usitatius: *si verum est.... populum romanum.... superasse.*

(3) Apud Nolam tamen a Marcello est superatus.

nisi domi, civium suorum invidia, debilitatus esset, Romanos videretur superare potuisse. Sed multorum obtrectatio devicit unius virtutem. Hic autem velut hereditate relictum odium paternum erga Romanos sic confirmavit, ut prius animam, quam id, deposuerit; qui quidem cum patria pulsus esset, et alienarum opum indigeret, numquam destiterit animo bellare cum Romanis.

II. Nam, ut omittam Philippum (1), quem absens hostem reddidit Romanis, omnium his temporibus potentissimus rex Antiochus (2) fuit. Hunc tanta cupiditate incendit bellandi, ut usque a rubro mari (3) arma conatus sit inferre Italiae. Ad quem cum legati venissent romani, qui de eius voluntate explorarent, darentque operam consiliis clandestinis (4), ut Hannibalem in suspicionem regi adducerent, tamquam ab ipsis corruptum, alia atque antea sentire; neque id frustra fecissent; idque Hannibal comperisset, seque ab interioribus consiliis segregari vidisset: tempore dato, adiit ad regem, eique cum multa de fide sua et odio in Romanos commemorasset, hoc adiunxit: *Pater*, inquit, *meus Hamilcar, puerulo me, utpote non amplius novem annos nato, in Hispaniam imperator proficiscens Carthagine, Iovi optimo maximo hostias immolavit. Quae divina res dum conficiebatur, quaesivit a me vellemne secum in castra proficisci. Id cum libenter accepissem, atque ab eo petere coepissem ne dubitaret ducere; tum ille*: faciam, *inquit*, si fidem mihi quam postulo dederis. *Simul me ad aram adduxit, apud quam sacrifi-*

(1) Macedoniae regem et Persei patrem.
(2) Hic est Antiochus cognomine Magnus, Syriae rex.
(3) Quod Arabiam ad occidentem alluit, atque in duos diffinditur sinus, Arabicum *(mar della Mecca)* et Persicum *(golfo d'Arabia)*.
(4) Habilis de industria cum Hannibale.

care instituerat, eamque, ceteris remotis, tenentem (1) *iurare iussit numquam me in amicitia cum Romanis fore. Id ego iusiurandum patri datum usque ad hanc diem ita conservavi, ut nemini dubium esse debeat, quin reliquo tempore eadem mente sim futurus. Quare, si quid amice de Romanis cogitabis, non imprudenter feceris si me celaris* (2). *Cum quidem bellum parabis, te ipsum frustraberis, si non me in eo principem posueris.*

III. Hac igitur, qua diximus, aetate cum patre in Hispaniam profectus est. Cuius post obitum, Hasdrubale imperatore suffecto, equitatui omni praefuit. Hoc
A. C. a. 229 quoque interfecto, exercitus summam imperii ad eum
a. 221 detulit. Id Carthaginem delatum publice (3) comprobatum est. Sic Hannibal minor quinque et viginti annis natus, imperator factus, proximo triennio omnes gentes Hispaniae bello subegit (4). Saguntum, foederatam (5) civitatem, vi expugnavit; tres exercitus ma-
a. 220 ximos comparavit. Ex his unum in Africam misit; alterum cum Hasdrubale fratre in Hispania reliquit, tertium in Italiam secum duxit. Saltum Pyrenaeum (6) transiit. Quacumque iter fecit, cum omnibus incolis conflixit: neminem nisi victum dimisit. Ad Alpes po-

(1) Nam manum sacrae illi rei admovebant, cuius se religione vellent adstringere. Plautus (Rud. v, 2, 46): *Tange aram hanc Veneris.* — *Tango.*

(2) Quod nempe amice cogitas de Romanis.

(3) Publico decreto.

(4) Foedus Romanos inter et Carthaginienses ictum, Hispaniam ita utrique populo partiebatur, ut ea pars, quae est trans Iberum amnem *(Ebro)* Carthaginiensium esset, quae citra, Romanorum; Sagunti urbs media inter eos suis legibus viveret neutri subiecta. Sed Hannibal, caussam belli quaerens, Saguntum expugnavit et, Hispania omni trans Iberum potitus, per Galliam in Italiam contendit

(5) Cum Romanis. Loquitur Cornelius romanus.

(6) Montes Pyrenaeos, qui Galliam et Hispaniam dividunt.

steaquam venit, quae Italiam ab Gallia seiungunt (1)
quas nemo unquam cum exercitu ante eum, praeter
Herculem Graium, transierat; quo facto is hodie saltus
Graius appellatur (2): Alpicos (3), conantes prohibere
transitu, concidit, loca patefecit, itinera munivit, effe-
citque, ut ea elephantus ornatus (4) ire posset, qua
antea unus homo inermis vix poterat repere. Hac co- a. 219
pias traduxit, in Italiamque pervenit.

IV. Conflixerat apud Rhodanum (5) cum Publio Cor-
nelio Scipione consule, eumque pepulerat. Cum hoc
eodem de Clastidio (6) apud Padum decernit: saucium
inde ac fugatum dimittit. Tertio, idem Scipio cum col-
lega Tiberio Longo apud Trebiam (7) adversus eum
venit. Cum his manum conseruit; utrosque profligavit.
Inde per Ligures Apenninum transiit, petens Etruriam.
Hoc itinere adeo gravi morbo afficitur oculorum, ut
postea nunquam dextro aeque bene usus sit. Qua vale-
tudine cum etiam premeretur, lecticaque ferretur, Ca-
ium Flaminium consulem apud Thrasimenum (8) cum
exercitu insidiis circumventum occidit: neque multo a. 218
post Caium Centenium praetorem, cum delecta manu

(1) Poeninae vel Penninae a Poenis appellatae, teste Paulo Diacono (De gest. Longob. xvIII).

(2) Sed fabulam grandem aiunt hanc, de transitu Herculis, Graii appellati, ut ab Hercule Tyrio, aut Aegyptio distingueretur, licet revera harum alpium pars *Graiae* sint appellatae.

(3) Usitatius *Alpinos*.

(4) Ad bellum; *ornare* enim vox est militaris.

(5) Galliae flumen, qui apud Lemanum lacum Sequanos ab Allobrogibus dividit. Hic Cornelius diversus a ceteris abit; narrant enim Gallos quidem, socios populi romani, ab Hannibale fusos, sed proelio non interfuisse Scipionem.

(6) Ubi magna frumenti vis a Romanis congesta fuerat: recentioribus est *Casteggio*.

(7) Quod flumen a ligustico apennino oritur, atque in Padum prope Placentiam influit.

(8) Lacum apud Perusiam.

saltus occupantem. Hinc in Apuliam (1) pervenit. Ibi obviam ei venerunt duo consules, Caius Terentius Varro et Lucius Paullus Aemilius. Utriusque exercitus uno proelio fugavit; Lucium Paullum consulem occidit, et aliquot praeterea consulares; in his Cneium Servi-
a. 217 lium Geminum, qui anno superiore fuerat consul.

V. Hac pugna pugnata, Romam profectus est, nullo resistente: in propinquis urbis montibus moratus est. Cum aliquot ibi dies castra habuisset, et reverteretur Capuam, Quintus Fabius Maximus, dictator romanus, in agro Falerno (2) ei se obiecit. Hinc, clausus locorum angustiis, noctu sine ullo detrimento exercitus se expedivit. Fabio, callidissimo imperatori, verba dedit; namque, obducta nocte, sarmenta in cornibus iumentorum deligata incendit, eiusque generis multitudinem magnam dispalatam immisit. Quo repentino obiectu viso, tantum terrorem iniecit exercitui Romanorum, ut egredi extra vallum nemo sit ausus. Hanc post rem gestam, non ita multis diebus, Marcum Minucium Rufum, magistrum equitum, pari ac dictatorem imperio (3), dolo perductum in proelium fugavit. Tiberium Sempronium Gracchum, iterum consulem, in Lucanis (4)
a. 213 absens in insidias inductum sustulit. Marcum Claudium

(1) In ea Italiae parte, quae ad meridiem spectat, eodem nomine apud nos *la Puglia;* in ea fuere Cannae, vicus prope Aufidum amnem *(l'Ofanto)*, maxima illa strage Romanorum insignis.

(2) Hic ager Campaniae *(Terra di lavoro)* inter Sinuessam et Teanum insignis maxime vinorum caussa fuit, quae ideo Falerna sunt appellata et Massica a vicino Massico monte.

(3) Magister equitum a dictatore deligebatur, cui tamquam legatus erat; sed Minucius quadam die, cum hostes levi proelio fudisset, iactabundus et quasi Fabio cunctationes, quibus patria restituta est, ut cecinit Ennius, exprobrans, a senatu impetravit, ut par ei esset cum dictatore potestas. Sed paullo post fusus, circumventus atque a Fabio Maximo liberatus, tumorem abiecit, ab eoque veniam imploravit.

(4) In Lucania, recentioribus *Basilicata*.

Marcellum, quinquies consulem, apud Venusiam (1) a. 208
pari modo interfecit. Longum est enumerare proelia. Quare hoc unum satis erit dictum, ex quo intelligi possit quantus ille fuerit. Quamdiu in Italia fuit, nemo ei in acie restitit, nemo adversus eum, post Cannensem pugnam, in campo castra posuit.

VI. Hic invictus, patriam defensum revocatus, bellum gessit adversus Publium Scipionem (2), filium eius, quem ipse primum apud Rhodanum, iterum apud Padum, tertio apud Trebiam, fugaverat. Cum hoc, exhaustis iam patriae facultatibus, cupivit in praesentiarum (3) bellum componere, quo valentior postea congrederetur. In colloquium convenit: conditiones non convenerunt. Post id factum paucis diebus, apud Zamam (4)
cum eodem conflixit. Pulsus, incredibile dictu, biduo a. 203
et duabus noctibus Adrumetum (5) pervenit, quod abest a Zama circiter millia passuum trecenta. In hac fuga Numidae, qui simul cum eo acie excesserant, insidiati sunt ei; quos non solum effugit, sed etiam ipsos oppressit. Adrumeti reliquos ex fuga collegit; novis delectibus, paucis diebus, multos contraxit.

VII. Cum in apparando acerrime esset occupatus, a. 202
Carthaginienses bellum cum Romanis composuerunt. Ille nihilo secius exercitui postea praefuit, resque in Africa gessit; itemque Mago frater eius, usque ad Pu-
blium Sulpicium et Caium Aurelium consules. His enim a. 200
magistratibus, legati carthaginienses Romam venerunt,

(1) Apuliae urbem (*Venosa*).

(2) Hic, cum omnes impares se tanto hosti faterentur, bellum gerendum suscepit, sed ipsa Hannibalis arte usus, bellum in hostium patriam intulit, effecitque, ut Hannibal ad eam tuendam revocaretur.

(3) In praesentia rerum. Ital.: *Pel momento.*

(4) Africae urbem Numidiae caput (*Zamora*).

(5) Urbem Byzacenae provinciae in Africa caput, nunc *Erckla.*

qui senatui populoque romano gratias agerent, quod cum his pacem fecissent: ob eamque rem corona aurea eos donarent, simulque peterent, ut obsides eorum Fregellis (1) essent, captivique redderentur. His ex senatus consulto responsum est: *Munus eorum gratum acceptumque esse; obsides, quo loco rogarent, futuros; captivos non remissuros, quod Hannibalem, cuius opera susceptum bellum foret, inimicissimum nomini romano (2), et nunc cum imperio apud exercitum haberent, itemque fratrem eius Magonem.* Hoc responso Carthaginienses cognito, Hannibalem domum Magonemque revocarunt. Huc ut rediit, praetor (3) factus est, postquam rex fuerat, anno secundo et vicesimo. Ut enim Romae erant consules, sic Carthagine quotannis annui bini reges (4) creabantur. In eo magistratu pari diligentia se Hannibal praebuit ac fuerat in bello. Namque effecit, ex novis vectigalibus, non solum, ut esset pecunia, quae Romanis ex foedere penderetur, sed etiam superesset quae in aerario reponeretur. Deinde, anno post praeturam, Marco Claudio, Lucio Furio consulibus, romani legati Carthaginem venerunt. Hos Hannibal sui exposcendi gratia missos ratus, priusquam his senatus daretur (5), navem conscendit clam, atque
a. 196 in Syriam ad Antiochum profugit. Hac re palam facta, Poeni naves duas quae eum comprehenderent, si possent consequi, miserunt; bona eius publicarunt; do-

(1) Urbe Volscorum.

(2) Idest omnibus, qui Romani appellarentur; ita si latinis verbis efferre velimus, quod Italis est *tutta cristianità*, esset *omne christianum nomen*.

(3) Aerario praepositus; *curator delle entrate.*

(4) *Suffetes* Carthaginiensium lingua appellabantur, et eadem erant auctoritate, qua consules apud Romanos.

(5) Priusquam dies statueretur, quo in senatum introducerentur.

mum a fundamentis disiecerunt; ipsum exulem iudicarunt.

VIII. At Hannibal, anno tertio postquam domo pro- a. 193
fugerat, Lucio Cornelio, Quinto Minucio consulibus, cum quinque navibus Africam accessit in finibus Cyrenaeorum (1), si forte Carthaginienses ad bellum, Antiochi spe fiduciaque, inducere posset: cui iam persuaserat, ut cum exercitibus in Italiam proficisceretur. Huc Magonem fratrem excivit. Id ubi Poeni resciverunt, Magonem eadem, qua fratrem, absentem poena affecerunt. Illi, desperatis rebus, cum solvissent naves ac vela ventis dedissent, Hannibal ad Antiochum pervenit. De Magonis interitu duplex memoria prodita est (2). Namque alii naufragio, alii a servis ipsius interfectum eum, scriptum reliquerunt. Antiochus autem,
si tam in agendo bello parere voluisset consiliis eius, a. 192
quam in suscipiendo instituerat, propius Tiberi quam
Thermopylis (3) de summa imperii dimicasset. Quem (4), a. 191
etsi multa stulte conari videbat (5), tamen nulla deseruit in re. Praefuit paucis navibus, quas ex Syria
iussus erat in Asiam ducere; hisque adversus Rho- a. 191
diorum classem in Pamphylio mari (6) conflixit. Quo cum multitudine adversariorum sui superarentur, ipse, quo cornu rem gessit, fuit superior.

IX. Antiocho fugato, verens ne dederetur, quod sine dubio accidisset, si sui fecisset potestatem, Cretam ad

(1) In Cyrenaica, Libyae regione, cuius urbs caput Cyrenae.

(2) Ital.: *Si fa ricordo in due modi.*

(3) Ibi enim ab Acilio Glabrione, romano imperatore, caesus est, una cum Aetolis, quos in societatem adiunxerat sibi.

(4) Antiochum.

(5) Hannibal.

(6) Sic appellato, quod oram alluit Pamphyliae, provinciae Asiae minoris.

Gortynios (1) venit, ut ibi, quo se conferret consideraret. Vidit autem vir, omnium callidissimus, magno se fore periculo, nisi quid praevidisset, propter avaritiam Cretensium. Magnam enim secum pecuniam portabat, de qua sciebat exisse famam. Itaque capit tale consilium: amphoras complures complet plumbo, summas operit auro et argento; has, Gortyniis praesentibus, deponit in templo Dianae, simulans se suas fortunas illorum fidei credere. His in errorem inductis, statuas aeneas, quas secum portabat, omnes sua pecunia complet, easque in propatulo domi abiicit (2). Gortynii templum magna cura custodiunt, non tam a ceteris quam ab Hannibale, ne quid ille, inscientibus his, tolleret, secumque asportaret.

X. Sic conservatis suis rebus, Poenus, illusis Cretensibus omnibus, ad Prusiam in Pontum pervenit (3):
a. 190 apud quem eodem animo fuit erga Italiam; neque aliud quidquam egit, quam regem armavit et exercuit adversus Romanos. Quem cum videret domesticis rebus minus esse robustum (4), conciliabat ceteros reges, adiungebatque bellicosas nationes. Dissidebat ab eo pergamenus (5) rex Eumenes, Romanis amicissimus; bellumque inter eos (6) gerebatur et mari et terra: quo magis cupiebat eum Hannibal opprimi. Sed utrobique (7) Eumenes plus valebat propter Romanorum societatem: quem si removisset, faciliora sibi ce-

(1) Sic a Gortyna urbe appellatus.

(2) Ital.: *Colloca quas trascurando ne' luoghi dell' abitazione più esposti.*

(3) Provinciam et regnum Asiae minoris, in ora Euxini maris.

(4) Ital.: *Vedendo le cose di lui non ben ferme nel regno.*

(5) Sic appellatus a Pergamo, urbe Troadis in Asia minore, capite regni.

(6) Inter Eumenem et Prusiam.

(7) Terra et mari.

tera fore arbitrabatur. Ad hunc interficiendum talem iniit rationem. Classe paucis diebus erant decreturi (1): superabatur navium multitudine (2): dolo erat pugnandum, cum par non esset armis. Imperavit quamplurimas venenatas serpentes vivas colligi, easque in vasa fictilia coniici. Harum cum confecisset magnam multitudinem, die ipso, quo facturus erat navale proelium, classiarios convocat, hisque praecipit, omnes ut in unam Eumenis regis concurrant navem, a ceteris tantum satis habeant se defendere; id facile illos serpentum multitudine consecuturos. Rex autem, qua nave veheretur, ut scirent, se facturum: quem si aut cepissent aut interfecissent, magno his pollicetur praemio fore.

XI. Tali cohortatione militum facta, classis ab utrisque in proelium deducitur. Quarum acie constituta, priusquam signum pugnae daretur, Hannibal, ut palam faceret suis quo loco Eumenes esset, tabellarium in scapha cum caduceo (3) mittit; qui, ubi ad naves adversariorum pervenit, epistolam ostendens, se regem professus est quaerere. Statim ad Eumenem deductus est, quod nemo dubitabat, aliquid de pace esse scriptum. Tabellarius, ducis nave declarata suis, eodem, unde ierat, se recepit. At Eumenes, soluta epistola, nihil in ea reperit, nisi quod ad irridendum eum pertineret. Cuius etsi causam mirabatur, neque reperiebatur, tamen proelium statim committere non dubitavit. Horum in concursu, Bithyni (4), Hannibalis prae-

(1) Pugnaturi; a verbo *decerno*.

(2) Hannibal.

(3) Virga duobus serpentibus circumligata, tamquam legationis signum a veteribus usurpata, postquam Mercurio, Iovis nuncio, in manibus esse coepit.

(4) Prusiani milites, sic a Bithynia, Asiae minoris provincia, appellati, quae ad Ponti regnum etiam pertineret.

cepto, universi navem Eumenis adoriuntur. Quorum vim cum rex sustinere non posset, fuga salutem petiit; quam consecutus non esset nisi intra sua praesidia se recepisset, quae in proximo littore erant collocata. Reliquae pergamenae naves cum adversarios premerent acrius, repente in eas vasa fictilia, de quibus supra mentionem fecimus, coniici coepta sunt. Quae iacta initio risum pugnantibus excitarunt, neque, quare id fieret, poterat intelligi. Postquam autem naves completas conspexerunt serpentibus, nova re perterriti, cum quid potissimum vitarent non viderent, puppes averterunt, seque ad sua castra nautica (1) retulerunt. Sic Hannibal consilio arma Pergamenorum superavit: neque tum solum, sed saepe alias, pedestribus copiis pari prudentia pepulit adversarios.

XII. Quae dum in Asia geruntur, accidit casu, ut legati Prusiae Romae apud Lucium Quinctium Flamininum, consularem coenarent, atque ibi, de Hannibale mentione facta, ex his unus diceret, eum in Prusiae regno esse. Id postero die Flamininus senatui detulit. Patres conscripti, qui, Hannibale vivo, nunquam se sine insidiis futuros existimabant, legatos in Bithyniam miserunt; in his Flamininum, qui a rege peterent, ne inimicissimum suum secum haberet, sibique dederet. His Prusias negare ausus non est. Illud recusavit, ne id a se fieri postularent, quod adversus ius hospitii (2) esset: ipsi, si possent, comprehenderent; locum, ubi esset, facile inventuros. Hannibal enim uno loco se tenebat in castello, quod ei ab rege

(1) Cf. adnot. ad Alcibiad. VIII.

(2) Apud Graecos enim et barbaros omnium sanctissimum hospitii ius habebatur; Iupiter autem hospitalis in eos vindicare credebatur, qui hospites laesissent.

datum erat muneri; idque sic aedificarat, ut in omnibus partibus aedificii exitum sibi haberet, semper verens, ne usu eveniret, quod accidit. Huc cum legati Romanorum venissent, ac multitudine domum eius circumdedissent, puer, ab ianua prospiciens, Hannibali dixit plures praeter consuetudinem armatos apparere. Qui imperavit ei, ut omnes fores aedificii circumiret, ac propere sibi renuntiaret, num eodem modo undique obsideretur. Puer cum celeriter quid esset renuntiasset, omnesque exitus occupatos ostendisset, sensit, id non fortuito factum, sed se peti (1), neque sibi diutius vitam esse retinendam. Quam ne alieno arbitrio dimitteret (2), memor pristinarum virtutum, venenum, quod semper secum habere consueverat, sumsit.

XIII. Sic vir fortissimus, multis variisque perfunctus a. 183
laboribus, anno acquievit septuagesimo. Quibus consulibus interierit, non convenit. Namque Atticus (3), Marco Claudio Marcello et Quinto Fabio Labeone consulibus (4), mortuum in *Annali* suo scriptum reliquit; at Polibius (5), Lucio Aemilio Paullo et Cneio Baebio Tamphilo (6); Sulpicius autem, Publio Cornelio Cethego et Marco Baebio Tamphilo (7). Atque hic tantus vir, tantisque bellis districtus, nonnihil temporis tri-

(1) Illud, quod insolitum esset, ad se pertinere.

(2) Quod minus honestum esset ex veterum sententia, quibus germana sapientia nondum illuxerat. Nobis christianis vitam nostro arbitrio deponere nefas.

(3) T. Pomponius Atticus, inter alia, de quibus videsis eius vitam (cap. XVIII), annales magistratuum romanorum scripserat per DCC ferme annos.

(4) Idest anno ante Chr. nat. CLXXXIII.

(5) Hic celeberrimus fuit historiae scriptor, natus Megalopoli in Arcadia; Romam deductus, quod Persei rebus studuisset, praeceptor ibi Scipionis Africani fuit. Obiit anno ante Chr. nat. CXIX.

(6) Idest anno ante Chr. nat. CLXXXII.

(7) Idest anno insequenti.

buit litteris. Namque aliquot eius libri sunt, graeco sermone confecti: in his *Ad Rhodios de Cnei Manlii Vulsonis in Asia rebus gestis*. Huius bella gesta (1) multi memoriae prodiderunt: sed ex his duo, qui cum eo in castris fuerunt, simulque vixerunt, quamdiu fortuna passa est, Silenus, et Sosilus (2) lacedaemonius; atque hoc Sosilo Hannibal litterarum graecarum usus est doctore. Sed nos tempus est huius libri facere finem, et Romanorum explicare imperatores (3); quo facilius, collatis utrorumque factis, qui viri praeferendi sint, possit iudicari.

(1) Rectius: *Bella ab hoc gesta:* ut supra *de rebus gestis a Cn. Manlio* etc.

(2) Pauca de iis constant; de illo mentio fit apud Livium (xxvi, 49, et Ciceronem (de divin. i, 24); septem hunc libros de rebus ab Hannibale gestis exarasse auctor est Diodorus (xxvi, 5).

(3) Gracchorum revera vitas, Marcelli, Luculli, et Caesaris exaravit; sed temporis iniuria intercidere; neque aliud ex hoc posteriore libro superest, nisi vita M. Porcii Catonis, quae hisce subtexitur.

XXIV.

MARCUS PORCIUS CATO.

(Ex libro posteriore C. Nepotis).

I. Cato (1), ortus municipio (2) Tusculo (3), adolescentulus, priusquam honoribus operam daret, versatus est in Sabinis (4); quod ibi heredium (5) a patre relictum habebat. Hortatu Lucii Valerii Flacci, quem in consulatu censuraque habuit collegam, ut Marcus Perperna censorius (6) narrare solitus est, Romam demigravit; in foroque esse coepit (7). Primum stipendium meruit annorum decem septemque (8). Quinto Fabio Maximo, Marco Claudio Marcello consulibus, a. 214
tribunus militum (9) in Sicilia fuit. Inde ut rediit, castra

(1) Natus est anno ante Chr. CCXXXI, post U. C. DXXII, ex gente Porcia appellata a porcis pascendis; quod quidem honori potius quam infamiae fuit; nam diu apud Romanos ii potiores et nobiliores habiti sunt, qui rus colerent, et rusticae tribus beatiores homines complectebantur; urbanae vero illam plebem, quem Aligherius appellaret *la gente nuova.*

(2) Municipia suis legibus continebantur, sed illius cives Romae civitatis iure fruebantur.

(3) Tusculum (*Frascati*) urbs insignis Latii fuit, ubi Romani beatiores pulcherrimas villas haberent.

(4) Quorum regio affinis Latio et in eadem sinistra Tiberis ripa.

(5) Parvulum praedium avitum.

(6) Idest, qui censura erat functus. Censorum proprium erat munus censere cives et ordines; sed et morum tutelam gerere; ita ut censor postea quasi reprehensor fuerit.

(7) Idest causas orare.

(8) Ital.: *Cominciò ai diciassette anni la sua milizia.*

(9) Tribunus militum legioni imperabat. Fere apud nos esset *il colonnello.*

secutus est Caii Claudii Neronis: magnique eius opera
aestimata est in proelio apud Senam (1), quo cecidit
a. 207 Hasdrubal (2), frater Hannibalis. Quaestor (3) obtigit
a. 205 Publio Cornelio Scipioni Africano consuli; cum quo
non pro sortis necessitudine vixit (4), namque ab eo
perpetua dissensit vita. Aedilis plebis (5) factus est cum
a. 198 Caio Helvio. Praetor (6), provinciam obtinuit Sardiniam;
ex qua quaestor, superiore tempore (7), ex Africa
decedens, Quintum Ennium poëtam (8) deduxerat:
quod non minoris aestimamus, quam quemlibet
amplissimum sardiniensem triumphum.

a. 195 II. Consulatum gessit cum Lucio Valerio Flacco,
sorte provinciam nactus Hispaniam citeriorem (9), exque
ea triumphum deportavit. Ibi cum diutius mora-
a. 194 retur, Publius Scipio Africanus, consul iterum, cuius
in priore consulatu quaestor fuerat, voluit eum de
provincia depellere, et ipse ei succedere. Neque hoc
per senatum efficere potuit, cum quidem Scipio in civitate
principatum obtineret, quod tum non potentia,

(1) Umbriae urbem, a Gallis conditam in ora Adriatici maris ac propterea Sena Gallica (*Sinigaglia*) etiam appellatam.

(2) Qui Carthaginiensium sex et quinquaginta millia ducebat.

(3) Quaestor erat Romanis, quod Italis *il tesoriere;* pecuniam exercitus administrabat, atque praedas victoriae vel tributa in aerarium conferebat.

(4) Non adeo coniuncte, ut sors poscebat, quae eos officii causa iunxisset.

(5) Aedilis cura aedificiorum propria erat; ludos praeterea edebat, in quibus si magnificentiam prae se tulisset, populus grati animi ergo ad ampliores efferebat honores.

(6) De praetoribus Romanorum videsis adnot. ad Miltiad. cap. IV.

(7) Cum Scipione Africano.

(8) Natus est Rudiis in Calabria: stipendia meruit in Sardinia, unde Romam deductus Catonem graecas litteras docuit; praeter tragoedias scripsit carmine heroico *Annales* et *punicum bellum secundum*. Quintilianus eius opera comparat cum luco vetusto, ubi grandia et antiqua robora non tantam habent speciem quam religionem.

(9) Cis flumen Iberum. Cf. adnot. ad Hannibal. cap. III.

sed iure, respublica administrabatur (1). Qua ex re iratus senatur, consulatu peracto, privatus in urbe mansit. At Cato, censor cum eodem Flacco factus, se- a. 184
vere praefuit ei potestati. Nam et in complures nobiles animadvertit, et multas res novas in edictum addidit, qua re (2) luxuria reprimeretur, quae iam tum incipiebat pullulare. Circiter annos octoginta, usque ad extremam aetatem, ab adolescentia, reipublicae causa, suscipere inimicitias non destitit. A multis tentatus (3), non modo nullum detrimentum existimationis fecit, sed, quoad vixit, virtutum laude crevit.

III. In omnibus rebus singulari fuit prudentia et industria. Nam et agricola solers, et reipublicae peritus, et iurisconsultus, et magnus imperator, et probabilis (4) orator, et cupidissimus litterarum fuit. Quarum studium etsi senior arripuerat, tamen tantum in eis progressum fecit, ut non facile reperire possis, neque de graecis, neque de italicis rebus, quod ei fuerit incognitum. Ab adolescentia confecit orationes. Senex historias scribere instituit, quarum sunt libri septem. Primus continet res gestas regum populi romani. Secundus et tertius, unde quaeque civitas orta sit italica: ob quam rem omnes (5) *Origines* videtur appellasse. In quarto autem bellum punicum primum. In quinto, secundum. Atque haec omnia capitulatim sunt dicta. Reliqua bella pari modo persecutus est usque ad praeturam Sergii Galbae, qui diripuit Lusitanos (6). Atque

(1) Sequiori tempore, quoties Syllae, Pompeio, Caesari collibuisset, per arma et potentiam omnia poterant impetrare.
(2) Nempe multas res novas addendo.
(3) Criminationibus, die dicta ad iudicium.
(4) Dignus, qui probaretur.
(5) Omnes libros.
(6) Consul fuit cum L. Aurelio Cotta anno U. C. DCVIII; deinde prae-

horum bellorum duces non nominavit, sed sine nominibus res notavit. In iisdem exposuit, quae in Italia Hispaniisque viderentur admiranda. In quibus multa industria et diligentia comparet, multa doctrina (1). Huius de vita et moribus plura in eo libro persecuti sumus, quem separatim de eo fecimus, rogatu Titi Pomponii Attici. Quare studiosos Catonis ad illud volumen delegamus (2).

XXV.

TITUS POMPONIUS ATTICUS.

A. C. a. 109 I. Titus Pomponius Atticus (3), ab origine ultima stirpis romanae generatus (4), perpetuo a maioribus acceptam equestrem obtinuit dignitatem (5). Patre usus est diligente, indulgente, et, ut tum erant tempora, diti, in primisque studioso litterarum. Hic, prout ipse amabat litteras, omnibus doctrinis, quibus puerilis aetas impertiri debet, filium erudivit. Erat autem in puero, praeter docilitatem ingenii, summa suavitas oris ac vocis; ut non solum celeriter arriperet, quae tradebantur, sed etiam excellenter pronunciaret: qua ex re in pueritia nobilis inter aequales ferebatur, cla-

tor xxx Lusitanorum millia perfidia trucidavit, quod aperta vi parum contra eos proficere videretur.

(1) Hi Catonis libri, praeter pauca fragmenta nunc desiderantur.

(2) Quod temporis iniuria periit praeter fragmentum (v. A. Gell. II, 8).

(3) De hoc cognomine cf. adnot. ad praef. Nepotis.

(4) Nam ad Numam Pompilium, Pomponii f., originem referebat.

(5) Erat equitum ordo medius inter Patres et Plebem; insignia eorum equus publice datus et annulus aureus.

riusque exsplendescebat, quam generosi (1) condiscipuli animo aequo ferre possent; itaque incitabat omnes studio suo: quo in numero fuerunt Lucius Torquatus, Caius Marius Caii filius, Marcus Cicero, quos consuetudine sua sic sibi devinxit, ut nemo iis perpetuo fuerit carior.

II. Pater mature decessit. Ipse adolescentulus, propter affinitatem Publii Sulpicii, qui tribunus plebis interfectus est (2), non expers fuit illius periculi. Nam- a. 88
que Anicia, Pomponii consobrina, nupserat Marco Servio, fratri Sulpicii. Itaque, interfecto Sulpicio, posteaquam vidit Cinnano tumultu civitatem esse perturbatam (3), neque sibi dari facultatem pro dignitate vivendi, quin alterutram partem offenderet, dissociatis animis civium, cum alii Syllanis, alii Cinnanis faverent partibus, idoneum tempus ratus studiis obsequendi a. 87
suis, Athenas se contulit. Neque eo secius adolescentem Marium, hostem iudicatum, iuvit opibus suis; cuius fugam pecunia sublevavit. At, ne illa peregrinatio detrimentum aliquod afferret rei familiari, eodem magnam partem fortunarum traiecit suarum. Hic ita vixit, ut universis Atheniensibus merito esset carissimus. Nam, praeter gratiam, quae iam adolescentulo magna erat, saepe suis opibus inopiam eorum publicam levavit. Cum enim versuram facere publice necesse esset (4); neque eius conditionem aequam habe-

(1) Spectare, quin generosa eorum indoles excitata ad aemulationem ingenii illius industriaeque adsurgere conaretur.

(2) Fuerat hic a partibus Marii, totisque viribus connisus fuerat, ne Syllae mithridatici belli provincia daretur.

(3) Quo tempore Cinna cum Marianis expulsus Romam cum exercitu venit, inque Syllanos crudelissime animadvertit.

(4) Versuram facere is dicitur, qui ut aes alienum solvat, alio se aere alieno, apud novum creditorem obstringit; versura autem a vertendo nempe aere alieno ab alio ad alium, dicta est.

rent (1); semper se interposuit, atque ita, ut neque usuram unquam ab iis acceperit, neque longius, quam dictum esset, eos debere passus sit (2). Quod utrumque erat iis salutare. Nam neque indulgendo inveterascere eorum aes alienum patiebatur, neque multiplicandis usuris crescere (3). Auxit hoc officium alia quoque liberalitate. Nam universos frumento donavit; ita ut singulis septem modii tritici darentur; qui modus mensurae medimnus (4) Athenis appellatur.

III. Hic autem sic se gerebat, ut communis (5) infimis, par principibus videretur (6). Quo factum est, ut huic omnes honores, quos possent, publice haberent, civemque facere studerent. Quo beneficio ille uti noluit: quod nonnulli ita interpretantur, amitti civitatem romanam alia adscita. Quamdiu affuit, ne qua sibi statua poneretur, restitit; absens prohibere non potuit. Itaque aliquot ipsi et Piliae (7) locis sanctissimis posuerunt. Hunc enim in omni procuratione reipublicae actorem auctoremque (8) habebant. Igitur primum illud (9) munus fortunae, quod in ea potissimum

(1) Propter foeneratorum rapacitatem.

(2) Non enim liberalitas negligentia est propriae rei familiaris; sed cum iudicio optima ad beneficentiam usura.

(3) Res haeret, si haec cum superioribus conferas *ut neque usuram unquam* etc. Hinc recte, qui, pro *unquam*, *iniquam* scribendum esse contendunt.

(4) Medimnus sex modios continebat; hinc pro *septem* emendandum *sex* putant.

(5) Ital.: *popolare*.

(6) Iuxta illud proverbium Italorum: *un cero a Satana e l'altro a S. Michele.*

(7) MS. habent *Phidiae*, sed legendum vel *filiae*, quam revera, Pomponiam nomine, Agrippae collocavit, vel *Piliae*, quae fuit Attici uxor; quod mihi probatur.

(8) Ital.: *Poichè costui in ogni negozio da condurre servì la repubblica col consiglio e coll'opera.*

(9) Subaudi *fuit*. Hisce enim *primum illud munus fortunae* etc. respondent illa *hoc specimen prudentiae* etc.

urbe natus est, in qua domicilium orbis terrarum esset imperii, ut eamdem et patriam haberet et domum; hoc specimen prudentiae, quod, cum in eam se civitatem contulisset, quae antiquitate, humanitate, doctrina praestaret omnes, ei unus ante alios fuerit carissimus.

IV. Huc ex Asia Sylla decedens (1) cum venisset; a. 84 quamdiu ibi fuit, secum habuit Pomponium, captus adolescentis humanitate et doctrina. Sic enim graece loquebatur, ut Athenis natus videretur. Tanta autem erat suavitas sermonis latini, ut appareret in eo nativum quemdam leporem esse, non adscitum. Idem poëmata (2) pronunciabat et graece et latine sic, ut supra nihil posset addi. Quibus rebus factum est, ut Sylla nusquam eum a se dimitteret, cuperetque secum deducere. Cui cum persuadere tentaret: *noli, oro te*, inquit Pomponius, *adversum eos me velle ducere, cum quibus ne contra te arma ferrem, Italiam reliqui.* At Sylla, adolescentis officio collaudato, omnia munera ei, quae Athenis acceperat, proficiscens iussit deferri. Hic complures annos moratus, cum et rei familiari tantum operae daret, quantum non indiligens deberet paterfamilias, et omnia reliqua tempora aut litteris aut Atheniensium reipublicae tribueret, nihilo minus amicis urbana officia praestitit. Nam et ad comitia eorum ventitavit (3); et, si qua res maior acta est, non defuit: sicut Ciceroni, in omnibus eius periculis, singularem fidem praebuit; cui ex patria fugienti (4) sestertium ducenta et

(1) Confecto mithridatico bello.

(2) Carmina.

(3) Ad comitia, in quibus aliquid amicis vel gratum vel molestum agitaretur.

(4) Propter Clodii criminationes.

a. 58 quinquaginta millia donavit (1). Tranquillatis autem rebus romanis, remigravit Romam, ut opinor, Lucio
a. 65 Cotta et Lucio Torquato consulibus: quem diem sic universa civitas Atheniensium prosecuta est, ut lacrymis desiderii futuri dolorem indicaret.

V. Habebat avunculum Quintum Caecilium, equitem romanum, familiarem Lucii Luculli (2), divitem, difficillima natura. Cuius sic asperitatem veritus est, ut, quem nemo ferre posset, huius sine offensione ad summam senectutem retinuerit benevolentiam. Quo facto tulit pietatis fructum. Caecilius enim moriens testamento adoptavit eum, heredemque fecit ex dodrante (3); ex qua hereditate accepit circiter centies (4) sestertiûm. Erat nupta soror Attici Quinto Tullio Ciceroni (5), easque nuptias Marcus Cicero conciliarat; cum quo a condiscipulatu vivebat coniunctissime, multo etiam familiarius, quam cum Quinto: ut iudicari possit plus in amicitia valere similitudinem morum, quam affinitatem. Utebatur autem intime Quinto Hortensio, qui iis temporibus principatum eloquentiae tenebat (6), ut intel-

(1) Sestertius olim valebat duobus assibus et dimidio; hinc Sigla HS, quae sibi vult, II asses et semis; sed hisce temporibus valebat duobus assibus, idest quatuor solidis, si ad nostram putes rationem; hinc 250 millia erunt 50,000 *franchi*.

(2) Qui contra Mithridatem profectus ingentes corruit opes, et magnificentiae fama praeclarus evasit.

(3) Ital.: *Lo istitul erede per tre quarti del patrimonio.* Romanis enim res familiaris etiam *as* appellabatur, utque *as* in XII uncias dividebatur, sic quoque res familiaris inter heredes unciatim; hinc heres ex uncia - *per un duodecimo:* ex sextante - *per un sesto:* ex semisse - *per la metà;* ex dodrante - *pei tre quarti:* ex asse - *erede universale.*

(4) Supple *centena millia:* latinis enim scriptoribus solemne omittere haec verba ac primam tantummodo notam *centies* exprimere. Centies centena millia sestertiûm sunt 10 *milioni di sesterzii*, idest *due milioni di franchi.*

(5) M. Tullii fratri.

(6) Nondum adulta Tullii fama. Scimus enim paullo post Ciceronem primo aemulum, post vero superiorem fuisse.

ligi non posset, uter eum plus diligeret, Cicero, an Hortensius: et id quod erat difficillimum, efficiebat, ut inter quos tantae laudis esset aemulatio, nulla intercederet obtrectatio, essetque talium virorum copula.

VI. In republica ita est versatus, ut semper optimarum partium et esset et existimaretur; neque tamen se civilibus fluctibus committeret; quod non magis eos in sua potestate existimabat esse, qui se iis dedissent, quam qui maritimis iactarentur. Honores non petiit, cum ei paterent propter vel gratiam, vel dignitatem (1): quod neque peti more maiorum, neque capi possent, conservatis legibus, in tam effusis ambitus largitionibus (2), neque geri e republica sine periculo, corruptis civitatis moribus. Ad hastam publicam (3) nunquam accessit. Nullius rei neque praes, neque manceps (4) factus est. Neminem suo nomine, neque subscribens (5) accusavit. In ius de sua re (6) nunquam iit; iudicium nullum habuit. Multorum consulum, praetorumque praefecturas (7) delatas sic accepit, ut neminem in provinciam sit secutus, honore fuerit contentus; rei familiaris despexerit fructum, qui ne cum Quinto quidem Cicerone voluerit ire in Asiam, cum apud eum legati

(1) Ital.: *Onori non chiese, sebben gli fossero aperti, vuoi per favore, vuoi per esserne degno.*

(2) Tota saepe, licet immensa, res familiaris ludis, largitionibus absumebatur, ad obtinendos honores et provincias, quibus potentia et pristinis opibus, immo multo maioribus, potirentur.

(3) Ad auctiones quae fiebant rerum civium proscriptorum; hasta autem auctio est appellata, quod hasta staret ante magistratum, qui auctioni praeesset.

(4) *Praes* in re nummaria est idem ac *vas* in capitali; *manceps* est, qui licitat in auctione, ac sublata manu emere se tanti profitetur. Hoc loco haec verba ad negotia publicanorum videntur referri

(5) Nempe subscribens alienis accusationibus, quo plus auctoritatis inesset.

(6) Idest alium accusaturus.

(7) Militaria munera.

locum (1) obtinere posset. Non enim decere se arbi-
a. 61 trabatur, cum praeturam gerere noluisset, asseclam esse praetoris. Qua in re non solum dignitati serviebat, sed etiam tranquillitati, cum suspiciones quoque vitaret criminum: quo fiebat, ut eius observantia (2) omnibus esset carior, cum eam officio, non timori, neque spei tribui viderent.

a. 49 VII. Incidit caesarianum civile bellum, cum haberet annos circiter sexaginta. Usus est aetatis vacatione (3), neque quoquam movit ex urbe. Quae amicis suis opus fuerant ad Pompeium proficiscentibus, omnia ex sua re familiari dedit. Ipsum Pompeium sibi coniunctum (4) non offendit. Nullum enim ab eo habebat ornamentum, ut ceteri, qui per eum aut honores, aut divitias ceperant: quorum partim invitissimi castra sunt secuti, partim summa cum eius offensione domi remanserunt.
a. 44 Attici autem quies tantopere Caesari fuit grata, ut victor, cum privatis pecunias per epistolas imperaret, huic non solum molestus non fuerit, sed etiam sororis filium et Quintum Ciceronem (5) ex Pompeii castris concesserit. Sic vetere instituto vitae effugit nova pericula.

a. 44 VIII. Secutum est illud (6). Occiso Caesare, cum respublica penes Brutos (7) videretur esse et Cassium, ac tota civitas se ad eos convertisset; sic Marco Bruto usus est, ut nullo ille adolescens aequali familiarius,

(1) Ital.: *La carica di luogotenente.*
(2) Modestia, temperantia ab ambitione.
(3) A militia.
(4) Nam Caecilia gens, ad quam maternum genus Pomponius referret, adfinis erat Corneliae, ex qua Pompeius duxerat uxorem.
(5) Patrem eius.
(6) Ital.: *Vennero quegli altri tempi.*
(7) Marcum et Decimum Brutum.

quam hoc sene (1); neque solum eum principem consilii haberet, sed etiam in convictu. Excogitatum est a quibusdam, ut privatum aerarium Caesaris interfectoribus ab equitibus romanis constitueretur. Id facile effici posse arbitrati sunt, si et principes illius ordinis pecunias contulissent. Itaque appellatus est a Caio Flavio, Bruti familiari, Atticus, ut eius rei princeps esse vellet. At ille, qui officia amicis praestanda sine factione existimaret, semperque a talibus se consiliis removisset; respondit, *si quid* (2) *Brutus de suis facultatibus uti voluisset, usurum, quantum eae paterentur; se neque cum quoquam de ea re collocuturum, neque coiturum* (3). Sic ille consensionis globus huius unius dissensione disiectus est. Neque multo post superior esse coepit Antonius: ita, ut Brutus et Cassius provinciarum, quae iis necis (4) causa datae erant a consulibus, desperatis rebus, in exilium proficiscerentur. Atticus, qui pecuniam simul cum ceteris conferre noluerat florenti illi parti, abiecto Bruto, Italiaque cedenti, sestertium centum millia muneri misit (5); eidem in Epiro (6) absens trecenta iussit dari: neque eo magis potenti adulatus est Antonio, neque desperatos reliquit.

IX. Secutum est bellum gestum apud Mutinam (7). In quo si tantum eum prudentem dicam, minus, quam debeam, praedicem; cum ille potius divinus fuerit; si divinatio appellanda est perpetua naturalis bonitas,

(1) Intellige *uteretur*.

(2) Rectius cum ablativo sine praep. componitur verbum *utor*.

(3) Nulli factioni se nomen esse daturum.

(4) Caesarianae; Brutus Cretam, Cassius Cyrenensem provinciam acceperant.

(5) Ital.: 20000 *franchi*.

(6) Provincia Graeciae septentrionalis, in ora Ionii maris.

(7) Quod inter Octavianum et Antonium anno U. C. DCCXII exarsit, quod hic de hereditate Caesaris cum illo contenderet.

quae nullis casibus agitur, neque minuitur. Hostis An-
a. 43 tonius iudicatus, Italia cesserat; spes restituendi nulla erat. Non solum eius inimici, qui tum erant potentissimi et plurimi, sed etiam amici adversariis eius, se dabant; et in eo laedendo se aliquam consecutores sperabant commoditatem; familiares insequebantur, uxorem Fulviam omnibus rebus spoliare cupiebant, liberos etiam extinguere parabant. Atticus, cum Ciceronis intima familiaritate uteretur, amicissimus esset Bruto: non modo nihil iis indulsit ad Antonium violandum, sed e contrario familiares eius ex urbe profugientes, quantum potuit, texit; quibus rebus indiguerunt, adiuvit. Publio vero Volumnio ea tribuit, ut plura a parente proficisci non potuerint. Ipsi autem Fulviae, cum litibus distineretur, magnisque terroribus vexaretur, tanta diligentia officium suum praestitit, ut nullum illa stiterit vadimonium (1) sine Attico; hic sponsor omnium rerum fuerit. Quin etiam, cum illa fundum secunda fortuna (2) emisset in diem (3); neque post calamitatem versuram facere potuisset (4); ille se interposuit, pecuniamque sine foenore, sineque ulla stipulatione ei credidit, maximum existimans quaestum, memorem gratumque cognosci, simulque aperire, se non fortunae, sed hominibus solere esse amicum. Quae cum faciebat, nemo eum temporis causa (5) facere poterat existimare. Nemini enim in opinionem veniebat, Antonium rerum potiturum. Sed sensus eius a nonnullis optimatibus reprehendebatur, quod parum odisse ma-

(1) Numquam vocata fuerit in iudicium, datis vadibus affore se, quin Atticus illi ope subveniret.
(2) Cum prospera illi fortuna faveret.
(3) Cuius fundi pretium esset solvendum certa futura die.
(4) Cf. adnot. ad cap. II.
(5) Ital.: *Acconciandosi nel tempo avvenire.*

los cives videretur. Ille autem sui iudicii, potius quid se facere par esset, intuebatur, quam quid illi laudaturi forent.

X. Conversa subito fortuna est. Ut Antonius rediit in Italiam, nemo non magno in periculo Atticum futurum putarat, propter intimam familiaritatem Ciceronis et Bruti. Itaque ad adventum imperatorum (1) de foro decesserat, timens proscriptionem: latebatque apud Publium Volumnium, cui, ut ostendimus paulo ante, opem tulerat. Tanta varietas in his temporibus fuit fortunae, ut modo hi, modo illi in summo essent aut fastigio aut periculo. Habebat secum Quintum Gellium Canum, aequalem, simillimumque sui. Hoc quoque sit Attici bonitatis exemplum, quod cum eo, quem puerum in ludo cognoverat, adeo coniuncte vixit, ut ad extremam aetatem amicitia eorum creverit. Antonius autem, etsi tanto odio ferebatur in Ciceronem, ut non solum ei, sed etiam omnibus suis amicis esset inimicus, eosque vellet proscribere; multis hortantibus tamen, Attici memor fuit officii: et ei, cum requisisset ubinam esset, sua manu scripsit, ne timeret, statimque ad se veniret: se eum, et illius causa, Gellium Canum de proscriptorum numero exemisse, ac, ne quod in periculum incideret, quod noctu fiebat (2), praesidium ei misit. Sic Atticus in summo timore non solum sibi, sed etiam ei, quem carissimum habebat, praesidio fuit; neque enim suae solum a quoquam auxilium petiit salutis, sed coniunctim, ut appareret nullam seiunctam sibi ab eo velle fortunam. Quod si gubernator

(1) Consenserant enim in triumviratu Octavius, Lepidus et Antonius.

(2) Nocturnae enim promiscuae caedes a nonnullis agebantur, etiam sine auctoribus, ut sua privata odia explerent.

praecipua laude fertur, qui navem ex hieme, marique scopuloso servat; cur non singularis eius existimetur prudentia, qui ex tot tamque gravibus procellis civilibus ad incolumitatem pervenit?

XI. Quibus ex malis ut se emerserat (1), nihil aliud egit, quam ut plurimis, quibus rebus posset, esset auxilio. Cum proscriptos praemiis imperatorum vulgus conquireret, nemo in Epirum (2) venit, cui res ulla defuerit. Nemini non ibi perpetuo manendi potestas facta est: quin etiam post proelium philippense (3), interitumque Caii Cassii et Marci Bruti, Lucium Iulium
a. 42 Mocillam praetorium (4) et filium eius Aulumque Torquatum, ceterosque pari fortuna percussos instituit tueri, atque ex Epiro his omnia Samothraciam (5) supportari iussit. Difficile est omnia persequi, et non necessaria. Illud unum intelligi volumus, illius liberalitatem neque temporariam, neque callidam fuisse. Id ex ipsis rebus ac temporibus iudicari potest, quod non florentibus se venditavit, sed afflictis semper succurrit: qui quidem Serviliam, Bruti matrem, non minus post mortem eius, quam florente, coluerit. Sic liberalitate utens, nullas inimicitias gessit, quod neque laedebat quemquam, neque, si quam iniuriam acceperat, malebat ulcisci, quam oblivisci. Idem immortali memo-

(1) Usitatus neutra significatione.

(2) Ibi enim erant Attici possessiones.

(3) Sic a Philippis, Macedoniae urbe, appellatum; in eo Cassius et Brutus, quum iam superiores essent, desperatis alter alterius rebus, mortem sibi conscivere victoriamque ultro Octavio Antonioque dedere.

(4) Praetura functum.

(5) Insulam maris Aegaei e regione Thraciae, ubi asylum pateret, loci religione sacrum; nam inde cultus Cabyrorum Romam fuerat translatus et res sacrae ad eos pertinentes inter fatalia urbis Romae adservabantur.

ria percepta retinebat beneficia: quae autem ipse tribuerat, tamdiu meminerat, quoad ille gratus erat, qui acceperat. Itaque hic fecit, ut vere dictum videatur, *sui cuique mores fingunt fortunam* (1). Neque tamen prius ille fortunam, quam se ipse finxit, qui cavit, ne qua in re iure plecteretur.

XII. His igitur rebus effecit, ut Marcus Vipsanius Agrippa (2), intima familiaritate coniunctus adolescenti Caesari, cum propter suam gratiam et Caesaris potentiam nullius conditionis (3) non haberet potestatem, potissimum eius diligeret affinitatem, praeoptaretque equitis romani filiam generosarum nuptiis. Atque harum nuptiarum conciliator fuit, non enim est celandum, Marcus Antonius, triumvir reipublicae constituendae; cuius gratia cum augere possessiones posset suas, tantum abfuit a cupiditate pecuniae, ut nulla in re usus sit ea, nisi in deprecandis amicorum aut periculis aut incommodis. Quod quidem sub ipsa proscriptione perillustre fuit. Nam cum Lucii Saufeii, equitis romani, aequalis sui, qui complures annos, studio ductus philosophiae, Athenis habitabat, habebatque in Italia pretiosas possessiones, triumviri bona vendidissent, consuetudine ea, qua tum res gerebantur; Attici labore atque industria factum est, ut eodem nuntio Saufeius fieret certior, se patrimonium amisisse, et recuperasse. Idem Lucium Iulium Calidum, quem, post Lucretii Catullique (4) mortem, multo elegantissimum

(1) Appius apud Sallustium de ordin. rep. I.

(2) Bellicis rebus gestis praeclarus, qui cum tertiam ex tribus uxoribus Iuliam, Augusti filiam, duxisset, fuit postea Augusto cum Maecenate alter imperii minister.

(3) Conditio in re nuptiali, est quod Italis *il partito*.

(4) Floruere Marii et Syllae temporibus, quorum ille poëma *de rerum natura*, hic elegantissimos *elegos* reliquit.

poëtam nostram tulisse aetatem vere videor posse contendere (1), neque minus virum bonum, optimisque artibus eruditum, post proscriptionem equitum, propter magnas eius africanas possessiones, in proscriptorum numerum a Publio Volumnio, praefecto fabrûm Antonii (2), absentem relatum, expedivit. Quod in praesenti (3) utrum ei laboriosius, an gloriosius fuerit, difficile fuit iudicare; quod in eorum periculis, non secus absentes quam praesentes amicos Attico esse curae, cognitum est.

XIII. Neque vero minus ille vir, bonus paterfamilias habitus est quam civis. Nam cum esset pecuniosus, nemo illo minus fuit emax (4), minus aedificator (5). Neque tamen non in primis bene habitavit, omnibusque optimis rebus usus est; nam domum habuit in colle Quirinali (6) Tamphilanam (7), ab avunculo hereditate relictam, cuius amoenitas non aedificio, sed silva constabat: ipsum enim tectum, antiquitus constitutum, plus salis (8), quam sumptus, habebat; in quo nihil commutavit, nisi si quid vetustate coactus est. Usus est familia (9), si utilitate iudicandum est, optima; si for-

(1) Cum nihil huiusce poëtae pervenerit ad nos, de eo in Cornelii verba iurandum nobis est.

(2) Ital.: *Sovraintendente all'arsenale.*

(3) Tunc temporis.

(4) Prisca haec fuit patrifamilias proposita regula; Cato (*de re rustica*): *Patrem familias vendacem, non emacem esse oportet.*

(5) Praecipue Attici aetate cives adeo familiarem poenum in exstruendo vel mari, et coaequandis montibus decoquebant, ut probarent, illud Laconum, qui inviso alicui, inter cetera mala, et aedificandi desiderium a Superis precabantur.

(6) Sic appellatum a templo, quod Romulo Quirini nomine in eo exstruxerant. Recentioribus Romanis est *Monte Cavallo.*

(7) Sic appellatum a quodam Tamphilo, qui pridem possederat.

(8) Venustatis, elegantiae.

(9) Famulatu.

ma, vix mediocri. Namque in ea erant pueri litteratissimi, anagnostae (1) optimi, et plurimi librarii (2); ut ne pedissequus quidem quisquam esset, qui non utrumque horum pulcre facere posset. Pari modo artifices ceteri, quos cultus domesticus desiderat, apprime boni. Neque tamen horum quemquam, nisi domi natum, domique factum (3), habuit: quod est signum non solum continentiae, sed etiam diligentiae (4). Nam et non intemperanter concupiscere, quod a pluribus videas, continentis debet duci, et potius diligentia, quam pretio parare, non mediocris est industriae. Elegans, non magnificus: splendidus, non sumptuosus; omni diligentia munditiam, non affluentiam affectabat. Supellex modica, non multa; ut in neutram partem conspici posset (5). Neque hoc praeteribo; quamquam nonnullis leve visum iri putem: cum in primis lautus esset eques romanus, et non parum liberaliter domum suam omnium ordinum homines invitaret; scimus non amplius, quam terna millia aeris (6) peraeque in singulos menses ex Ephemeride (7) eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum praedicamus. Saepe enim, propter familiaritatem, domesticis rebus interfuimus.

(1) Lectores; a verbo graeco ἀναγιγνώσκω (ἀναγνόω), *lego*.

(2) Qui nempe aut, hero dictante, scriberent, aut scripta describerent.

(3) Domi formatum, institutum.

(4) Nam institutos formatosque emere sumptuosum.

(5) Quae nec nimium sumptum, nec nimiam parcimoniam praeseferret.

(6) *Aes* idem est ac *as:* cum hic Attici aetate valeret *solido*, terna millia aeris essent 150 *franchi*. Cum autem hic sumptus tenuis admodum sit, eruditi putant, *trecenta* pro *terna* legendum.

(7) Idest codice, ubi rationes servarentur excepti et expensi *in die* ἐπὶ ἡμέρα.

XIV. Nemo in convivio eius aliud acroama (1) audivit, quam anagnosten : quod nos quidem iucundissimum arbitramur. Neque unquam sine aliqua lectione apud eum coenatum est; ut non minus animo, quam ventre convivae delectarentur. Namque eos vocabat, quorum mores a suis non abhorrerent. Cum tanta pecuniae facta esset accessio, nihil de quotidiano cultu mutavit, nihil de vitae consuetudine: tantaque usus est moderatione, ut neque in sestertio vicies (2), quod a patre acceperat, parum se splendide gesserit; neque in sestertio centies (3) affluentius vixerit, quam instituerat, parique fastigio steterit in utraque fortuna. Nullos habuit hortos, nullam suburbanam, aut maritimam sumptuosam villam: neque in Italia, praeter Ardeatinum et Nomentanum (4), rusticum praedium: omnisque eius pecuniae reditus constabat in epiroticis et urbanis possessionibus, ex quo cognosci potest, eum usum pecuniae non magnitudine, sed ratione metiri solitum.

XV. Mendacium neque dicebat, neque pati poterat. Itaque eius comitas non sine severitate erat, neque gravitas sine facilitate: ut difficile esset intellectu, utrum eum amici magis vererentur, an amarent. Quidquid rogabatur, religiose (5) promittebat; quod non liberalis, sed levis arbitrabatur, polliceri, quod praestare non posset. Idem in nitendo quod (6) semel annuisset, tanta erat cura, ut non mandatam, sed suam rem videretur

(1) Acroama, graeca vox (ἀκρόαμα) a verbo ἀκροάομαι, *audio*, est qui auditur, aut quod auditur, atque de musicis et rhapsodis dicebatur, vel de iis, quae ab eis fierent, praesertim ad mensas.

(2) Supple centena millia; ital.: 400,000 *franchi.*

(3) Ital.: 2,000,000 *di franchi.*

(4) Ardea, urbs Latii nobilis fuit, caput Rutulorum; Nomentum in Sabinis apud Alliam.

(5) Postquam cogitasset, praestare posset nec ne.

(6) Circa quod.

agere. Nunquam suscepti negotii eum pertaesum est. Suam enim existimationem in ea re agi putabat: qua nihil habebat carius. Quo fiebat, ut omnia Ciceronum, Catonis, Marii, Q. Hortensii, A. Torquati, multorum praeterea equitum romanorum negotia procuraret. Ex quo iudicari poterat, non inertia, sed iudicio fugisse reipublicae procurationem.

XVI. Humanitatis vero nullum afferre maius testimonium possum, quam quod adolescens idem seni Syllae fuerit iucundissimus, senex adolescenti Marco Bruto; cum aequalibus autem suis Quinto Hortensio, et Marco Cicerone sic vixerit, ut iudicare difficile sit, cui aetati fuerit aptissimus: quamquam eum praecipue dilexit Cicero, ut ne frater quidem ei Quintus carior fuerit, aut familiarior. Ei rei sunt indicio, praeter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, sexdecim volumina epistolarum ab consulatu (1) eius usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quae qui legat, non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum ac mutationibus reipublicae perscripta sunt, ut nihil in his non appareat; et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem (2). Non enim Cicero ea solum, quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam, quae nunc usu veniunt, cecinit, ut vates.

XVII. De pietate autem Attici quid plura commemorem? cum hoc ipsum vere gloriantem audierim in funere matris suae, quam extulit (3) annorum nonaginta, cum esset septem et sexaginta, se nunquam cum ma-

(1) Ab anno U. C. DCLXXXIX.
(2) Hodieque supersunt, ac legenti hoc iudicium Cornelii probant.
(3) Extulit funere.

tre in gratiam rediisse, nunquam cum sorore fuisse in simultate, quam prope aequalem habebat. Quod est signum, aut nullam unquam inter eos querimoniam intercessisse, aut hunc ea fuisse in suos indulgentia, ut, quos amare deberet, irasci eis nefas duceret. Neque id fecit natura solum: quamquam omnes ei paremus: sed etiam doctrina; nam et principum philosophorum ita percepta habuit praecepta, ut iis ad vitam agendam, non ad ostentationem, uteretur (1).

XVIII. Moris etiam maiorum summus imitator fuit, antiquitatisque amator: quam adeo diligenter habuit cognitam, ut eam totam in eo volumine (2) exposuerit, quo magistratus ordinavit. Nulla enim lex, neque pax, neque bellum, neque res illustris est populi romani, quae non in eo, suo tempore, sit notata: et quod difficillimum fuit, sic familiarum originem subtexuit, ut ex eo clarorum virorum propagines possimus cognoscere. Fecit hoc idem separatim in aliis libris; ut Marci Bruti rogatu, Iuniam familiam a stirpe ad hanc aetatem ordine enumeravit, notans, qui, a quo ortus, quos honores, quibusque temporibus cepisset: pari modo, Marcelli Claudii (3), Marcellorum; Scipionis Cornelii et Fabii Maximi, Corneliorum et Fabiorum et Aemiliorum quoque: quibus libris nihil potest esse dulcius iis, qui aliquam cupiditatem habent notitiae clarorum virorum.

(1) Suae aetatis philosophos carpit, qui plerique philosophiam, disputandi gratia arripuerant et ostentandi, non vero recte vivendi. Sed hic philosophia usurpatur tamquam naturalis quaedam prudentia in rebus agendis; Epicureorum namque doctrina, cui Atticus nomen dederat, praesertim apud Romănos non ea erat, ut Attico laudes Nepotis conciliaret.

(2) De hoc cf. adnot. ad Hannib. xIII.

(3) Rogatu Marcelli Claudii.

Attigit quoque poëticen (1); credimus, ne eius expers esset suavitatis. Namque versibus, qui (2) honore, rerumque gestarum amplitudine ceteros romani populi praestiterunt, exposuit: ita, ut sub singulorum imaginibus facta magistratusque eorum non amplius quaternis, quinisve versibus descripserit: quod vix credendum sit, tantas res tam breviter potuisse declarari. Est etiam unus liber, graece confectus, de consulatu Ciceronis. Hactenus, Attico vivo, edita haec a nobis sunt.

XIX. Nunc, quoniam fortuna nos superstites ei esse voluit, reliqua persequemur: et quantum poterimus, rerum exemplis lectores docebimus, sicut supra significavimus (3), suos cuique mores plerumque conciliare fortunam. Namque hic contentus ordine equestri, quo erat ortus, in affinitatem pervenit imperatoris Divi (4) filii, cum iam ante familiaritatem eius esset consecutus, nulla alia re, quam elegantia vitae, qua ceteros ceperat principes (5) civitatis, dignitate pari, fortuna humiliore. Tanta enim prosperitas Caesarem (6) est consecuta, ut nihil ei non tribuerit fortuna, quod cuiquam ante detulerit; et conciliarit, quod nemo adhuc civis romanus quivit consequi (7). Nata est autem Attico neptis ex Agrippa, cui virginem filiam collocarat. Hanc Caesar vix anniculam (8), Tiberio Claudio Neroni (9) Drusilla nato, privigno suo, despondit: quae con-

(1) Graeca vox (ποιητική); *poëticam* diceres latine. subintelligens *artem.*

(2) Eos viros, qui etc.

(3) Cf. cap. XI.

(4) Iulii Caesaris, qui post mortem relatus fuerat inter Deos.

(5) Primores civitatis, qui in aliquo numero essent.

(6) Octavianum, qui Caesar etiam a Caesaris adoptione est appellatus.

(7) Ut, patria libertate oppressa, solus in republica imperaret.

(8) Ante annum natam; Vipsania a gentis nomine de more fuerat appellata.

(9) Qui Augusto in imperio successit.

iunctio necessitudinem eorum sanxit, familiaritatem reddidit frequentiorem.

XX. Quamvis ante haec sponsalia, non solum cum ab urbe abesset, nunquam ad suorum quemquam literas misit, quin Attico mitteret, *quid ageret in primis, quid legeret, quibusque in locis, et quam diu esset moraturus:* sed et, cum esset in urbe, et propter suas infinitas occupationes minus saepe, quam vellet, Attico frueretur, nullus dies tamen temere (1) intercessit, quo non ad eum scriberet: cum modo aliquid de antiquitate ab eo requireret, modo aliquam quaestionem poëticam ei proponeret, interdum iocans eius verbosiores eliceret epistolas. Ex quo accidit, cum aedes Iovis Feretrii (2) in Capitolio (3) ab Romulo constituta, vetustate atque incuria detecta prolaberetur, ut, Attici admonitu, Caesar eam reficiendam curaret. Neque vero a Marco Antonio minus absens literis colebatur; adeo ut accurate ille ex ultimis terris (4) quid ageret, quid curae sibi haberet, certiorem faceret Atticum. Hoc quale sit, facilius existimabit is, qui iudicare poterit, quantae sit sapientiae, eorum retinere usum benevolentiamque, inter quos maximarum rerum non solum aemulatio sed obtrectatio tanta intercedebat, quantam fuit intercedere necesse inter Caesarem atque Antonium, cum se uterque principem non solum urbis romanae, sed orbis terrarum esse cuperet.

XXI. Tali modo cum septem et septuaginta annos

(1) Nisi gravior accidisset causa.

(2) Sic a ferendis spoliis appellati; nam in illius templum opima hostium spolia ferebantur, postquam Romulus, Acrone rege singulari certamine interfecto spoliatoque, exuvias Iovi sacraverat.

(3) Sic fuerat appellatum, quod in describendis aratro finibus condendae urbis Romae, caput ibi tauri fuerat inventum, ex quo vates cecinerant caput ibi totius orbis fore.

(4) Ex Aegypto.

complesset, atque ad extremam senectutem, non minus dignitate, quam gratia fortunaque crevisset; multas enim hereditates nulla alia re, quam bonitate, est consecutus, tantaque prosperitate usus esset valetudinis ut annis triginta medicina non indiguisset: nactus est morbum, quem initio et ipse et medici contempserunt: nam putarunt esse tenesmon (1): cui remedia celeria, faciliaque proponebantur. In hoc cum tres menses sine ullis doloribus, praeterquam quos ex curatione capiebat, consumpsisset; subito tanta vis morbi in imum intestinum prorupit, ut extremo tempore per lumbos fistula putris eruperit. Atque hoc priusquam ei accideret, postquam in dies dolores accrescere febresque accessisse sensit; Agrippam generum ad se arcessi iussit, et cum eo Lucium Cornelium Balbum, Sextumque Peducaeum. Hos ut venisse vidit; in cubitum innixus: *quantam*, inquit, *curam diligentiamque in valetudine mea tuenda hoc tempore adhibuerim, cum vos testes habeam, nihil necesse pluribus verbis commemorare: quibus quoniam, ut spero, satisfeci, nihilque reliqui feci, quod ad sanandum me pertineret, reliquum est, ut egomet mihi consulam. Id vos ignorare nolui. Nam mihi stat, alere morbum desinere. Namque his diebus quidquid cibi sumpsi, ita produxi vitam, ut auxerim dolores sine spe salutis. Quare a vobis peto, primum ut consilium probetis meum; deinde ne frustra, dehortando, conemini*(2).

XXII. Hac oratione habita, tanta constantia vocis atque vultus, ut non ex vita, sed ex domo in domum videretur migrare; cum quidem Agrippa eum flens atque

(1) Graeca vox (τεινεσμός); est morbus imi, rectique intestini, quo frequens est desidendi cupiditas: est autem a verbo τείνω, *extendo*, quia intestinum extenditur et vellicatur.

(2) Ital.: *Che non facciate opera vana a sconsigliarmi.*

osculans oraret atque obsecraret, *ne ad id, quod natura cogeret, ipse quoque sibi accelerarel; et, quoniam cum quoque possel temporibus* (1) *superesse, se sibi suisque reservarel;* preces eius taciturna sua obstinatione compressit. Sic cum biduum cibo se abstinuisset, subito febris decessit, leviorque morbus esse coepit: tamen propositum nihilo secius peregit. Itaque die quinto, postquam id consilium inierat, pridie ca-
a. 32 lendas apriles, Cneo Domitio, Caio Sossio consulibus, decessit. Elatus est in lecticula, ut ipse praescripserat, sine ulla pompa funeris, comitantibus omnibus bonis, maxima vulgi frequentia. Sepultus est iuxta viam Appiam (2), ad quintum lapidem (3), in monumento Quinti Caecilii, avunculi sui (4).

(1) Ital.: *A quei giorni di male.*

(2) Quae a Roma ad Capuam perduceret, monumentis funebribus ornata, quorum hodieque vestigia supersunt. Nomen accepit ab Appio Claudio, qui eam sternendam curavit.

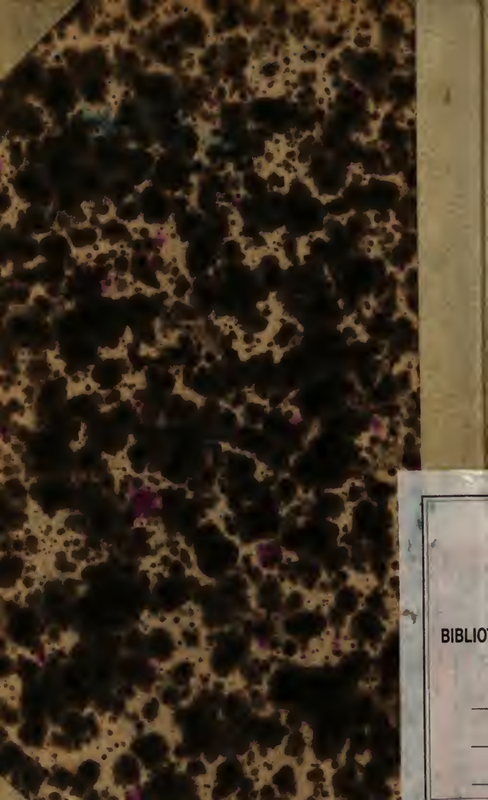
(3) Quinque millia passuum ab urbe Roma.

(4) En Attici vitam eo animo a Nepote exaratam, ut lectori illum tam carum redderet quam fuerat sibi. Nec profecto ab eo stetit, si nos incerti adhuc ad iudicium de Attico ferendum convertimur, qui Syllam et Marium, Ciceronem et Fulviam, Caesarem et Brutum, Octavium et Antonium, impotentiam nempe et virtutem, tyrannidem et libertatem suae amicitiae vinculo consociarit, ac neutra vita omnibus paene superfuerit. Hic profecto vir, cum re vera nostram in se admirationem quoquo modo convertat, summis illis hominum ingeniis adnumerandus, qui aliquid audacius instituere, quamquam non sine probabili exitu; qui tamen imitatoribus maxime carere deberent, quod hi debili vi, illorum vitia tantummodo imitati, quo student, propius ad eam altitudinem succedere, eo ruunt lapsu graviori.

FINIS.

a-
am
ibi
a-
is-
e-
ue
a-
s,
l,
s,
-
o

BIBLIO